

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГРОМОВА АЛЬОНА ОЛЕГІВНА

УДК 347.457

ДИСЕРТАЦІЯ

**НЕДІЙСНІСТЬ КРЕДИТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА ЦИВІЛЬНИМ
ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне
приватне право

Подається на здобуття ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ А.О.Громова

Науковий керівник:

Кривенко Юлія Василівна

кандидат юридичних наук, доцент

Хмельницький – 2021

АНОТАЦІЯ

Громова А.О. Недійсність кредитних зобов'язань за цивільним законодавством України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, Хмельницький, 2021.

Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням недійсності кредитних зобов'язань за цивільним законодавством України.

У дисертації розглянуто становлення та розвиток законодавства про недійсність кредитних зобов'язань. Визначено поняття, підстави, умови та особливості визнання кредитних зобов'язань недійсними. Охарактеризовано правову природу недійсності кредитних зобов'язань за цивільним законодавством України. З'ясоване співвідношення недійсності кредитних зобов'язань із суміжними правовими категоріями. Визначено порядок визнання кредитних зобов'язань недійсними. Досліджено правові наслідки недійсності кредитних зобов'язань за цивільним законодавством України.

Визначено особливості визнання кредитних зобов'язань недійсними на різних історичних етапах розвитку правової системи України. Запропоновано загальну періодизацію розвитку правового регулювання недійсності кредитних зобов'язань у: 1) післяреволюційній УРСР (1917-1922 рр.); 2) УРСР за часів Радянського Союзу (1922-1991 рр.); 3) в Україні після здобуття незалежності (з 1991 р. і по теперішній час).

Проаналізовано літературу за темою дисертації за наступними напрямками: 1) наукові праці які дозволили проаналізувати розвиток недійсності кредитних зобов'язань (історичний аспект); 2) наукові праці, які визначають поняття кредиту, підстави виникнення кредитного зобов'язання

та відмінність позикового зобов'язання від кредитного; 3) наукові праці, які визначають поняття недійсного правочину (недійсного зобов'язання), та цивільно-правові наслідки у разі визнання кредитного зобов'язання недійсним; 4) наукові праці, які опосередковано пов'язані з темою дослідження, а саме щодо економічної складової кредиту.

Зроблено висновок, що чине цивільне законодавство України націлене на впорядкування дій суб'єктів кредитного зобов'язання, це підтверджується і судовою практикою, де суди, вирішуючи спори, надають вчиненим діям правове значення, дають їм оцінку і роблять висновки відповідно до фактичних обставин із застосуванням до них норм цивільно-правового регулювання. При цьому дії суб'єктів у рамках кредитних зобов'язань є неоднорідними і, здійснюються по різному в одних майнових відносинах, вимагають одного правового впливу, а в інших підлягають іншому правовому регулюванню.

Доведено, що категорія «кредит» є узагальненим поняттям, що означає всі види банківського, товарного і комерційного кредитування, може бути доречним лише в рамках економічної науки (маючи на увазі кредит в економічному сенсі). Що ж стосується категорії «кредит» в правовому сенсі, то, зважаючи на його багатоаспектний характер, він набув глобального значення, у зв'язку з чим до нього входить не лише банківський кредит, а й комерційний та споживчий кредити.

Визначено ознаки, що характеризують кредитні зобов'язання: зворотність, строковість, платність, що повністю відповідає традиційно економічним характеристикам кредиту.

Запропоновано визначення кредитного зобов'язання як відносного правовідношення, в якому, згідно з укладеним договором, кредитор зобов'язується надати позичальнику кредит у грошовій формі в тимчасове користування на визначених у договорі умовах, а позичальник зобов'язується повернути отриманий кредит і сплатити відсотки. При цьому кредитне

зобов'язання визначається як є самостійним видом цивільно-правових зобов'язань.

Зроблено висновок, що найважливішими ознаками кредитних зобов'язань є те, що: 1) кредитор надає позичальникові грошові кошти(кредит) у тимчасове користування; 2) боржник зобов'язаний повернути одержане в тій самій кількості та сплатити відсотки за користуванням одержаними грошима; 3) зобов'язання боржника щодо повернення грошових коштів (кредиту) є грошовим зобов'язанням; 4) кредитні зобов'язання носять ризиковий характер; 5) кредитні зобов'язання, що виникають на основі кредитного договору, регулюються нормами цивільного права, а безпосередньо проведення банківських операцій – фінансовим правом.

Аналізуючи поняття «договір» і «зобов'язання» зроблено висновок про спрямованість цивільно-правового договору саме на виникнення правовідносин у формі зобов'язання, що необхідно розглядати як загальний випадок, який можна застосувати до всіх договірних конструкцій, в тому числі і до кредитних зобов'язань. Встановлено, що предметом кредитного договору є грошова сума (кредит) у вигляді готівкових або безготівкових грошей, яка передається позичальнику на умовах, передбачених договором.

Всі умови кредитного договору в залежності від їх впливу на формування змісту кредитного зобов'язання запропоновано класифікувати на: 1) істотні; 2) неістотні.

Запропоновано формулювання родового поняття кредитно-грошового зобов'язання як правовідношення, в якому одна особа (кредитор) має право вимагати від іншої особи (боржника) сплати певної або визначної грошової суми, а боржник зобов'язаний зробити платіж. В рамках родового поняття виділяються окремі види грошових зобов'язань (зокрема, передбачають сплату боргу і збитків), особливості яких вимагають спеціальної юридичної регламентації. Встановлено, що кредитні зобов'язання виникають з

юридичних фактів укладання кредитних договорів, які є виключною підставою їх виникнення.

Зазначено, що підставами недійсності кредитного зобов'язання є будь-які обставини, що перешкоджають виникненню і реалізації кредитного зобов'язання, і які існують на момент вчинення. Підстави недійсності кредитного зобов'язання може складатися як з однієї обставини, так і сукупності кількох обставин - складу недійсного зобов'язання.

Доведено, що досягнення згоди сторонами щодо всіх умов, названих законом істотними, дотримання встановленої законом форми, що має правовстановлююче значення, є умовами дійсності кредитного договору, а не підставами для визнання його укладеним.

Проаналізовано та визначено підстави для визнання кредитного зобов'язання недійсним залежно від обставин та виду недійсності, а також визначені особливості нікчемних та оспорюваних кредитних зобов'язань.

Встановлено, що ЦК України передбачає обов'язковість оформлення кредитних договорів у письмовій формі під загрозою їх недійсності, проте по-різному визначаються наслідки недотримання цього вимоги. Адже в одних випадках недотримання письмової форми правочину тягне його нікчемність (ст. 1054 ЦК України), а в інших - закон лише вказує на недійсність правочинів без уточнення, про який саме вид недійсності йде мова, що на практиці призводить до помилок, у зв'язку з чим дане положення підлягає уточненню шляхом внесення відповідних змін до ЦК України.

Доведено, що незалежно від підстави щодо визнання правочину недійсним передбачається лише один порядок – судовий. Залежно від того, які умови правочину були порушені, юридична доля правочину може бути вирішена різними шляхами. Якщо істотні умови правочину суперечать положенням нормативно-правових актів, такий правочин визнається в цілому недійсним. У разі недійсності окремої частини правочину, яка не належить до істотних і не має наслідком недійсності інших його частин або правочину в цілому, якщо можна припустити, що правочин був би вчинений і без

включення до нього недійсної частини, він визнається дійсним. При визнанні правочину недійсним визначальним є значущість недійсної частини з точки зору сторін. Якщо без недійсної частини правочин втрачає інтерес для сторін (або сторони), то він повинен визнаватися недійсним у цілому.

Акцентовано увагу на тому, що суб'єктивне право особи на судовий захист в сфері недійсності кредитних зобов'язань є одним із структурних елементів інституту судового захисту, яке розглядається як правило в двох основних аспектах: 1) права на звернення до судових органів (процесуальний аспект права на судовий захист); 2) права на відновлення порушених прав і відшкодування шкоди (матеріальний аспект права на судовий захист). Це право знаходиться на стику матеріального і процесуального права, відображає єдність його матеріально-правового змісту і процесуальної форми. Встановлено, що нікчемність укладеного договору не зобов'язує до судового визнання, але й не перешкоджає сторонам звернутися до суду з вимогою про визнання договору нікчемним і застосуванні відповідних наслідків. Тому рішення про визнання нікчемного правочину недійсним має постановити суд, який таким чином, констатує факт недійсності такого правочину, а отже, надає заінтересованим особам можливість здійснити захист своїх порушених прав, шляхом застосування передбачених законом правових наслідків недійсності правочину (зокрема, у разі визнання нікчемним кредитного договору, який був укладений без дозволу органів опіки і піклування).

Запропоновано визначення поняття «захист прав кредитора за кредитними зобов'язаннями», під яким слід розуміти комплекс заходів, передбачених законом, які може застосувати кредитор у кредитних зобов'язанні (самостійно або за допомогою державних органів) у разі порушення, оспорювання чи загрози порушення його прав боржником з метою їх відновлення, визнання, запобігання настання правопорушення, компенсації понесених втрат.

Встановлено, що двостороння реституція (відновлення становища, яке існувало до порушення права) передбачає, що кожна зі сторін передає наступною дедалі отримане за правочином в натурі, а якщо це неможливо - у вигляді грошової компенсації.

Доведено, що двостороння реституція повинна застосовуватися не тільки у випадках, прямо передбачених в законі, а й за відсутності таких вказівок (недійсність правочину юридичної особи, що виходить за межі його правоздатності; недійсність правочину, укладеного з перевищенням повноважень; недійсність притворних та удаваних правочинів та правочинів з порушенням необхідної законом форми). Дані наслідки настають, якщо одна або обидві сторони повністю або частково виконали кредитний правочин.

Реституційне охоронне правовідношення (реституційне зобов'язання) - правовий зв'язок, який виникає між сторонами щодо недійсного правочину, змістом якого є охоронне право на реституцію і охоронний обов'язок з відновленню майнового стану сторони в правочині шляхом повернення отриманого за правочином або відшкодування його вартості.

Зазначено, що реституція при визнанні кредитного правочину недійсним застосовується: 1) при поверненні наданого за правочином, розірваним в зв'язку з його порушенням; 2) у разі визнання правочину недійсним з різних підстав; 3) при поверненні сплаченого помилково чужого боргу, або переданої помилково грошової суми.

Доведено, що до вимог про повернення виконаного за недійсним правочином норми про безпідставне збагачення можуть бути застосовані тільки при наявності доказів, що підтверджують, що отримана однією з сторін грошова сума явно перевищує вартість переданого іншій стороні. При цьому для застосування реституції необхідно спочатку недійсність правочину підтвердити, а потім же вказати на даний факт, щоб мати можливість застосовувати правові наслідки реституції.

Встановлено, що відшкодування збитків як відповідальність настає лише тоді, коли кредитор доведе порушення свого права, наявність і розмір збитків і причинний зв'язок між порушенням і збитками. Крім того, при розгляді справи про відшкодування збитків, враховуючи суб'єктивні обставини, що стосуються самого кредитора, суд може зменшити розмір відповідальності боржника або застосувати принцип змішаної вини.

Доведено, що не можна віднести до збитків право вимоги, оскільки збитки - міра цивільно-правової відповідальності, у зв'язку з чим мають покладатися на боржника заходи майнової відповідальності, а повернення отриманого не порушує еквівалентність відносин сторін. Тому для кредитора невідгідна конструкція збитків, розмір яких необхідно доводити.

Законом може бути обмежено право на повне відшкодування збитків у двох випадках: 1) за окремими видами зобов'язань; 2) за зобов'язаннями, пов'язаними з певним родом діяльності (обмежена відповідальність).

Визначено, що у разі порушення боржником кредитних зобов'язань він не повинен відшкодовувати збитки, які не міг передбачити при укладенні договору як наслідки його порушення. Зроблено висновок, що суд не може відмовити в задоволенні вимоги кредитора про відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання, тільки на тій підставі, що розмір збитків не може бути встановлений з достатньою впевненістю оцінити достовірності. У цьому випадку розмір підлягають відшкодуванню збитків визначається судом з урахуванням всіх обставин справи виходячи з того справедливості.

Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства України у сфері недійсності кредитних зобов'язань за цивільним законодавством України.

Ключові слова: зобов'язання, недійсні зобов'язання, недійсність зобов'язань, договір, кредитний договір, цивільно-правовий договір, кредит, визнання кредитного договору недійсним, наслідки недійсності кредитного зобов'язання

SUMMARY

Gromova A.O. Invalidity of credit obligations under the civil legislation of Ukraine. – Qualification scientific work, manuscript copyright.

Thesis submitted for the scientific degree of Candidate of Sciences in Law, speciality, 12.00.03 – Civil Law and Civil Process; Family Law; International Private Law. – Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Khmelnytsky, 2021.

The dissertation is the first in the domestic science of civil law special complex research on invalidity of credit obligations under the civil legislation of Ukraine. The dissertation considers the formation and development of legislation on the invalidity of credit obligations. The concepts, grounds, conditions and features of invalidation of credit obligations are defined. The legal nature of invalidity of credit obligations under the civil legislation of Ukraine is described. The ratio of invalidity of credit obligations with related legal categories is clarified. The procedure for recognizing credit obligations as invalid is determined. The legal consequences of invalidity of credit obligations under the civil legislation of Ukraine are investigated.

Peculiarities of invalidation of credit obligations at different historical stages of development of the legal system of Ukraine are determined. The general periodization of the development of legal regulation of the invalidity of credit obligations is offered in: 1) the post-revolutionary USSR (1917-1922); 2) the USSR during the Soviet Union (1922-1991); 3) in Ukraine after independence (since 1991 and until now).

The literature on the topic of the dissertation in the following areas is analyzed: 1) scientific works that allowed to analyze the development of invalidity of credit obligations (historical aspect); 2) scientific works that define the concept of credit, the grounds for the occurrence of a credit obligation and the difference between a loan obligation and a credit obligation; 3) scientific works that define the concept of an invalid transaction (invalid obligation), and civil law consequences in case of recognition of a credit obligation as invalid; 4) scientific

works that are indirectly related to the research topic, namely the economic component of the loan.

It is concluded that the current civil legislation of Ukraine is aimed at streamlining the actions of the subjects of the credit obligation, this is confirmed by case law, where courts, resolving disputes, give legal effect to the actions, give them an assessment and draw conclusions accordingly to actual circumstances applying the norms of civil law regulation. At the same time, the actions of the subjects within the framework of credit obligations are heterogeneous and, carried out differently in some property relations, require one legal influence, and in others are subject to other legal regulation.

It is proved that the category of «credit» is a generalized concept that means all types of bank, commodity and commercial lending, may be appropriate only in economics (meaning credit in the economic sense). As for the category of «credit» in the legal sense, due to its multifaceted nature, it has acquired global significance, and therefore includes not only bank credit, but also commercial and consumer loans.

The features that characterize the loan obligations are identified: repayability, maturity, payment, which fully corresponds to the traditional economic characteristics of the loan.

It is proposed to define a loan obligation as a relative legal relationship in which, according to the contract, the lender undertakes a duty to provide the borrower with a loan in cash for temporary use on the terms specified in the contract, and the borrower undertakes a duty to repay the loan and pay interest. In this case, the credit obligation is defined as an independent type of civil liability.

It is concluded that the most important features of credit obligations are: 1) the lender provides the borrower with cash (credit) for temporary use; 2) the debtor is obliged to return the received in the same amount and pay interest on the use of the received money; 3) the debtor's obligation to return the money (loan) is a monetary obligation; 4) credit obligations are risky; 5) credit obligations arising on

the basis of a credit agreement are governed by the rules of civil law, and direct banking operations - financial law.

Analyzing the concepts of «contract» and «obligation» it is concluded that the civil contract is aimed at the emergence of legal relations in the form of obligations, which should be considered as a general case that can be applied to all contractual structures, including credit obligations. It is established that the subject of the loan agreement is a sum of money (loan) in the form of cash or non-cash money, which is transferred to the borrower on the terms provided by the agreement.

All the terms of the loan agreement, depending on their impact on the formation of the content of the loan obligation, it is proposed to classify into: 1) significant; 2) insignificant.

It is proposed to formulate the generic concept of credit-monetary obligation as a legal relationship in which one person (creditor) has the right to demand from another person (debtor) to pay a certain or significant amount of money, and the debtor is obliged to make a payment. Within the generic concept there are certain types of monetary obligations (in particular, involve the payment of debt and losses), the features of which require special legal regulation. It is established that credit obligations arise from the legal facts of concluding credit agreements, which are the sole basis for their occurrence.

It is stated that the grounds for the invalidity of the credit obligation are any circumstances that prevent the emergence and implementation of the credit obligation, and which exist at the time of commission. The grounds for invalidity of a credit obligation may consist of one circumstance or a combination of several circumstances - the composition of the invalid obligation.

It is proved that the parties agree on all the conditions called essential by law, compliance with the statutory form, which has a statutory value, are the conditions of validity of the loan agreement, and not the grounds for recognizing it concluded.

The grounds for recognizing a credit obligation as invalid depending on the circumstances and type of invalidity are analyzed and determined, as well as, the features of void and disputed credit obligations are determined.

It is established that the Civil Code of Ukraine stipulates the obligation to draw up credit agreements in writing under the threat of their invalidity, but the consequences of non-compliance with this requirement are determined differently. After all, in some cases, non-compliance with the written form of the transaction entails its invalidity (Article 1054 of the Civil Code of Ukraine), and in others - the law only indicates the invalidity of transactions without specifying what kind of invalidity is in question, which in practice leads to errors. In connection with which this provision is subject to clarification by making appropriate changes to the Civil Code of Ukraine.

It is proved that regardless of the grounds for invalidating the transaction, only one procedure is seen - judicial. Depending on the terms of the transaction, the legal fate of the transaction can be decided in different ways.

If the material terms of the transaction contradict the provisions of legal regulation acts, such a transaction is generally invalid. In the case of invalidity of a separate part of the transaction, which does not belong to the essentials and does not result in the invalidity of other parts or the transaction as a whole, if it can be assumed that the transaction would have been made without including the invalid part, it is valid. When recognizing a transaction as invalid, the determining factor is the significance of the invalid part from the point of view of the parties. If without the invalid part of the transaction loses interest for the parties (or party), it must be declared invalid as a whole.

Emphasis is placed on the fact that a person's subjective right to judicial protection in the field of invalidity of credit obligations is one of the structural elements of the institution of judicial protection, which is usually considered in two main aspects: 1) the right to appeal to the courts (procedural aspect). rights to judicial protection); 2) the right to restoration of violated rights and compensation for damage (material aspect of the right to judicial protection). This right is at the

junction of substantive and procedural law, reflects the unity of its substantive content and procedural form.

It is established that the nullity of the concluded contract does not oblige to judicial recognition, but also does not prevent the parties to apply to the court with a request to declare the contract null and apply the relevant consequences. Therefore, the decision to invalidate a transaction must be made by a court, which thus establishes the invalidity of such a transaction, and therefore gives interested parties the opportunity to protect their violated rights by applying the statutory legal consequences of invalidity of the transaction (in particular, agreement that was concluded without the permission of the guardianship authorities).

It is proposed to define the concept of «protection of the creditor's rights under credit obligations», which should be understood as a set of measures provided by law, which can be applied by the creditor in credit obligations (independently or with the help of government agencies) in case of violation, challenge or threat of violation of his rights by the debtor in order to restore them, recognition, prevention of the offense, compensation for losses.

Established that the bilateral restitution (restoring the situation that existed before the violation of law) provides that each party sends followed by increasing transaction received in kind, and if this is not possible - in the form of monetary compensation.

It is proved that bilateral restitution should be applied not only in cases expressly provided by law, but also, in the absence of such instructions (invalidity of a transaction of a legal entity beyond its legal capacity; invalidity of a transaction concluded in excess of authority; invalidity of fictitious transactions and transactions in violation of the form required by law). These consequences occur if one or both parties have fully or partially fulfilled the loan transaction.

Restitution protective legal relationship (restitution obligation) - a legal relationship that arises between the parties to an invalid transaction, the content of which is a protective right to restitution and a protective obligation to restore the

property of the party in the transaction by returning the transaction or reimbursement cost.

It is noted that restitution in the recognition of a credit transaction is applied:

1) when returning the provided for the transaction, terminated in connection with its violation; 2) in case of recognition of the transaction invalid for various reasons; 3) upon return of the erroneously paid someone else's debt, or erroneously transferred monetary amount.

It is proved that the requirements for the return transaction executed an invalid rule of unjust enrichment can be used only if there is evidence proving that one of the parties received a sum of money is clearly exceeds the value transferred to another party. In this case, for the application of restitution, it is necessary to first confirm the invalidity of the transaction, and then point to this fact in order to be able to apply the legal consequences of restitution.

It is established that compensation for damages as liability occurs only when the creditor proves the violation of his rights, the presence and amount of damages and the causal link between the violation and damages. In addition, when considering a case for damages, taking into account the subjective circumstances of the creditor, the court may reduce the amount of the debtor's liability or apply the principle of mixed fault.

It is proved that the right of claim cannot be attributed to damages, as damages are a measure of civil liability, in connection with which the debtor should be subject to property liability measures, and the return of the received does not violate the equivalence of the parties. Therefore, the creditor is unfavorable to the design of losses, the amount of which must be proved.

It is proved that the right of claim cannot be attributed to damages, as damages are a measure of civil liability, in this connection, measures of property liability must be applied to the debtor, and the return of the received does not violate the equivalence of the parties. Because the lender is not profitable design of losses, the amount of which must be proved.

The law may limit the right to full compensation in two cases: 1) for certain types of obligations; 2) for obligations related to a certain type of activity (limited liability).

It is determined that in case of violation by the debtor of the credit obligation, he should not reimburse the losses that he could not foresee at the conclusion of the contract as a consequence of its violation.

It is concluded that the court cannot refuse to satisfy the creditor's claim for damages caused by non-performance or improper performance of the obligation, only on the grounds that the amount of damage can not be established with sufficient certainty to assess the reliability. In this case, the amount of damages is determined by the court, taking into account all the circumstances of the case on the basis of fairness.

Proposals for improving the current civil legislation of Ukraine in the field of invalidity of credit obligations under the civil legislation of Ukraine have been formulated.

Keywords: obligations, invalid obligations, invalidity of obligations, agreement, credit agreement, civil law agreement, credit, invalidation of the credit agreement, consequences of invalidity of the credit obligation

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Громова А. О. Підстави визнання кредитного договору недійсним (нікчемним). *Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики»*. 2014. № 16. С. 182-186. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/2_2020/part_2/2-2.pdf
2. Громова А. О. До питання забезпечення виконання кредитного договору. Постановка наукової проблеми. *Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики»*. 2015. № 18. С. 60-64. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Chac_2015_18_15
3. Громова А. О. Щодо проблемних питань кредитного зобов'язань. *Молодий вчений*. 2016. № 12.1 (40). С. 575-577. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=molv_2016_12.1_136
4. Громова А. О. Проблематика правового регулювання реалізації кредитних відносин у мережі Інтернет. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 2. С. 247-251. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/2_2020/part_2/39.pdf
5. Громова А. О. Проблемні питання виконання кредитних зобов'язань в умовах пандемії Covid-2019. *Visegrad journal on human rights*. 2020. № 6 (vol. 1). Р. 127-131. URL: http://vjhr-journal.sk/wp-content/uploads/2021/03/VJNR_6_1_2020-.pdf
6. Громова А. О. Окремі питання недійсності кредитних зобов'язань. *Право і суспільство*. 2020. № 6. С. 63-69. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=molv_2020_6_63-69

nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=molv_2016_12.1_136

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Громова А. О. Поняття кредитного договору. *Нова редакція Конституції України та вдосконалення цивільного законодавства : проблеми гармонізації* : мат. кругл. столу (м. Одеса, 14 вересня 2013 р.). Одеса : Фенікс, 2013. С. 127-129.

8. Громова А. О. Види забезпечення кредитного договору. *Духовні засади сучасного право генезису* : мат. Міжн. наук.-практ. конф. «ІХ Прибузькі юридичні читання» (м. Миколаїв, 29-30 листопада 2013 року). Миколаїв: Іліон, 2013. С. 251-253.

9. Громова А. О. Підстави визнання кредитного договору недійсним (нікчемним). *Цивілістичні читання присвячені пам'яті І.В. Шерешевського «Цивільний кодекс України досвід 10- років застосування»*: мат. інтернет конференції (м. Одеса, 6 грудня 2013 року). Одеса : Фенікс, 2014. С. 83-86.

10. Громова А. О. До питання визнання кредитного договору недійсним укладеного одним із подружжя. *Цивілістичні читання присвячені пам'яті І.В. Шерешевського «Принципи DCFR методологічна основа вдосконалення національного цивільного законодавства»*: мат. інтернет конференції (м. Одеса, 5 грудня 2014 року). Одеса : Фенікс, 2014. С. 101-103.

11. Громова А. О. Щодо особливостей договору споживчого кредиту. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : мат. Міжн. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 травня 2016 року) : у 2 т. Одеса : Юридична література, 2016. Т. 2. С. 489-491.

12. Громова А. О. Щодо підстав виникнення кредитного зобов'язання. *Юриспруденція в теорії і на практиці: питання вдосконалення правової грамотності* : мат. Всеукр. науково-практичної конференції (м. Запоріжжя,

24-25 лютого 2017 року). Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2017. С. 32-34.

13. Громова А. О. До питання визначення специфіки кредитного зобов'язання. *Jurisprudenta – component fundamental a proceselor integrative si a comportamentului legal contemporan: conferinta internationala stintifico-practica*. (Chişinau, Republica Moldova, 3-4 noiembrie 2017). Chişinau: Tipocart Print. P. 139-141.

14. Громова А.О. Проблеми правового регулювання договору споживчого кредиту та шляхи їх вирішення. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри*: мат. третьої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 23 квітня 2020 року). Суми, 2020. С. 108-111.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	21
РОЗДІЛ 1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ЗА ТЕМОЮ ТА ВИБІР НАПРЯМІВ ДОСЛІДЖЕННЯ	31
1.1. Розвиток недійсності кредитних зобов'язань за цивільним законодавством України.....	31
1.2. Огляд літератури за темою дисертаційного дослідження	51
РОЗДІЛ 2. КРЕДИТНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ	70
2.1. Поняття та правова природа кредитних зобов'язань у системі цивільно-правових зобов'язань	70
2.2. Кредитний договір як виключна підстава виникнення кредитних зобов'язань	92
РОЗДІЛ 3. ПІДСТАВИ ТА ПОРЯДОК ВИЗНАННЯ КРЕДИТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ НЕДІЙСНИМИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ	120
3.1. Підстави визнання кредитних зобов'язань недійсними.....	120
3.2. Порядок визнання кредитних зобов'язань недійсними	151
РОЗДІЛ 4. ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НЕДІЙСНОСТІ КРЕДИТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ...	170
4.1. Реституція як наслідок недійсності кредитних зобов'язань.....	170
4.2. Особливості відшкодування збитків при визнанні кредитних зобов'язань недійсними	197
ВИСНОВКИ	212
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	216
ДОДАТОК А.....	244
ДОДАТОК Б.....	247

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. В умовах ринкової економіки правове регулювання зобов'язань, у тому числі кредитних зобов'язань, має особливу важливість, оскільки основою цивільного обороту є саме цивільно-правові договори. Банківське кредитування відіграє значну роль у забезпеченні сталого розвитку економіки будь-якої країни, оскільки воно є одним з ключових елементів ринкового механізму. З розвитком вільного цивільного обігу важливого значення набуває як теоретична розробка цього інституту, так і вирішення питань, що виникають при його практичному застосуванні.

В існуючій ринковій економіці кредит став невід'ємним атрибутом механізму господарюючих суб'єктів внаслідок необхідності залучення останніми позикових коштів за кредитними договорами з метою вдосконалення і розвитку своєї діяльності та отримання прибутку. У даний час помітним є прагнення населення до підвищення рівня життя, поліпшення його якості. Таким чином, кредитна діяльність набуває важливого соціального значення, оскільки через кредитування населення в змозі задовольнити власні життєві потреби. Кредитування передбачає чітке виконання зобов'язань, прийнятих на себе сторонами за договором. Своєчасно, точно і в строк виконані кредитні зобов'язання служать важливою умовою укладеного договору між кредитором і позичальником.

Незважаючи на традиційно велику увагу, що приділялася кредитним договорам у літературі в зв'язку зі зростаючою роллю кредиту, тема як і раніше залишається актуальною і до цього дня в силу різноманітних обставин. Одна з них – зростання значення такого договору як самостійної підстави для виникнення кредитного зобов'язання між банком і клієнтом. Зазначене обумовлено тим, що у радянський період кредитним договорам відводилося місце лише однієї з ланок у ланцюзі юридичних фактів, пов'язаних з адміністративним процесом кредитного планування. На даний час ситуація змінилася, адже банк втратив положення органу державного

управління та контролю, а сам кредитний договір став єдиним правовстановлюючим фактом для зобов'язання з надання ним грошових коштів позичальнику.

Інститут недійсності зобов'язань, у тому числі кредитних, залишається, на сьогодні, недостатньо вивченим. Відсутні дослідження даної проблеми з широким залученням іноземного законодавства, судової практики та юридичної літератури, в яких нове українське законодавство щодо недійсності кредитних зобов'язань, а також правозастосовна практика піддані глибокому науковому аналізу.

Таким чином, актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлюється необхідністю розвитку теорії цивільного права щодо поняття, підстав та особливостей визнання кредитних зобов'язань недійсними за цивільним законодавством України, а також удосконалення чинного законодавства та правозастосовної практики в цій сфері.

Окремі питання недійсності кредитних зобов'язань розглянуті в роботах М. М. Агаркова, М. І. Брагінського, М. Бунге, В. В. Вітрянського, В. П. Грибанова, З. М. Заменгофа, О. С. Іоффе, Д. І. Мейєра, К. П. Победоносцева, Г. Ф. Шершенєвича, К. А. Флейшиц та ін. Серед опублікованих останнім часом досліджень окремим питанням, пов'язаним з проблематикою дисертаційного дослідження, присвячені роботи таких вчених як: М. В. Андріянова, Р. В. Алексій, І. Г. Бабич, А. Ю. Бабаскіна, Н. Ю. Голубєвої, С. Д. Гринько, І. В. Давидової, О. В. Дзери, Н. М. Квіт, О. С. Кізлової, Ю. В. Кривенко, О. В. Кривенди, В. О. Кучера, В. Д. Лагутіна, С. М. Лепех, Р. А. Майданника, М. С. Муляр, Л. П. Оплачко, В. Я. Погребняка, Л. Г. Рябко, О. В. Семушиної, В. І. Теремецького, Є. О. Харитонова, Р. Б. Шишки, А. Р. Чанишевої, О. Ю. Черняк, Ж. Л. Чорної, А. Г. Яреми та ін. Проте, у сучасній науці цивільного права відсутні спеціальні комплексні дослідження проблем недійсності кредитних зобов'язань за цивільним законодавством України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Теоретичні та практичні питання теми дисертації досліджувалися у межах виконання плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Методологічні засади вдосконалення цивільного законодавства» на 2011-2015 роки, яка є складовою плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011-2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671), а також «Цивілістичний вимір інтеграційного розвитку України» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Тема дисертації затверджена (протокол № 3 від 14 грудня 2015 року) вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія».

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є спеціальне комплексне дослідження теоретичних і практичних проблем недійсності кредитних зобов'язань за цивільним законодавством України.

Для досягнення цієї мети в дисертації вирішувалися такі завдання:

- розглянути розвиток законодавства про недійсність зобов'язань за цивільним законодавством України;
- проаналізувати огляд літератури за темою дисертаційного дослідження;
- сформулювати поняття кредитного зобов'язання;
- охарактеризувати правову природу кредитного договору, з'ясувати місце кредитних зобов'язань у системі цивільно-правових зобов'язань;
- визначити кредитний договір як виключну підставу виникнення кредитних зобов'язань;
- здійснити класифікацію підстав визнання кредитних зобов'язань недійсними та надати їх поняття;

- охарактеризувати порядок визнання кредитних зобов'язань недійсними за цивільним законодавством України;
- розглянути правові наслідки недійсності кредитних зобов'язань;
- визначити реституцію як наслідок недійсності кредитних зобов'язань;
- розглянути особливості відшкодування шкоди при визнанні кредитного зобов'язання недійсним;
- сформулювати теоретично обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства у сфері недійсності кредитних зобов'язань за цивільним законодавством України.

Об'єктом дисертаційного дослідження є цивільні правовідносини, які виникають у зв'язку з недійсністю кредитних зобов'язань за цивільним законодавством України.

Предметом дослідження є недійсність кредитних зобов'язань за цивільним законодавством України.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації складає система взаємопов'язаних загальнонаукових та спеціальних методів наукового дослідження, застосування яких забезпечує достовірність знання та вирішення поставлених цілей і завдань. Під час дослідження були використані такі методи: історико-правовий, порівняльно-правовий, системно-структурний, аналітико-синтетичний, логіко-юридичний та ін. За допомогою *історико-правового методу* було розглянуто становлення та розвиток законодавства щодо недійсності кредитних зобов'язань за цивільним законодавством України (*підрозділи 1.1, 1.2*). *Порівняльно-правовий метод* використано з метою з'ясування співвідношення недійсних кредитних зобов'язань із суміжними правовими категоріями (*підрозділи 2.1, 2.2*). *Системно-структурний метод* застосовувався при визначенні підстав та порядку визнання кредитних зобов'язань недійсними (*підрозділи 3.1, 3.2*). *Логіко-юридичний метод* дозволив проаналізувати зміст норм чинного законодавства України, що закріплюють порядок та правові наслідки

визнання кредитних зобов'язань недійсними, виявити недоліки цивільно-правової регламентації недійсності кредитних зобов'язань (*розділи 3, 4*). За допомогою *методу теоретико-правового моделювання* сформульовано пропозиції про вдосконалення цивільного законодавства у сфері недійсності кредитних зобов'язань (*розділи 2, 3, 4*).

Догматичний метод використовувався для наукового аналізу різних доктринальних підходів до досліджуваних понять та формування власних дефініцій. Використовуючи техніко-юридичний метод, сформульовано низку пропозицій щодо вдосконалення законодавства України з питань недійсності кредитних зобов'язань.

Під час проведення дисертаційного дослідження використовуються також інші наукові методи у їх взаємозв'язку та взаємозалежності, що також забезпечує всебічність, повноту та практичну цінність отриманих висновків і результатів, пропонованих змін до цивільного законодавства України.

Нормативну основу дослідження становлять Конституція України, Цивільний кодекс України (далі – ЦК України), Цивільний процесуальний кодекс України, інші нормативно-правові акти України і деяких зарубіжних держав.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять рішення місцевих, апеляційних судів, розміщених в Єдиному державному реєстрі судових рішень, ухвали та постанови Верховного Суду України та Верховного Суду (2010-2020 рр.).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням недійсних кредитних зобов'язань за цивільним законодавством України.

У межах здійсненого дослідження одержано такі результати, що мають наукову новизну:

уперше:

1) сформульовано визначення поняття «недійсність кредитного зобов'язання», під яким слід розуміти невідповідність кредитного договору вимогам чинного законодавства та який не створює правових наслідків у силу дефектів у структурі, крім наслідків, пов'язаних із його недійсністю;

2) зроблено висновок про недоцільність включення кредитними організаціями додаткових умов до договору споживчого кредитування, зокрема, питання ефективності застосування страхування як забезпечення виконання договірних зобов'язань;

3) запропоновано доповнити перелік підстав недійсності кредитних зобов'язань, які передбачені у ст. 215 ЦК України такими підставами як: а) недотримання банком вимог щодо переддоговірної роботи з позичальником; б) невідповідність змісту договору чинному в Україні законодавству;

4) зроблено висновок про доцільність визнання електронних грошових коштів як нового виду готівки кредитних коштів у кредитних зобов'язаннях, оскільки електронні гроші є унікальним економічним і правовим феноменом, і за економічною сутністю вони є своєрідною третьою формою грошей, так як значно відрізняються як від готівкових, так і безготівкових коштів;

5) зроблено висновок про недоцільність обмеження розміру збитків реальними збитками при визнанні кредитного договору недійсним, у зв'язку з чим пропонується стягувати з винної сторони також і як реальні збитки, так і упущену вигоду, що буде відповідати принципу відшкодування збитків у повному обсязі;

6) запропоновано визнавати нікчемним договір застави з наслідками, передбаченими законодавством України, у випадку недотримання вимог щодо форми договору та його нотаріального посвідчення;

7) зроблено висновок, що плата за кредитним зобов'язанням та кредитом є поняттями тотожними. Вона позначає ціну специфічного товару (можливість використовувати кредит, який надає банк), оскільки включає плату за користування грошовими коштами (кредитом) та плату за реальну

можливість їх використання. Вказано, що позичальник зобов'язаний сплатити кредитору плату за отримані грошові кошти (кредит), передані у його розпорядження, у будь-якому випадку, незалежно від фінансових результатів своєї діяльності тощо, оскільки він самостійно вирішує, яким чином використати отримані грошові кошти (кредит) і чи використовувати їх (його) загалом;

8) запропоновано доповнити ЦК України статтею 1056-2 «Дострокове погашення кредиту з ініціативи позичальника», де встановити підстави та умови для дострокового погашення кредиту з ініціативи позичальника, а також порядок нарахування відсотків;

удосконалено:

9) поняття кредитного договору вказівкою про надання грошових коштів (кредиту) у тимчасове користування позичальникові;

10) теза про доцільність застосування в якості наслідків недійсності кредитного зобов'язання двосторонньої реституції в частині виокремлення її як способу захисту цивільних прав;

11) визначення реституційного охоронного правовідношення (реституційне зобов'язання) як правового зв'язку, який виникає між сторонами щодо недійсного правочину в частині визначення його змісту;

13) визначення поняття кредитних зобов'язань як елемента системи цивільно-правових зобов'язань у частині визначення порядку передачі грошей позичальнику та самостійності цього зобов'язання;

дістало подальшого розвитку:

14) теза про те, що до вимог про повернення виконаного за недійсним правочином норми про безпідставне збагачення можуть бути застосовані тільки за наявності доказів у частині підтвердження, що отримана однією зі сторін грошова сума явно перевищує вартість переданого іншій стороні. При цьому для застосування реституції необхідно спочатку підтвердити недійсність правочину, а потім вказати на даний факт, щоб мати можливість застосовувати правові наслідки реституції.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що висновки і пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані:

– у *науково-дослідній сфері* – висновки дисертаційного дослідження можуть слугувати підґрунтям для подальшого вдосконалення концепції недійсності кредитних зобов'язань за цивільним законодавством України. Крім того, сформульовані в дисертації висновки розширюють теоретичні уявлення про договірне регулювання надання послуг у кредитно-фінансовій сфері, і його значення в забезпеченні ефективного захисту прав та інтересів фізичних та юридичних осіб;

– у *сфері правотворчості* – положення і висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані у законотворчій діяльності, у процесі вдосконалення деяких норм цивільного законодавства України. При цьому результати проведеного дослідження можуть бути використані у діяльності суб'єктів правовідносин щодо виконання зобов'язань за договорами у кредитно-фінансовій сфері. При розробці законів і підзаконних актів у даній сфері можуть бути враховані і використані практичні положення щодо вдосконалення договірних зобов'язань та визнанні їх недійсними;

– у *навчально-методичній роботі* – матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані при підготовці навчальних посібників та науково-методичних рекомендацій з цивільного права при викладанні основних курсів «Цивільне право України», «Зобов'язальне право», «Договірне право».

Наукові концепції, висновки та пропозиції дисертаційної роботи використано при підготовці лекцій та навчально-методичних матеріалів у Національному університеті «Одеська юридична академія» (*Акт про реалізацію результатів наукових досліджень від 24 грудня 2020 року (Додаток Б)*).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано самостійно, сформульовані в ньому положення та висновки обґрунтовані

на основі особистих досліджень автора. Наукова новизна одержаних результатів дослідження отримана особисто.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Основні положення дисертації доповідалися на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: Матеріали круглого столу *«Нова редакція Конституції України та вдосконалення цивільного законодавства: проблеми гармонізації»* (м. Одеса, 14 вересня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції *«IX Прибузькі юридичні читання»* (м. Миколаїв, 29-30 листопада 2013 року); Всеукраїнській інтернет-конференції *«Цивілістичні читання присвячені пам'яті І. В. Шерешевського «Цивільний кодекс України досвід 10-років застосування»*. (м. Одеса, 6 грудня 2013 р.); Всеукраїнській інтернет-конференції *«Цивілістичні читання присвячені пам'яті І.В. Шерешевського «Принципи DCFR методологічна основа вдосконалення національного цивільного законодавства»*: мат. інтернет-конференції (Одеса, 5 грудня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції *«Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції»* (м. Одеса, 20 травня 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції *«Юриспруденція в теорії і на практиці: питання вдосконалення правової грамотності»* (м. Запоріжжя, 24-25 лютого 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції *«Jurisprudenta – component fundamental a proceselor integratone si a comportamentului legal contemporan: conferinta international stintifico-practica»* (Chişinau, Republica Moldova, 3-4 noiembrie 2017); Третій Міжнародній науково-практичній конференції *«Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри»* (м. Суми, 23 квітня 2020 року).

Публікації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладені у 14 публікаціях, у тому

числі 4 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 1 науковій статті, опублікованій у закордонному періодичному виданні з юридичного напрямку, та 1 науковій статті у вітчизняному періодичному виданні з юридичного напрямку, а також у 8 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені її метою та завданнями. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (найменувань), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 250 сторінок, з яких обсяг основного тексту – 195 сторінок. Список використаних джерел складається з 291 найменувань на 28 сторінках. Додатки викладено на 7 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ЗА ТЕМОЮ ТА ВИБІР НАПРЯМІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Розвиток недійсності кредитних зобов'язань за цивільним законодавством України

Дослідження процесів формування законодавства щодо недійсності кредитних зобов'язань передбачає обов'язкове вивчення поняття кредитних зобов'язань та їх належного правового регулювання у процесі історичного розвитку. З урахуванням того, що кредитні зобов'язання мають вигляд фіксованого юридичного зобов'язання, яке встановлюється правом і захищається силою закону та поєднує в собі економічну складову, виникає необхідність розглядати дані питання з урахуванням взаємного впливу.

Для того, щоб показати розвиток кредитних зобов'язань, слід, побіжно звернувшись до найважливіших джерел римського приватного права. А.В. Канаєв зазначає, що в найдавніший період розвитку суспільства з'явилися складні за своєю структурою кредитні відносини і був створений правовий механізм, який регулював на їх основі кредитні зобов'язання. Саме зобов'язальне право стало найважливішим елементом соціального механізму, який формувався суспільством і одночасно служив йому – стимулював розвиток кредитних відносин, забезпечуючи захист майнових інтересів кредиторів і боржників і регулюючи порядок виникнення та виконання кредитних зобов'язань [104, с. 70-80].

У пам'ятках римського права ми не знаходимо визначення кредитних зобов'язань у сучасному їх розумінні та визначення недійсності. У Стародавньому Римі кредитна діяльність практикувалася ще у V ст. до н. е. та була врегульована, про що свідчать записані на мідних дошках закони. У римському праві існували закони, які відігравали значну роль для розвитку банків та кредитування в цілому [242, с. 251]. Аналіз договірних конструкцій

того часу дозволяє з упевненістю сказати, що вже тоді в суспільстві існувало поняття можливості визнати їх недійсними.

В історії вітчизняного права вже в ранній період у державах, які перебували на території Російської імперії, існували норми, які за своїм характером були нормами цивільного права, що регулювали відносини з надання позик та кредитів. У проекті Цивільного Уложення 1913 року було запропоноване наступне визначення договору позики, а саме: «за договором позики позичальник передає за певну винагороду (мається на увазі відсотки за користування) або на безоплатній основі певну суму грошей, а позичальник зобов'язується повернути у визначений в договорі термін або на вимогу позичальника ту суму, яку зайняв». Важливо відзначити, що в ЦУ 1913 р. предметом позики, крім грошей, могли виступати й інші предмети, в тому числі і частина врожаю (плоди дерев, корисні копалини). До них застосовувалися ті ж умови, що і при звичайному договорі позики. Також в матеріалах Редакційної комісії підкреслювалося, що для укладення договору позики недостатньо тільки згоди сторін, необхідно, щоб безпосередньо був факт передачі предмета позики. Виходячи з цього, Редакційна комісія визначала договір позики як реальний договір, який породжував одностороннє зобов'язання, тобто, зобов'язання позичальника повернути у визначений термін взятую суму або інше майно позикодавцеві, а позикодавець лише мав право вимагати виконання зазначеного обов'язку [280, с. 453].

Незважаючи на підвищений інтерес до даного виду зобов'язань у вказані історичні періоди, вважаємо за доцільне поглиблено проаналізувати становлення законодавства щодо недійсності кредитних зобов'язань починаючи з 1917 р. й до сьогодні, з урахуванням того, що їх необхідно розглядати паралельно з становленням та розвитком банківської системи та спеціального законодавства.

У перші місяці після революції 1917 р. була проведена націоналізація всіх кредитних інститутів (банків та страхових компаній), на базі Державного банку був створений Народний банк. Після приходу більшовиків до влади

була повністю зруйнована дореволюційна кредитна система. Саме в перші роки радянської влади були прийняті нормативно-правові акти, що регламентували кредитно-грошові відносини. Тут, перш за все, потрібно відзначити декрет ВЦВК «Про націоналізацію банків» [166] від 27 (14) грудня 1917 р., який визначав напрямок розвитку банківського законодавства радянської держави до 1921 року, пов'язаного з націоналізацією всіх кредитних організацій, а згодом – із повним руйнуванням кредитного апарату як такого. Нормативно-правовим актом, яким фактично знищили останні кредитні установи в Радянській Росії, був декрет РНК від 19 січня 1920 р. який скасував Народний банк [170]. Таким чином, у країні припинили своє існування кредитні організації, а єдиною установою, яка здійснювала кредитування, залишився кооперативний відділ Наркомфіну, утворений на базі колишнього Кооперативного Московського Банку. Єдиним джерелом доходів у країні стала емісія так званих грошових знаків, що сприяло натуралізації господарських відносин і обмежувало сферу кредитно-грошових відносин. У січні 1920 року ліквідовуються кредитні і позиково-ощадні товариства шляхом злиття їх із споживчими товариствами. Підлив і згорання кредитно-грошових відносин у державному секторі народного господарства призвели до різкого звуження сфери кредитування і розрахунків. Втрачений інтерес економістів до питань кредитування та принципів його здійснення пояснюється згоранням кредитних операцій та відбулося звуження сфери приватних кредитних відносин до рівня домогосподарства [258, с. 338].

На початку 1920-х рр. НЕП обумовив відновлення кредитної системи, але в усіченій формі. Створюється державний банк, починають функціонувати акціонерні і кооперативні комерційні банки. Одним із перших нормативно-правових актів радянського банкового законодавства після епохи «воєнного комунізму» був декрет РНК від 30 червня 1921 року [169], відповідно до якого скасовувалися обмеження у праві накопичення та зберігання грошових коштів і поновлювалися розрахункові операції. Даний

Декрет скасовував будь-які обмеження грошових сум, які могли перебувати на руках у приватних осіб, і встановив вперше в радянському законодавстві недоторканність вкладів і банківську таємницю.

Декретами ВЦВК від 14.12.1917 [166] та Тимчасового робітничого селянського уряду України від 22.01.1919 р. [280, с. 75-81], всі банки та приватні кредитні установи було націоналізовано, а банківську справу проголошено державною монополією. У 1920 р. Україна залишилася без власної грошової одиниці та банківської системи [139, с. 591].

Цивільний Кодекс УРСР 1922 р. був першим кодифікованим нормативно правовим актом, в якому договорі позики була відведена окрема гл. VI (208-212809) . Згідно зі статтею 208 ЦК УРСР, під договором позики слід розуміти : цивільно-правовий договір, за яким одна сторона, йменована позикодавцем, передає іншій стороні, йменованій позичальником, гроші або інші родові речі, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві взятую раніше певну суму грошей або певні речі з відсотками або без [273].

Виходячи з аналізу даного визначення, стає зрозумілим, що ЦК УРСР 1922 р. визначав договір позики як реальний договір, який вступав у силу з моменту передачі грошової суми позичальникові або інших замінних речей. Також ЦК УРСР визначав односторонній характер зобов'язання: обов'язок щодо повернення позики та сплати відсотків за користування позикою покладался на позичальника, а у позикодавця було тільки право вимагати виконання цих зобов'язань. Залежно від наявності в договорі умови про сплату процентів за користування предметом позики, договір міг бути оплатним або безоплатним

Слід звернути увагу на те, що відповідно до положень ст. 217 Цивільного кодексу УРСР 1922р. [273], «позичальник має право заперечувати дійсність договору позики повністю або частково у разі відсутності коштів, визначивши, що гроші, речі або їх майновий еквівалент (ст. 209 ЦК УРСР) ним не були отримані від позичкодавця, або їх кількість менша за визначену у договорі, тобто, розглядається можливість визнання

договору недійсним». Також слід зазначити, що в цьому правовому акті було зроблено перший крок до виділення в якості самостійного правового явища вимог про повернення виконаного за недійсним правочином (реституції).

Упродовж 1922 – 1923 рр. в Україні була повністю відновлена банківська інфраструктура: запрацювали Український банк, Промбанк, різні місцеві банки, товариства сільськогосподарського кредиту та ін [203, с. 10]. Разом з тим приватні підприємці з самого початку діяльності банківської системи були поставлені в нерівні умови порівняно з державними підприємствами щодо умов отримання кредиту. Так, у 1922 р. у Київській губернії банківські кредити змогли отримати – 3 підприємства, в Полтавській – 1. Те ж саме відбувалося і на решті території України: загальна сума відкритих кредитів державним заводам і фабрикам перевищувала кредитування приватних підприємств майже в 500 разів [178, с. 10].

На підставі Декрету «Про кредитну кооперацію» від 5 квітня 1922 року республіканські органи влади 21 грудня того ж року дали вказівку щодо заснування в Україні (аналогічних російським) губернських товариств сільськогосподарського кредиту (губсільбанків). «Інструкція про операції по сільськогосподарському кредиту» від 4 квітня 1922 [47, с. 219] і ін., в якій вказувалося, що у випадку надання кредиту установа Банку має укладати з позичальником договір за особливою, затвердженою Правлінням Держбанку, формою, в якій встановлювалися умови надання кредиту. Кредити могли видаватися на термін не більше 12 місяців за умови, щоб термін погашення кредиту був пов'язаний з реалізацією врожаю або отримання іншої готової продукції. Відсотки нараховувалися в розмірі 1% в місяць і мали оплачуватися банку в тому ж порядку, як і весь кредит. Крім того, в межах відкритого кредиту кредит повинен був забезпечуватися засобами забезпечення, а саме : порукою на визначений термін; заставою рухомого майна та завдатком у вигляді сільськогосподарських продуктів, які не могли бути вжиті позичальником до моменту виконання зобов'язання [8, с. 70].

Приватні промисловці в зв'язку з цим все частіше стали звертатися за кредитами до невеликих приватних фінансово-кредитних установ, провідну роль серед яких відігравали товариства взаємного кредитування. Однак останні не мали достатньо коштів для задоволення потреб підприємців. Станом на 1 жовтня 1923 р. кредитування приватних підприємств склало 12, 5% від усіх кредитних послуг [247, с. 15].

Кредитування державних підприємств і кооперативів банки здійснювали на тих же принципах, що і Держбанк (терміновості, оплатності, зворотності, забезпеченості). Відмінними рисами на даному етапі при здійсненні кредитування є наступні:

- держбанк здійснював кредитування найбільших підприємств на основі затверджуваних планів і кошторисів без урахування реальних потреб позичальника в позикових коштах і реальних можливостей щодо повернення кредиту, але на основі реалізації принципу плановості ведення соціалістичного господарства;

- банки другого рівня та інші кредитні організації надавали кредити своїм клієнтам при дотриманні принципів поворотності, терміновості, платності, а також при наявності кредитоспроможності у потенційного позичальника. При використанні перерахованих принципів у держави, безсумнівно, виникають труднощі при веденні планового господарства [257, с. 234-239].

Починаючи з 1930 р. була проведена кредитна реформа, в результаті якої соціалістичним організаціям було заборонено вступати в позикові відносини. Ці зміни були продиктовані особливостями системи соціалістичного господарювання. У ст.1 постанови від 30 січня 1930 «Про кредитну реформу» зазначено, що державним органам, кооперативним організаціям і змішаним акціонерним товариствам без участі іноземного капіталу забороняється відпускати товари і надавати послуги один одному в кредит. Кредит замінюється виключно банківським кредитуванням [164]. Для договору позики дана реформа звузила сферу застосування. Тепер норми про

договір позики регулювали лише цивільні відносини, а банківське кредитування громадян і організацій регулювалося спеціальними нормативними актами: постановами уряду, банківськими інструкціями і правилами банку. У подальшому було прийнято ряд нормативно – правових актів, які корегували проблемні питання щодо правового регулювання банківського кредитування [168].

Визначаючи підсумки кредитної реформи в СРСР 1930-1932 рр., варто зазначити, що кредитна система прийняла лінійний вигляд і складалася з Держбанку, банків довгострокових вкладень і ощадних кас. Також існував банк із зовнішньоекономічних зв'язків – Зовнішньоекономічно-торгівельний банк. Централізована система управління внутрішньо – економічним життям країни дала можливість державі більш виважено підходити до планування, розподілу і, найголовніше, до обліку коштів. З урахуванням цього всі фінансові потоки були зосереджені в руках держави, використовувалися відповідно до партійних установок та єдиної політичної лінії. Після закінчення реформи, кредит, по суті, втратив першочергове значення – надання під відсоток коштів, що підлягають поверненню. Натомість, кредит був замінений централізованим державним фінансуванням. Під заборону потрапив комерційний кредит між підприємствами, а також вексельний обіг. Уся система довгострокового кредитування збереглася тільки для колгоспів, промислової та споживчої кооперації. Довгострокове кредитування промислових підприємств змінилося безповоротним фінансуванням, яке було направлено на інвестиційні цілі. Зі змінами кредитної сфери банки, як частина цієї галузі перестали бути кредитними установами. У сферу контролю банків увійшли власні фінансові ресурси підприємств і бюджетні асигнування. Але і ці кошти можна було використовувати тільки відповідно зі встановленим планом. Сформована після реформи система кредитування повністю відповідала інтересам соціалістичної держави.

У 1934 р. набуло актуальності питання щодо необхідності створення комерційних ломбардів. З метою надання населенню можливості

користуватися споживчим кредитом, РНК прийняла рішення про врегулювання діяльності комерційних ломбардів. Основним завданням ломбардів було: видача строкових позик під заставу майна; прийом на зберігання майна; продаж на комісійних засадах майна, зданого в заставу і на зберігання. Розмір власних коштів був визначений у сумі понад 100 000 руб., для власного розвитку ломбарди могли отримувати позики в комерційних банках [251, с. 123].

Грошово-кредитна політика СРСР в роки ВВВ мала деякі особливості: по-перше, функціонування грошово-кредитної політики в умовах, коли основним джерелом фінансування є бюджет; по-друге, опір на внутрішні ресурси при незначній зовнішньофінансовій підтримці; по-третє, використання універсальних фінансових методів (емісія грошової маси, випуск державних позик та ін.) у більш значних масштабах [258, с. 46].

Домогтися збалансованого бюджету в перші роки війни не вдавалося через різке збільшення військових витрат. Для їх покриття використовувалася додаткова грошова емісія. До кінця війни кількість грошей в обігу зросла в 4 рази. Однак, основна їх частина осідала у населення і залишалася невикористаною, так як гроші не були забезпечені необхідним товаром. Ця обставина викликала зростання цін і необхідність друкувати нові гроші. Проблема збалансованого грошового обігу вирішувалася шляхом створення спеціальних громадських фондів, збору добровільних пожертвувань і внесків населення, прийому Держбанком СРСР вкладів населення, розміщення спеціальних військових позик.

Для кращої організації передплатної кампанії на позики та отримання найвищого кінцевого результату на підприємствах, в організаціях та установах створювалися спеціальні комісії сприяння державному кредиту і ощадній справі. Підписка населення на позики забезпечувала державі значну кількість кредитних надходжень [152, с. 81-91].

Досить розповсюдженими були примусово-добровільні державні військові позики, на частку яких припало більше 10% бюджетних доходів

військового часу. Військові позики мали фінанське значення і сприяли збільшенню фінансових ресурсів держави. За роки війни було випущено 4 державних позики, не рахуючи Державної позики третьої п'ятирічки, яка була прийнята напередодні війни 2 червня 1941, але розміщувалася вже в період військових дій. Можна виділити чотири види державних позик воєнного періоду. До першого виду відносилися позики, що розміщуються серед населення за підпискою. Ці позики були вигащними. Дохід виплачувався з розрахунку 4% річних у вигляді вигащу, тираж визначався умовами випуску позики. Держава суворо дотримувалася термінів проведення тиражів. Вигащі також виплачувалися в повному обсязі власникам акцій. Розмір позики складали місячний оклад, іноді 1, 5-2 зарплати робітників та працівників установ. Ресурси, мобілізовані за допомогою чотирьох військових позик, на 25% перевищили оголошену величину облігацій. Слід відзначити, що пік підписки на позики з боку населення припадав на найважчі роки війни – 1942 і 1943 [175].

Другий вид державних позик орієнтувався на колгоспно-кооперативну власність і розміщувався серед колгоспів і промислових артілей. Розмір підписки на позику кожен колгосп і артіль, визначали самостійно в залежності від свого фінансового становища і затверджували на загальних зборах членів кооперативу. Колгоспні й артільні позики розміщувалися незалежно від індивідуальної передплати громадян. Вони були процентними (з розрахунку 2% річних), на відміну від індивідуальних, які були вигащними.

Третій вид позик передбачав використання вільних фінансових коштів ощадних кас і органів Держстраху СРСР. Ці позики були безпроцентними і безоблігаційними і дозволяли використовувати кошти населення на загальнодержавні потреби.

До четвертого виду позик можна віднести позику, яка знаходилася у вільному обігу. Наприклад, державний внутрішній розіграш позики випуску 1938 року реалізовувався за готівковий розрахунок і призначався для

вільного обороту. Для збереження у фондах держави коштів від довоєнної позики, було заборонено ощадкасам купувати у населення облігації цієї позики. Їх продаж відновився в січні 1946 р [151, с. 83-91].

Усі військові позики носили довгостроковий характер і випускалися на 20 років, лише незначна частина з них була погашена.

У кінці 50-х початку 60-х рр. банківська система пройшла ще одну реорганізацію, відповідно до якої Держбанк став єдиним центром розрахунків, емісійним та касовим центром, а відповідно з цим було жорстко централізованим і кредитування народного господарства.

З 1959 р. почали здійснювати довгострокове кредитування капітальних вкладень. Його основні функції зводилися до регулювання грошового обігу; організації державного фонду кредитування народного господарства;

кредитування всіх галузей, крім будівництва; організації і здійснення грошових розрахунків; касового обслуговування народного господарства;

касового виконання державного бюджету; придбання, зберігання і використання валютного фонду країни, виробництва розрахунків з іноземними державами [9, с. 70-75].

Друга кодифікація цивільного законодавства вплинула на подальший розвиток кредитних відносин. Результатом кодифікації стало прийняття Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік. До Основ цивільного законодавства були включені глави, що регулювали розрахункові і кредитні відносини, пов'язані насамперед з банківським кредитуванням [82].

Є.О. Харитонов зазначає, що цивільний кодекс УРСР 1963 р. змінив Цивільний кодекс 1922 р., який вичерпав себе разом із відмовою радянської влади від НЕПу. Його нормами було передбачено інститути, які вже не існували в радянській країні 30-х років (приватна власність, товариства, приватні установи на правах юридичної особи тощо), низку статей було скасовано, але багато статей і навіть глав, – додано [262, с. 549-552]. Однак, визначення договору позики в ЦК 1964 р. залишилося абсолютно тотожним

визначенню ЦК 1922р. У ЦК 1964 р. законодавцем була введена нова норма, згідно з якою стягнення відсотків за договором позики допускалося за позиковими операціями ломбардів і ощадних кас.

Слід звернути увагу на те, що в 70-х роках дискусія про природу кредитних правовідносин почала набувати приватноправового характеру, що пояснюється прийняттям Постанови Ради Міністрів СРСР від 3 квітня 1967 року «Про заходи щодо подальшого поліпшення кредитування і розрахунків у народному господарстві й підвищенні ролі кредиту у стимулюванні виробництва» [165] і Постанови Ради Міністрів СРСР від 22 серпня 1973 року «Про деякі заходи щодо поліпшення порядку кредитування і розрахунків у народному господарстві» [167]. У цих постановах вперше для того часу була передбачена можливість укладання кредитних угод між банком і господарськими органами, які звернулися за отриманням кредиту, що надало можливість розглядати це як зародження кредитних зобов'язань.

Пункт 6. ст. 73 Конституції СРСР від 7 жовтня 1977 р. встановлював, що підпорядкуванню СРСР в особі його вищих органів державної влади і управління Державного банку підлягало, крім іншого, керівництво єдиною кредитною системою [115].

Тривале командно-адміністративне функціонування кредитної системи показало її слабку ефективність, особливо в умовах загострення фінансово-економічних проблем у країні на початку 1980-х рр. Кредит перестав впливати на науково-технічне оновлення економіки. Значна частина кредитів виконувала роль другого бюджету, так як кредити не поверталися підприємствами. У результаті багато кредитів списувалися або відбувався зворотній процес перекредитування підприємств. Особливо це стосувалося безлічі збиткових підприємств і сільського господарства. Відсоток за кредит залишався на низькому рівні, що не стимулювало до взаємної ефективності ні банки, ні підприємства. Все це порушувало головну сутність кредиту – плату за кредит та його повернення. Основне завдання реорганізації банківської системи пов'язано з проведенням прогресивної кредитної

політики, та підвищенням ефективності кредитної системи в цілому. Головною проблемою було закріплення підприємств за банками та відсутність права вибору в отриманні кредитних ресурсів. В якості позитивних заходів банківської реорганізації 1987 р. можна визначити процес впорядкування розрахунків безготівкової форми, відмову від кредитування збитків, а також видачу кредитів на відновлення втрачених власних оборотних коштів, призупинення вилучення зайвих кредитних коштів з господарського обороту й заміну їх власними ресурсами підприємств.

За радянських часів розвиток кредитних правовідносин мав відмінні риси: найважливішими особливостями кредиту виступали його розподільні і контрольні функції, реалізовані Держбанком, який ніс відповідальність за правильне, найбільш ефективне використання коштів у масштабі всього народного господарства. Так, за допомогою кредиту Державний банк здійснював перерозподіл тимчасово вивільнених коштів у народному господарстві, перерозподіляючи їх між підприємствами в умовах чіткого кредитного планування, що являло собою акт державного управління, який пропонував той чи інший напрямок у використанні державного фонду грошових коштів у формі кредиту [249, с. 184].

Напередодні банківської реформи 90-х років, ряд вчених розглядали договір банківської позики як особливий самостійний договір визначаючи особливий статус банку як органу державного управління і господарюючого суб'єкту [99, с. 34].

Основою формування національної банківської системи України, а разом з нею і кредитних відносин стала Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-ХІІ, яка проголосила, що Українська РСР самостійно створює банківську (включаючи зовнішньоекономічний банк), цінову, фінансову, кредитну, митну, податкову систему, формує державний бюджет, а при необхідності, вводить свою грошову одиницю [75].

У період незалежності України після 1991 р. нові комерційні банки почали здійснювати як короткострокове, так і довгострокове кредитування діяльності підприємств різних форм власності. Окрім того, підприємства отримали право фінансувати витрати капітального характеру з розрахункового рахунку. Комерційні банки стали здійснювати кредитну емісію та перекази вимог на гроші безготівковим шляхом в інші банки-кореспонденти, що виплачували готівкові гроші за дорученням клієнтів. Перед центральним банком постало головне питання про регулювання всього грошового обороту, як основної умови становлення ринкових відносин та регулювання кредитної діяльності як його складової.

У 1995 р. було введено в дію Положення Національного банку України «Про кредитування» [208], в якому були закріплені основні терміни, щодо поняття кредиту, форм кредиту, видів банківського кредиту та ін.

На жаль, слід констатувати те, що нормативно-правове регулювання кредитних зобов'язань знаходиться не належному рівні та міститься в нормативно-правових актах різноманітної галузевої приналежності, що ускладнює правозастосування і призводить до проблемних питань на практиці. Перелік нормативних правових актів, за допомогою яких здійснюється цивільно-правове регулювання, досить обмежений і, з цієї причини, вважаємо за необхідне дати більш повну характеристику правового регулювання кредитування, розглянувши також частину нормативних правових актів, що належать до сфери публічного права. Значна роль у правовому регулюванні належить локальним нормативно-правовим актам банків у даній сфері, аналіз яких дозволить більш повно зрозуміти суть кредитних зобов'язань й підстав та наслідків їх недійсності.

Правовою основою регулювання кредитних відносин в Україні є: Конституція України, Закон України «Про Національний банк України» [209], Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [214], Закон України «Про банки та банківську діяльність» [197], Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих

актів України щодо заборони банкам змінювати умови договору банківського вкладу та кредитного договору в односторонньому порядку» [201], Положення Національного банку України «Про кредитування» [191], Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями [192], Положення про порядок надання фінансових послуг ломбардами [193], Положення про порядок, умови видачі та розміри кредитів страхувальникам, які уклали договори страхування життя [194], Цивільний кодекс України [274], Господарський кодекс України [53], Податковий кодекс України [187], Бюджетний кодекс та ряд інших нормативних актів.

Конституція України закріпила норму, відносно якої, виключно законами України встановлюються: засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційних ринків; статус національної валюти; а також статус іноземних валют на території України, а Рада Національного банку України розробляє основні засади грошово-кредитної політики і здійснює контроль за її проведенням. Тим самим виникають суперечності, що випливають із існування підзаконних нормативних актів НБ України [[197].

У ст. 2 Закону України «Про банки та банківську діяльність» визначено, що банківський кредит – будь-яке зобов’язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов’язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов’язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов’язання на сплату процентів та інших зборів із такої суми [197].

Запропоноване поняття на думку Т.В. Бессараб, ототожнює поняття банківського кредиту та банківських правочинів (договорів), а точніше, обов’язків банку за кредитними договорами або іншими договорами, які за своєю економічною суттю є кредитом і виражені в іншій юридичній формі договору (договори факторингу, банківські гарантії і т. ін.) [27].

Відповідно банківський кредит є приватноправовим поняттям (цивільно-правовим), а можливість його використання в інших галузях права допускається законодавцем у тій мірі, в якій це необхідно для врегулювання відносин у міжгалузевому полі [64].

У Податковому кодексі України визначаються такі поняття: іпотечний житловий кредит, податковий кредит, синдикований фінансовий кредит, товарний кредит, фінансовий кредит та ломбардна операція, як різновид кредиту під заставу. Законодавець сформулював поняття всіх перерахованих кредитів, залишивши поза увагою поняття кредиту та банківського кредиту [187].

Бюджетний кодекс не містить поняття зобов'язання, лише визначає види, а саме: «бюджетне, боргове та гарантійне зобов'язання», підкреслюючи публічно-правову сферу відносин [37].

Основним джерелом правового регулювання щодо недійсності кредитних зобов'язань, безумовно, є Цивільний кодекс України, який виділяє два види зобов'язань у цій сфері: кредитний договір, і зобов'язання комерційного кредиту та споживчий кредит.

Відповідно до вищевикладеного, слід звернути увагу на те, що відповідно до структури глави 71 Цивільного кодексу України параграф другий містить назву «Кредит», але визначення поняття, видів та форм кредиту відсутні. Погоджуємося з точкою зору, яка сформульована Я. Є. Цейтлиним, що так як дана глава не має параграфа, присвяченого загальним положенням, то це дає підставу розглядати параграфи по відношенню один до одного як рівнозначні, а, отже, договори щодо змісту кожного параграфа як самостійні [44]. Однак в юридичній літературі є інші підходи тлумачення структури даної глави Цивільного кодексу. Основна позиція авторів зводиться до визначення залежності кредиту від позики, коли позику пропонується розглядати в якості родового поняття, кредит в якості видового [41, с. 305-310]. Положення ст. 1054 ЦК України містять загальне визначення кредитного договору, та визначає, що відносини за договором про надання

споживчого кредиту встановлені законом. Ще одним питанням, яке потребує аналізу, є Закон України «Про споживче кредитування», так як ЦК містить відсилочну норму щодо даного виду кредитування. У Законі «Про споживче кредитування» передбачено підвищення рівня захисту позичальника у правовідносинах з позикодавцем. Забезпечення гарантій прав громадян при використанні споживчого кредиту, формування механізмів захисту прав громадян та створення правових умов для розвитку цього виду кредитування та закріплено на законодавчому рівні права громадян на отримання достовірної і повної інформації про умови надання, використання і повернення споживчого кредиту, в тому числі про розмір відсотків по кредиту, порядку їх нарахування та зміни, додаткові платежі, а також встановлення відповідальності громадянина за порушення умов договору, що тягнуть за собою додаткові ризики для кредиторів [211].

Викликає певне застереження визначення поняття «комерційного кредиту» яке міститься у ст. 1057 ЦК України. Відповідно до змісту статті слід визначити, що комерційний кредит не є окремим договором, а його слід розглядати як цивільно-правове зобов'язання, виконання якого пов'язане з передачею у власність другій стороні грошових коштів або речей, які визначаються визначеними родовими ознаками, може передбачатися надання кредиту як авансу, попередньої оплати, відстрочення або розстрочення оплати товарів або послуг (комерційний кредит), якщо інше не встановлено законом [16].

Слушною, на наш погляд, є думка А.Ю.Бабаскіна, який зазначив ЦК України як основний кодифікований акт приватного права має надавати належне правове регулювання кредитних відносин [14, с. 5-10], однак на сьогодні є ряд питань, які потребують додаткового вивчення та аргументації.

Господарським кодексом України в ст. 208 визначені підстави та наслідки визнання господарського зобов'язання недійсним.

На відмінну від ЦК України в ГК України визначено кредитний договір як підставу виникнення кредитних відносин, та вказано мета, сума і

строк кредиту, умови і порядок його видачі та погашення, види забезпечення зобов'язань позичальника, відсоткові ставки, порядок плати за кредит, обов'язки, права і відповідальність сторін щодо видачі та погашення кредиту. Законодавець закріпив форми кредиту, однак слід зазначити, що перелік форм не є вичерпним. Кредити запропоновано класифікувати на наступні види: строками користування; способом забезпечення; ступенем ризику; методами надання; строками погашення; іншими умовами надання, користування або погашення [53].

Враховуючи проблемні питання, які виникають при вирішенні спорів про визнання недійсними кредитних договорів господарські суди мають керуватися, зокрема, приписами статей 203, 215, 1048 – 1052, 1054, 1055, 1057-1 ЦК України та статей 207, 208 ГК України [203].

Світова фінансова криза призвела до різкого падіння в різних сферах світової економіки. Так, в Україні знизились обсяги виробництва, посилились інфляційні ризики, що супроводжувалося девальвацією національної валюти, погіршенням життєвого рівня населення, підвищенням рівня безробіття, а також неплатоспроможністю споживачів, тому у фінансовому секторі України відбувалися відповідні негативні процеси.

З метою подолання наслідків фінансової кризи 2008 р. та врегулювання окремих питань взаємовідносин банків із їх клієнтами, ст.55 Закону України «Про банки і банківську діяльність» була доповнена новою частиною такого змісту: «банкам забороняється в односторонньому порядку змінювати умови укладених з клієнтами договорів, зокрема, збільшувати розмір процентної ставки за кредитними договорами або зменшувати її розмір за договорами банківського вкладу (крім вкладу на вимогу), за винятком випадків, установлених законом» [201].

16 жовтня 2011 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами і споживачами фінансових послуг». Цей закон суттєво змінив

правове регулювання кредитних правовідносин, вирішивши більшість проблем, що виникали у кредиторів під час стягнення заборгованості [200].

Пандемія коронавірусу торкнулася абсолютно всіх сфер життя суспільства, особливо негативно позначилася на економіці. Слід зауважити, що негативний фактор у вигляді коронавірусної інфекції відбивається і на кредитних зобов'язаннях [62]. Законодавцем з метою уникнення проблемних питань щодо виконання кредитних зобов'язань були передбачені пільги для фізичних осіб за споживчими кредитами: кредити на автомобіль, побутову техніку, освіту, ремонт та інші потреби, які не пов'язані зі здійсненням підприємницької діяльності [202]. Внесені зміни до прикінцевих та перехідних положень Цивільного кодексу України і Закону України «Про банки і банківську діяльність», якими передбачено в період здійснення в Україні заходів щодо запобігання виникнення, поширення і розповсюдження епідемій, зокрема COVID-19 у зв'язку з такими заходами, заборонити підвищення процентної ставки за кредитним договором [77].

Зі схожими ініціативами виступили уряди ряду країн ЄС. У Республіці Польща влада розробила заходи для зниження навантаження на підприємства і людей, доходи яких зменшилися внаслідок пандемії. Насамперед, це дешевші кредити, компенсація економічних втрат компаніям і забезпечення банків ліквідністю. Польська банківська асоціація анонсувала, що погашення кредитів можна буде призупинити на строк до шести місяців. Владою Чехії був розроблений пакет заходів для захисту малого бізнесу і приватних підприємців. Головне нововведення – безвідсоткова «Позика COVID» для виплати заробітних плат за період, коли бізнес простоює. Міністерство економіки Латвії запровадило податкові канікули на термін до одного року, а також розширило програму гарантій і кредитів [46].

Новітній етап розвитку українського суспільства, що пов'язаний з реформуванням національної правової системи в цілому та окремих правових інститутів, зокрема кредитних зобов'язань та їх недійсності (рекодифікація) знаходиться у процесі розробки. Р.Б.Шишка визначає, що окремої уваги

заслугує регулювання позикових та кредитних зобов'язань, які чомусь опинились серед послуг, навіть якщо вони названі фінансовими послугами [284, с. 307].

Магістральним напрямком процесу рекодифікації буде саме оновлення цивільного законодавства з урахування досвіду застосування ЦК України, а також досягнення сучасних кодифікацій європейського приватного права. Вочевидь, під час оновлення необхідно переглянути всі «штучні нарости» на тілі багатостраждального ЦК: це зміни до первісного тексту ЦК, яких він зазнав до набрання чинності – а вони у своїй більшості пов'язані з паралельним прийняттям разом з ЦК України і Господарського кодексу [127, с. 22].

Проаналізувавши законодавство пропонуємо визначити наступні етапи розвитку законодавства, щодо недійсності кредитних зобов'язань:

- 1) післяреволюційний період (1917-1922 рр.);
- 2) УРСР за часів Радянського Союзу (1922-1991 рр.);
- 3) в Україні після здобуття незалежності (з 1991 р. і по теперішній час).

Після революційний період (1917-1922 рр.) – основною особливістю слід визначити злам старої банківської системи та будівництво нової без обґрунтованої загальної стратегії розвитку. У цей період почалася поступова вбудова банківської системи в командно-адміністративну модель управління, яка перебувала в повному політичному та адміністративному підпорядкуванні в уряді. Нестабільність банківської системи та її недосконалість впливали на заперечення та відсутність кредитних зобов'язань як таких.

Щодо радянського етапу (1922 – 1991 рр.) – то слід зазначити наступне, нормативні акти, що регулювали кредитно-грошові відносини, були нечисленними, як правило, це постанови партійних і урядових органів, різноманітні інструкції Держбанку СРСР. Кредитна система «підганялася» під політичні амбітні установки, позбавлені в ряді випадків економічної основи. Так як у СРСР ставилася під сумнів необхідність будь-якої

спеціальної правової регламентації позикових правовідносин. Вважалося, що простота конструкції і рідкісні випадки застосування не вимагають будь-якої додаткової регламентації. У вітчизняній банківській системі на довгі роки закріпилася адміністративно-командна вертикаль, що базується на принципах владності і безумовної субординації.

Аналіз законодавства, що регулювало кредитні зобов'язання, надав можливість дійти висновку про те, що в радянський період кредитні зобов'язання ґрунтувалися на директивних планових актах держави і питання щодо визнання їх недійсними практично не виникали.

Разом з тим, сучасний період, як показує практика, законодавча база щодо регулювання кредитних відносин малоефективна, оскільки допускає нерівноправне становище позичальників і кредиторів, коли повернення позики цілком залежить від волі позичальника, а кредитор не тільки не в змозі чинити тиск на несумлінного позичальника, але і позбавлений часто можливості захистити свої інтереси в судовому порядку. Основною причиною низької ефективності чинних норм у сфері кредитних зобов'язань є неоднозначна уява законодавців і їх консультантів про сутність кредиту, і в першу чергу, теоретичних аспектів його юридичної основи.

Незважаючи на те, що кредитні зобов'язання мають вже певну історію функціонування та законодавчого регулювання, однак до цих пір піддаються реформуванню. Зазначене обумовлено тим, що в сучасній Україні триває процес євроінтеграції та адаптації законодавства до стандартів Європейського Союзу (далі – ЄС), про що наголошено в Законі України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», і саме тому в умовах євроінтеграції існує необхідність дослідження та вдосконалення окремих правових інститутів, в тому числі, недійсність кредитних зобов'язань. У зв'язку з чим Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою України прийнято відповідні акти щодо просування справи з рекодифікації (оновлення)

цивільного законодавства України, в тому числі, у сфері недійсності кредитних зобов'язань.

1.2. Огляд літератури за темою дисертаційного дослідження

Правове регулювання недійсності кредитних зобов'язань як предмет дослідження є за своїм змістом досить складним, що пов'язано з необхідністю аналізу різноманітних юридичних конструкцій та дослідження значного масиву наукової літератури з різних галузей права.

Проведення огляду літератури потребує її класифікації відповідно до проблематики дисертаційного дослідження. Основними категоріями, які складають предмет цього дослідження, є: поняття кредиту та кредитного зобов'язання, недійсності кредитного зобов'язання, підстав та порядку з визначенням наслідків у разі визнання кредитного зобов'язання недійсним.

Враховуючи вищевикладене, аналіз літератури за темою дисертації доцільно проводити за такими напрямками:

- 1) наукові праці, які дозволили проаналізувати розвиток недійсності кредитних зобов'язань (історичний аспект);
- 2) наукові праці, які визначають поняття кредиту, підстави виникнення кредитного зобов'язання та відмінність позикового зобов'язання від кредитного;
- 3) наукові праці, які визначають поняття недійсного правочину (недійсного зобов'язання), та цивільно-правові наслідки у разі визнання кредитного зобов'язання недійсним.
- 4) наукові праці, які опосередковано пов'язанні з темою дослідження, а саме щодо економічної складової кредиту.

Враховуючи специфіку відносин вважаємо неможливим розглядати питання без врахування економічних складових кредитних зобов'язань.

Питання кредитних зобов'язань не можна назвати недослідженими, однак слід зазначити, що основний масив наукових досліджень стосується

саме загальнотеоретичних питань, які досліджувалися спеціалістами у галузі цивільного права в різний період. Зробимо спробу проаналізувати наукові доробки за визначеними напрямками.

Для того, щоб показати призму еволюції недійсності кредитного зобов'язання, слід звернутися до найважливіших джерел римського приватного права. Система яких є найбільш розвиненою системою права та виникла в найбільшій державі античності – Стародавньому Римі. Всеохоплюючий характер римського права, детальна розробка відносин, пов'язаних із торгівельним оборотом, точність і простота визначень, а також логічність аргументації і формулювань зробили його класичним зразком приватного права, основні принципи і терміни якого лягли в основу цивільних кодексів всіх європейських країн [44, с. 136-141]. Враховуючи процес рекодифікації сучасного цивільного законодавства, на думку відомого українського цивіліста Є. Харитонova, до них слід віднести, по-перше, ідеологічні, які вичерпуються світоглядно-настановчими ідеями римського права, та, по-друге, прагматично-технологічні: сприйняття та використання головних засад технології права, ідей та категорій римського права, норм позитивного римського права як взірця, особливо у процесі кодифікаційної роботи, римсько-правової методики та юридичної термінології [263, с. 107-108].

Розроблена римськими юристами система договорів охоплювала найрізноманітніші підприємницькі відносини товариств простих товаровиробників і забезпечувала стабільність і міцність торгівельного обороту. Саме це, на нашу думку, робить його незамінним джерелом для вивчення еволюції кредиту і кредитних відносин та їх недійсності.

Вивчення правових джерел і праць юристів-дослідників показує, що історично першими договорами в архаїчному Римі були обмінні за своєю природою договори: міна, купівля-продаж і позика. Останній, на думку більшості дослідників, спочатку існував у формі грошового правочину *nexum* [179]. Широке поширення цього правочину, як вважалося, було причиною

масової заборгованості найбільш бідніших верств населення Риму (плебеїв) і виникнення боргової кабали. Однак дана позиція поділялася далеко не всіма дослідниками римського права. У минулому періодично виникали альтернативні підходи до вивчення феномена *пехум*. І навіть сьогодні ряд авторів продовжує дослідження боргового питання у Стародавньому Римі поза рамками грошової позики [121].

Р. Майданник зазначає, що незважаючи на незмінність основних підходів щодо поняття зобов'язання, які сформулювали римські юристи, воно залишається предметом наукових дискусій і неоднозначних оцінок у правозастосовній практиці [138, с. 71-74].

В Україні початок банківської діяльності було покладено в середині XVIII ст. вона розвивалася під впливом банківської системи Росії. У ті часи торгівля велась за готівку, а промисловість розвивалась в основному за рахунок держави. Першими позичальниками були уряд і землевласники, а в ролі кредиторів виступали одноосібні підприємці-лихварі, поширення комерційного кредиту значно затримувалося порівняно з Західною Європою. За умов натурального поміщицького господарства така діяльність давала можливість безконтрольно підвищувати відсоток за кредит [196].

В 1859 р. було опубліковане дослідження присвячене організації поземельного (сільськогосподарського) кредиту у Європі з тим, щоб використати досвід країн, які вже повністю перейшли на ринкові принципи господарювання. Зважаючи на неоднозначне ставлення урядових кіл до сільськогосподарського кредиту як такого, автор поставив перед собою завдання довести суспільну необхідність саме такої форми стимулювання виробництва продукції рослинництва і тваринництва, яка виявилась ефективною у деяких західноєвропейських країнах. Організація поземельного кредиту відповідно до місцевих умов народного господарства, писав цей економіст, з кожним днем стає все актуальнішою. Причиною цього були об'єктивні чинники, зокрема зростання чисельності населення та розвиток мануфактурної промисловості й торгівлі, які, природно,

«підвищують попит на продукти харчування». Одночасно з цим В.Безобразов вказував і на інші обставини, що нерідко залишалися поза увагою тих, від кого, власне, і залежало формування кредитного законодавства. Серед цих обставин він називав «безсумнівні успіхи сільського господарства», які в ході залучення до сільськогосподарського виробництва відповідних коштів сприяли б вдосконаленню обробітку землі, а отже, і зростанню продовольчих ресурсів. Як висновок, академік констатував наступне: «землеробський кредит може не лише підвищити ефективність виробництва, але і відкрити дрібним землевласникам і селянам шляхи для полегшення податкового тягара» [234, с. 47]. При слабкому розвитку промисловості і торгівлі, за свідченням дослідників, у Росії організація короткострокового кредиту стояла на другому плані, а основна турбота уряду базувалася на забезпеченні можливостей отримувати земельний довгостроковий кредит.

Вчені відзначають своєрідність і характерну особливість зародження і розвитку банківської справи в Російській імперії від західноєвропейського. Система організованого державного кредиту почала формуватися лише за Катерини II із запровадженням в 1773–1786 рр. низки державних кредитних установ. Державний кредит набув таких форм: а) випуск паперових грошей (асигнацій); б) зовнішні довгострокові позики; в) внутрішній кредит у вигляді запозичень приватних вкладів, що вносились у казенні банки [157, с. 178].

Традиційно розвиток банківської справи відбувався за загальною для всіх країн схемою: з'являлися міняли і лихварі, що з часом перетворилися в приватних банкірів, на зміну яким в XIX ст. прийшли акціонерні банки, уряд брав в свої руки один з банків і надавав йому монополію емісійного справи.

У дореволюційному законодавстві відсутнє визначення договору позики, що вплинуло на появу в юридичній літературі того часу різних точок зору щодо договору позики, його предмета та ознак. Д.І. Мейєр визначав договір позики як угоду двох осіб, за яким одна особа зобов'язується передати іншій особі безоплатно або за винагороду будь-яку власність, яка

визначена мірою, вагою або рахунком, а інша особа зобов'язується в певний термін повернути майно тієї ж якості в тій же кількості. З цього визначення можна зробити висновок, що Д.І. Мейер [145, с. 5] класифікував договір позики як двосторонній і консенсуальний, що вважається укладеним при досягненні згоди сторін. Також він вказував на головну відмінність договору позики від інших договорів – право позикодавця вимагати повернення суми яка була передана.

К.П. Побєдоносцев підкреслював [181, с. 334], що в позиції головною умовою є передача грошової суми позикодавцем позичальнику. Виходячи з цього, сутність позики полягала в поверненні використаної суми з умовою попередньої передачі.

Г.Ф. Шершеневич категоричніше підійшов до правового визначення договору позики [282, с. 330]. Він вважав, що договір позики є не двостороннім, а одностороннім, так як у позикодавця виникає право вимагати повернення позиченої грошової суми.

У радянський період, у зв'язку з встановленням особливого правового регулювання розрахункових та кредитних відносин і їх виділенням у самостійний клас цивільно-правових зобов'язань, наукові дослідження в основному обмежувалися сферою позикових відносин за участю державних банків (банківського кредитування). Конструкція «позикове зобов'язання» вживалася виключно «у вузькому сенсі» – для позначення конкретного виду позикових відносин, що виникають з договору позики.

К.А. Флейшиц визначала це як основну відмінність договору банківської позички від договору позики, врегульованої загальними нормами радянського цивільного права [260]. Кредитні відносини, по суті, обмежувалися наданням банківських позичок соціалістичним організаціям на різні потреби за кредитним планом, а також громадянам на індивідуальне житлове будівництво та ведення господарства. Таким чином, у радянському праві надавалася перевага економічному підходу до визначення природи кредиту і кредитних правовідносин.

О.С. Іоффе використовував широкий підхід до конструкції «позика» і «позикове зобов'язання», зазначаючи, що «юридичним засобом, що оформляє кредит у чистому вигляді (як грошовий, так і товарний), є договір позики», який вживається в широкому сенсі слова. Залежно від того, в якій сфері відносин позика застосовується, пропонував розрізняти окремі різновиди цього договору, що слід розуміти як найпростіший різновид цього видового поняття [131, с. 354].

Так як у межах цього дослідження ми не ставимо за мету проаналізувати історію розвитку кредитних зобов'язань та визнання їх недійсними, однак, розглядаючи ці питання, необхідно враховувати умови, в межах яких виникло і набувало свого розвитку це явище. Проте, це не означає, що накопичений досвід досліджень щодо загальних положень зобов'язань, кредитних зобов'язань у системі цивільно-правових зобов'язань, та дискусійність питань, щодо їх недійсності у радянський період та за часів розбудови української держави повинен бути відкинутий. Його вивчення відбувається з урахуванням формування науково-теоретичної бази, однак, воно стосується більше загальних положень щодо зобов'язань. Практичне втілення, закріплення на рівні окремих законодавчих положень було неможливим у зв'язку з превалюванням планової економіки.

На сучасному етапі становище змінилося, однак, проблема сутності кредиту є надзвичайно складною та дискусійною. Понад століття вона є об'єктом серйозних досліджень, але досі остаточно теоретично не визначена. Складність розуміння суті кредиту полягає в тому, що кредит і кредитні відносини, із одного боку, визначаються як рух матеріального об'єкта – вартості кредиту (економічна основа), і в цьому сенсі кредит – економічна категорія; з іншого боку, це система взаємин з приводу домовленостей і регламентації відносин, що встановлюють права та обов'язки учасників кредитних відносин під контролем суспільства в особі держави (юридична основа), і в цьому випадку кредит – правова категорія.

Для належного розуміння поняття кредитного зобов'язання проаналізуємо сучасні тенденції цивільно-правового зобов'язання, та визначимо вплив на становлення сучасного поняття кредитного зобов'язання та його недійсності. У доктрині щодо дефініції й ознак «зобов'язання» як виду цивільних правовідносин практично розбіжностей немає. Як правило, підкреслюється, що воно опосередковує процес переміщення майна або інших результатів праці майнового характеру; є відносними правовідносинами; обов'язок суб'єкта не вичерпується пасивною поведінкою, він, як правило, повинен вчинити якусь дію; також увага акцентується на праві однієї особи вимагати певної поведінки від іншого суб'єкта зобов'язання. Вважаємо, що теоретичні проблеми щодо визначення недійсності кредитного зобов'язання не вирішені, вимагають нового осмислення і подальшого вивчення з урахуванням тих наукових поглядів, які були сформовані впродовж тривалого часу.

Серед сучасних вітчизняних наукових досліджень проблематиці недійсності кредитних зобов'язань, необхідно назвати таких авторів та наукові праці: Лагутіна В.Д. «Кредитування: теорія і практика» (2002), Рябко Л.Г. «Правове регулювання кредитних відносин по законодавству України» (2002), Кривенди О.В. «Цивільно-правове регулювання позикових відносин в Україні» (2003), Кучера В.О. «Нікчемні правочини» (2004), Лепех С.М. «Кредитний договір» (2004), Андріанова М.В. «Засоби та правовий режим забезпечення кредитних зобов'язань» (2006), Безклубого І.А. «Банківські правочини» (2007), Оплачко Л.П. «Правове регулювання відносин за кредитним договором» (2008), Квіт Н. М. «Цивільно-правове регулювання іпотечного кредитування в Україні» (2009), Семушиної О.В. «Недійсні правочини та правові наслідки їх недійсності» (2010), Давидової І.В. «Недійсність правочинів, укладених внаслідок помилки та обману» (2011), Кізлової О.С. «Застава в цивільному праві (концептуальні положення та правова природа)» (2011), Харитонова Є.О. «Цивільні правовідносини» (2011), Голубєвої Н.Ю. «Зобов'язання у цивільному праві України:

методологічні засади правового регулювання» (2013), Погребняка В.Я. «Цивільно-правове регулювання споживчого кредитування в Україні» (2016), Лаврушина О.І. «Эволюция теории кредита и его использование в современной экономике» (2016), Чанишевої А.Р. «Зміст зобов'язальних відносин: проблеми теорії та практики» (2017), Бабаскіна А.Ю. «Кредитні відносини у цивільному праві України» (2018), Давидової І.В. «Правочини та їх недійсність в інформаційному суспільстві: теорія і практика» (2018), Муляр М.С. «Цивільно-правове регулювання споживчого кредитування в Україні» (2019), Алексій Р.В. «Правочини з вадами волі» (2020), та ін .

Тож надамо оглядову характеристику завдань, які були поставлені авторами у роботах та отриманим результатам.

Особливу зацікавленість викликає дослідження Є.О.Харитонова та О.І.Харитонової, в якому, з урахуванням оновленої концепції цивільного права України, розглядаються питання теорії цивільних правовідносин на сучасному етапі розвитку вітчизняної правової системи. Детальному аналізу піддано існуючі класифікації цивільних правовідносин та розглянуто значення окремих видів правовідносин для функціонування цивільного обороту. Погоджуємося з думкою Є.О.Харитонова, що «позначення «зобов'язання» є багатозначним і може враховуватися в різних контекстах, далі здається доцільним уточнювати, що йдеться не взагалі про «зобов'язання» і взагалі про «правовідношення», а саме «про цивільно-правові зобов'язання» і «цивільно-зобов'язальні правовідносини» [266, с. 224].

В зв'язку з цим, проаналізуємо дослідження Н.Ю.Голубєвої та А.Р.Чанишевої. Монографія Н.Ю.Голубєвої містить комплексний аналіз теоретичних і практичних проблем правового регулювання зобов'язальних відносин: поняття зобов'язання у цивільному праві, його об'єкта, змісту тощо. Авторка розглядає цивільне зобов'язання як динамічне цивільне правовідношення, що опосередковує переміщення матеріальних і нематеріальних благ у цивільному обороті, в якому боржник зобов'язаний

учинити на користь кредитора певну дію (дії) майнового або немайнового характеру чи утриматися від певної дії (дій), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку (обов'язків), або обидві сторони щодо одна одної кредиторами (відносно прав) і боржниками (відносно обов'язків) [49]. Категорія визначається як багатоаспектне явище, притаманне зобов'язальним правовідносинам, в силу чого підлягає детальному теоретико-практичному дослідженню.

А.Р. Чанишевою було запропоновано визначення системи понять, що розкривають зміст зобов'язальних правовідносин. Авторка поділяє зобов'язання на основні та додаткові з виокремленням видів додаткових зобов'язань. У дослідженні сформульовано поняття зобов'язальних відносин [276] під якими запропоновано розуміти увесь комплекс цивільно-правових зв'язків, що виникає між сторонами, які уклали договір, і можуть включати прості і складні основні зобов'язання, допоміжні і додаткові зобов'язання і відносні правовідносини, зміст яких складають секундарні права, а також обов'язки, яким не кореспондують суб'єктивні права і які виходять за межі змісту зобов'язань.

Як бачимо, на сьогодні відсутній чіткий правозастосовчий підхід, який би дозволяв остаточно встановити пріоритет запропонованих понять, тож враховуючи це, вважаємо доцільним розглянути підходи «господарників» до поняття зобов'язання.

О.П.Підцерковний зазначає, що у 70-х роках ХХ століття виникло таке правове явище як універсалізація поняття зобов'язання та визначення його загальноправового характеру. Це відбулося значною мірою завдяки представникам науки господарського права, які запропонували відділити господарські зобов'язання від цивільних, а також класифікували види господарських зобов'язань. На його думку, в законодавстві та літературі чітко простежується лінія на виділення зобов'язання як універсального та загально-правового поняття. Так, виділяють: немайнові зобов'язання, організаційно-господарські та соціально-комунальні зобов'язання,

територіально-господарські зобов'язання в рамках адміністративного договору, зобов'язання з виплати заробітної плати, фінансові зобов'язання, податкові зобов'язання, міжнародні зобов'язання, митні зобов'язання тощо [189].

У даний час питання щодо поняття зобов'язання та окремих видів знаходяться на стадії реформування. На нашу думку, в загальних положеннях, що визначають поняття зобов'язання, бракує норм, які дозволяли б класифікувати зобов'язання на окремі види і визначити особливості правового регулювання окремих видів зобов'язань. Новели торкаються цілого ряду питань, що стосуються цивільно-правових зобов'язань, в тому числі поняття зобов'язання і легальних аспектів співвідношення загального і спеціального регулювання в цій сфері.

Для встановлення і регулювання правовідносин у сфері надання банківських послуг застосовуються цивільно-правові договори. Цивільним правом вироблена система договорів, які враховують особливості окремих видів економічних відносин, які регулюються відповідними правовими нормами. Серед них договори в області кредитно-банківських відносин.

Дослідження С.М. Лепех присвячене комплексному аналізу кредитного договору, розв'язанню теоретичних і практичних проблем правового регулювання кредитних відносин. У процесі дослідження С.М. Лепех були визначені питання щодо поняття кредиту, співвідношення його з позикою та іншими суміжними категоріями, проведена класифікація опосередкування кредитної діяльності різними договірними конструкціями. [134].

І.А. Безклубий у монографії «Банківські правочини: цивільно-правові проблеми» дослідив теоретичні проблеми правового регулювання банківських правочинів. Підтримуємо точку зору І.А. Безклубого щодо того, що сучасний кредитний договір не вміщується у тісні межі правового регулювання відносин позики. Постійне нагадування про наявність певних

подібних ознак не сприяє розвитку, а лише стримує формування відносин у сфері кредитування [24].

Традиційно роль кредитних відносин і їх найважливішого компонента – кредитних зобов'язань в економіці і фінансовій сфері України підвищує соціальне значення кредитної діяльності. Це закономірна, об'єктивна тенденція. Задовольнити особисті потреби громадян реально за допомогою інструментів кредитування фізичних осіб. Таким чином, кредитна діяльність набуває важливого соціального значення, так як завдяки кредитуванню населення в змозі задовольнити власні життєві потреби.

Сам термін «кредитні зобов'язання» як деяке узагальнююче поняття, що охоплює усі можливі різновиди позикових стосунків, зустрічається в юридичній літературі дуже рідко. Більшістю авторів він використовується для позначення конкретного виду зобов'язання, що виникає з договору кредиту, тобто, у вузькому сенсі.

Особливість цивільних відносин, які опосередковуються кредитним договором за цивільним законодавством України було досліджено Л.П. Оплачко. Досліджені питання становлення та розвитку кредитних відносин і відносин за кредитним договором. Авторкою запропоновано та виділено стадії механізму правового регулювання відносин за кредитним договором: 1) стадія формування та прийняття відповідних правил поведінки; 2) стадія виникнення прав та обов'язків; 3) стадія реалізації норм права, а також суб'єктивних прав та обов'язків; 4) стадія застосування заходів державного примусу [172].

Враховуючи складність питань щодо правового регулювання кредитних відносин за законодавством України з позиції наук цивільного права та економічної теорії, Л.Г. Рябко розглянула сутність і структуру правового впливу на кредитні відносини в напрямку найбільш ефективного розвитку економічних відносин та захисту прав суб'єктів майнових відносин. Проаналізовані економічний зміст і правова форма кредиту, який об'єктивно існує у товарній і грошовій формі, цілі і задачі організації кредитування,

об'єкт, суб'єкти, зміст кредитних правовідносин, підстави їх виникнення та суміжні відносини. Обґрунтована цивільно-правова природа правових норм, що упорядковують сучасні кредитні відносини. Розглянута економіко-правова структура, а також найважливіші проблеми форм і видів кредитів [229].

Значний інтерес для даного дослідження являє фундаментальна робота А.Ю.Бабаскіна, яка присвячена вивченню актуальних теоретичних і практичних аспектів цивільно-правового регулювання кредитних відносин. Вченим було досліджено ряд правових категорії та поняття «кредитні відносини», «кредит», «банківський кредит», «фінансовий кредит», «комерційний кредит», «кредитний договір». Одна з тез це те, що кредитний договір є самостійним цивільно-правовим договором. Відповідно наявність частини 2 статті 1054 ЦК України, яка встановлює субсидіарне застосування до кредитного договору норм ЦК України щодо договору позики, є прикладом особливого юридичного способу регулювання правовідносин, коли при регулюванні має місце відсилання до регламентації подібних та схожих правовідносин у встановленому законом порядку, що є одним із прийомів законодавчої техніки [12].

У свою чергу, загальнотеоретичні дослідження О. В.Кривенди щодо цивільно-правового регулювання позикових відносин в Україні становлять(являють) комплексний аналіз теоретичних і практичних питань, пов'язаних із регулюванням позикових відносин у цивільному праві. Досліджено головні етапи розвитку регулювання позики в Україні, визначено поняття та правову природу позикових відносин і позики, проблеми співвідношення позики з іншими суміжними правовими конструкціями у цивільному праві. Встановлено місце договору позики у системі цивільно-правових зобов'язань. Здійснено класифікацію позикових відносин за суб'єктами та об'єктами позикових відносин, цільовою спрямованістю та предметом правового регулювання. Обґрунтовано доцільність визнання правомірною судову практику щодо визнання дійсними угод, номінованих в

еквіваленті до умовних одиниць (тобто, відповідно до конкретної іноземної валюти), з визначенням їх загальної суми у національній валюті України за курсом гривні відповідно до іноземної валюти на момент укладання даних угод. Зроблено висновок про те, що правила валютного законодавства про обов'язковість одержання індивідуальної або колективної ліцензії НБУ на видачу позики, вираженої в іноземній валюті, суперечить усталеним традиціям та інтересам громадян, що змушує їх укладати позикові угоди в іноземній валюті в усній формі або під виглядом позик, номінованих у національній валюті, що може бути підставою для негативних правових наслідків (у вигляді адміністративної або іншої відповідальності, визнання угоди недійсною). Наведено доцільність встановлення норм щодо недопущення «лихварства», що полягає у закладенні у позикові угоди надмірно високих процентів за одержання позики. Водночас зазначив, що у сучасному законодавстві України більш вживаним є термін кредит, який застосовується мінімум у 20 різноманітних банківських, податкових та інших нормативно-правових актах [126].

До питань цивільно-правового регулювання іпотечного кредитування в Україні звернулася Н.М.Квіт. Нею було розглянуто питання щодо еволюції джерел правового регулювання іпотечного кредитування в Україні та за кордоном, а також поняття іпотечного кредитування та іпотечного кредиту. Проведено аналіз функціонування системи іпотечного кредитування на основі аналізу її поняття та структури. Досліджено суб'єктний склад відносин іпотечного кредитування та взаємодію суб'єктів іпотечних кредитних відносин за допомогою іпотечних механізмів (рефінансування, сек'юритизація тощо). Розглянуто питання щодо правової природи договору про іпотечний кредит та кредитного договору як основного зобов'язання в іпотечних кредитних відносинах. Визначено істотні умови договору про іпотечний кредит та досліджено питання специфіки предмета іпотеки в іпотечних кредитних відносинах. Проаналізовано підстави та особливості

цивільно-правової відповідальності сторін за договором про іпотечний кредит [109, с. 241-252].

Не варто залишати, на нашу думку, поза увагою працю М.В. Андріанова «Засоби та правовий режим забезпечення кредитних зобов'язань», яка присвячена дослідженню теоретичних та практичних проблем, пов'язаних із забезпеченням кредитних зобов'язань. У роботі на основі аналізу положень законодавства України та законодавств ряду іноземних країн, а також основних положень теорії забезпечувальних правовідносин досліджені: питання визначення поняття забезпечення цивільних прав та інтересів, структура забезпечувальних правовідносин, визначенні поняття забезпечувального інтересу та правового режиму забезпечення зобов'язань.

Обґрунтовується ряд теоретичних положень, а також пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства України, спрямованих на вдосконалення правового регулювання забезпечення кредитних зобов'язань [6].

Професор О.С.Кізлова зосередила увагу на одному з найбільш використовуваних засобів забезпечення зобов'язання, які найбільш застосовуються у кредитних зобов'язаннях. Особливу увагу в роботі приділено загальнотеоретичному поняттю застави в цивільному праві України, заповненню прогалин у наукових розвідках сутності застави в історичному форматі на сучасному етапі, визначенню загального поняття та місця застави у системі способів забезпечення виконання зобов'язань, встановленню підстав класифікації застави та уточненню критеріїв класифікації, дослідженню специфіки окремих видів застави [110].

Цивільно-правовому регулюванню відносин споживчого кредитування в Україні присвячено дослідження В.Я.Погребняка. Розглядаються теоретичні і практичні питання, що стосуються поняття, відносин споживчого кредитування, історії їх виникнення, розвитку, правової природи та особливостей правового регулювання в Україні та іноземних

правопорядках. Досліджується цивільно-правова договірна конструкція споживчого кредитування. Визначається, що відносини споживчого кредитування є видовим поняттям кредитних правовідносин. Їх особливістю є те, що вони забезпечують задоволення особистих потреб фізичних осіб. Установлюються відмінності договорів кредиту та споживчого кредитування. Аналізуються юридичні ознаки досліджуваного договору та на їх підставі формулюється його дефініція. Визначаються особливості його суб'єктного складу, способів укладання, розірвання та припинення, форми, змісту, а також відповідальності за невиконання його умов [183].

М.С.Муляр своє дослідження присвятила дослідженню тенденцій цивільно-правового регулювання споживчого кредитування в ЄС, США та в Україні. Здійснила оцінку забезпечення належного впровадження положень Директиви 2008/48/ЄС у Законі України «Про споживче кредитування» для досягнення сумісності між системами правового регулювання споживчого кредитування України та ЄС, що передбачено Угодою про асоціацію. [150].

Як вже нами було зазначено, відповідно до теми є необхідність дослідити наукові доробки щодо недійсності правочинів та їх правових наслідків.

І.В.Давидова в кандидатській дисертації розпочала аналіз поняття та сутність недійсного правочину, підстав визнання правочинів недійсними, Проаналізувала основні доктринальні підходи до визначення правових наслідків недійсності правочину, значення та ознаки обману та помилки як підстав недійсності правочинів. Детально дослідила категорії обману та помилки за цивільним законодавством України, а також співвідношення помилки та обману як підстав недійсності правочину. Визначила основні види помилки та критерії їх класифікації, а також вимоги до помилки як умови недійсності правочину. Значну увагу приділила аналізу судової практики про визнання недійсними правочинів, укладених внаслідок помилки та обману, та проблем, які виникають у цій сфері . [126].

І.В.Давидова продовжила дослідження, щодо недійсності правочинів та провела комплексний аналіз категорії правочину та наслідків його недійсності в умовах формування інформаційного суспільства. Авторкою було визначено, що питання про правову природу та визначення поняття недійсного правочину має досить важливе як наукове, так і практичне значення. В цивілістиці не існує єдності поглядів щодо даного питання. Постійно відбуваються дискусії в юридичній літературі щодо віднесення недійсних правочинів до групи юридичних фактів, а саме правочинів, чи недійсні правочини займають самостійне місце в системі юридичних фактів [127,с. 368].

О.В. Семушина [235] присвятила своє дослідження аналізу правової природи недійсних правочинів, недійсних правочинів, вчинених у результаті порушення умов дійсності, особливостей правового регулювання відносин, що виникають внаслідок вчинення недійсних правочинів.

Авторкою узагальнено підходи вітчизняних та зарубіжних вчених до визначення недійсних правочинів, проведено класифікацію недійсних правочинів.

До аналізу нікчемного правочину звернувся В.О.Кучер.На його думку, нікчемність правочину вказує на відповідний правовий наслідок: відсутність юридичної сили у зв'язку з його недійсністю, що встановлена законом. Базуючись на юридичному змісті нікчемного правочину, його можна визначити як дію суб'єктів цивільного права, спрямовану на набуття, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків, або вчинену без наміру створення правових наслідків, яка, у зв'язку з порушенням умов чинності правочину, не породжує правових наслідків з моменту вчинення, незалежно від визнання судом такого правочину недійсними [130].

Обґрунтованою видається позиція В.І.Крата який зазначає, що відповідно до ч. 1 ст. 207 ГК України господарське зобов'язання, що не відповідає вимогам закону, або вчинено з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, або укладено учасниками господарських

відносин з порушенням хоча б одним з них господарської компетенції (спеціальної правосуб'єктності), може бути на вимогу однієї зі сторін, або відповідного органу державної влади визнано судом недійсним повністю або в частині, підкреслюючи при цьому, що ЦК України на відмінну від господарського не містить поняття «недійсності зобов'язання» і визнавати недійсним зобов'язання на підставі ст. 215 ЦК України є недоречним [122].

У науковому дослідженні Р.В. Алексій розкривається правова природа правочинів з вадами волі крізь призму приведення поглядів різних науковців щодо даної проблеми, висвітлення ознак та наведення власного визначення цього терміна як виду недійсного правочину, спрямованого на виникнення певних прав та обов'язків та вчиненого дієздатною особою, внутрішня воля якої не відповідає зовнішньому волевиявленню [4].

На практиці економічні відносини і відповідні їм правові інститути утворюють певну єдність. Так за різними зобов'язаннями чітко розрізняються відповідні економічні процеси і явища. І, навпаки, економічні відносини регулюються діючими правовими нормами і розвиваються в визначених ними рамках.

На сьогоднішній день в економічній науці серед вчених й досі немає однастайності щодо визначення поняття зобов'язання. Його розглядають як

борг, як суму витрат, як залучений капітал, як розрахункові відносини тощо. Правильне визначення терміну як такого є дуже важливим, оскільки залежно від нього заборгованість або може, або не може бути визнана і відображена в бухгалтерському обліку і звітності [131, с. 5-6].

За відносно невелику історію в економічній науці щодо розуміння кредиту та зобов'язань за кредитом також накопичилось ряд вкрай суперечливих уявлень, що виражають протилежні точки зору з фундаментальних питань його теорії і практики використання в економіці. Для одних кредит – це гроші, для інших гроші – це вид кредиту, у одних кредит – лише переміщення капіталів, для інших кредит створює капітал. Кредит впливає на ціни товарів і послуг у одних, і не впливає на них, на

думку інших. Кредит народжується обміном, стверджують одні авторитети; його походження треба шукати вже у сфері виробництва – кажуть інші не менш відомі автори. У одних кредит – це фактор росту, у інших – джерело кризи.

Витоки представницького різноманіття закладені в незавершеності досліджень кредиту, у відсутності єдиних методологічних підходів до його аналізу, ясності в термінологічній стороні питання. Як це не здасться дивним, на жаль, саме ця термінологічна сторона виявилася найбільш невпорядкованою.

В.Д. Лагутін у навчальному посібникові «Кредитування: теорія і практика» [196] проаналізував зміст, форму й економічну роль кредиту, виклав основи банківського кредитування. Значну увагу приділив проблемі вдосконалення технологій кредитного процесу; представлена сучасна організація кредитної справи у вітчизняній економіці. Теорію і зміст кредитування викладено у безпосередньому зв'язку з чинним законодавством і нормативними документами України.

Проте, на теренах сьогодення недостатньо дослідженим залишається ряд важливих питань, які стосуються недійсності кредитних зобов'язань.

Основною теоретичною проблемою є те, що в сучасній цивілістичній науці відсутні комплексні дослідження, пов'язані з недійсністю кредитних зобов'язань.

Здебільшого досліджуються окремі аспекти щодо кредитного договору, кредитних зобов'язань, або ж дослідження проводяться в контексті недійсності правочинів узагалі. Щодо практичних питань, то нині актуальними є проблеми щодо визначення поняття недійсності кредитних зобов'язань та їх ознак, класифікації, порядку та можливих наслідків.

Визначивши дискусійність теоретичних питань, слід зазначити, що судова практика останніх років формувалася під впливом проблем, пов'язаних з кризовими явищами в економіці країни, різким падінням економічної та інвестиційної активності, зменшенням платоспроможності.

Основною причиною судових спорів була практика неповернення позичальниками кредитів, несплати відсотків за користування ними, непогашення заборгованості за кредитними договорами. У зв'язку з цим поширення набули спори про визнання недійсними кредитних договорів та договорів про забезпечення зобов'язань за кредитними договорами. Слід зазначити, що суди при розгляді зазначених спорів не завжди ставали на бік кредиторів, у багатьох випадках підтримували позичальників, які, будучи неналежними боржниками, вдавалися до різного роду зловживань, правом на звернення до суду з метою уникнути цивільно-правової відповідальності за невиконання договірних зобов'язань. Як приклад можна привести значну кількість позовів про визнання недійсними договорів про кредитування в іноземній валюті, коли лише на рівні Верховного Суду України вдалося сформулювати правову позицію про те, що договір про кредитування в іноземній валюті не суперечить закону, якщо одна зі сторін (банківська установа) має ліцензію на здійснення операцій в іноземній валюті [243].

РОЗДІЛ 2. КРЕДИТНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

2.1. Поняття та правова природа кредитних зобов'язань у системі цивільно-правових зобов'язань

Цивільне право як галузь права є логічно побудованою системою правових норм, і як будь-яка система, вона, з одного боку, являє собою єдине ціле, а з іншого – сукупність різних частин, що утворюють це єдине ціле. Одна з частин системи цивільного права – зобов'язання, які також утворюють певну цілісну структуру, в основі якої лежить єдність і взаємозв'язок між її окремими елементами.

З методологічної точки зору вважаємо правильною висловлену в літературі ідею побудови системи зобов'язань на основі послідовно здійснюваної багаторівневої класифікації. Суть її, на думку Н.Д. Єгорова, полягає в тому, щоб використовувати єдиний класифікаційний критерій стосовно окремого критерію класифікації конкретного виду зобов'язання. Базуючись на такому підході, автор формує систему зобов'язань шляхом їх поділу спочатку на типи, далі, типи на групи, групи на види, види на підвиди і форми [87, с. 117-118].

Слід погодитися з думкою Н.Ю.Голубєвої, яка зазначає, що концепція зобов'язання має бути досліджена через осмислення систематичного, історичного й лінгвістичного значення цієї категорії [49, с. 181].

Однак, слід зазначити, що для юридичної сфери категорія (термін) «зобов'язання» повинна мати більш точне та стає визначення. Бо неточне або спотворене використання в юридичній теорії і практиці категорій безпосередньо призводить до непорозумінь, тому важливо усвідомлювати і всіляко прагнути до досягнення термінологічної визначеності. А.Р.Чанишева, характеризуючи термін «зобов'язання», підкреслює, що невизначеність поняття зобов'язання стала причиною того, що в актах цивільного

законодавства містяться такі положення, які суто логічно не можна витлумачити. Тому у практиці вони тлумачаться шляхом надання переваг інтуїтивним міркуванням над логічним аналізом нормативних положень [276, с. 11].

На універсалізації поняття зобов'язання наполягає О.П.Підцерковний, на думку якого: «Універсалізація поняття зобов'язання демонструє важливе об'єктивне явище в сучасному правознавстві – поняття, які утворені в певних галузевих межах, набувають загальноправового значення та у модифікованому та пристосованому для потреб певних галузей права вигляді постають новими інститутами права, здатними вирішувати нові суспільно-економічні задачі шляхом запровадження ефективних та апробованих інструментів [189].

У свою чергу Л.В. Щенникова зазначає, що категорія «зобов'язання» є однією з основних у цивільному праві. На ній, без перебільшення, базується цивільний оборот, від якого залежить становлення майнових відносин та їх поступальний розвиток для подальшого успішного застосування і якості цивільно-правового визначення цієї категорії [286, с. 8-11].

Відповідно, поняття зобов'язання і специфіка його реалізації залежать від умов галузевого регулювання правовідносин, які виступають джерелом його виникнення. Так, підставою формування цивільно-правових зобов'язань є волевиявлення учасників приватно-правових відносин, і зовсім інший характер мають зобов'язання, опосередковані впливом імперативності адміністративного законодавства, які мають публічно-правову природу. Ситуація ускладнюється ще тим, що сучасні вітчизняні цивілісти також по-різному трактують категорію «зобов'язання», що породжує ряд проблемних питань. М.Д. Пленюк зазначає, що, з одного боку, законодавча дефініція «зобов'язання» на сьогодні не викликає особливих запитань, а з іншого, під впливом європейської інтеграції та інтернаціоналізації права потребує певного удосконалення. Адже критерії відмежування зобов'язань від інших

подібних категорій цивільних правовідносин (корпоративних, реституційних тощо) залишаються дискусійними [180, с. 170].

Зобов'язання є найбільш поширеним і різноманітним видом цивільних правовідносин. Особливість цивільно-правових зобов'язань як виду правовідносин полягає в тому, що їх слід розглядати як певну юридичну модель взаємодії суб'єктів. Саме в оформленні такої взаємодії і полягає «призначення» зобов'язань, їх правова сутність. Крім того, вони мають ряд специфічних ознак, які дозволяють виокремити їх із загальної сукупності цивільних правовідносин.

Також слід визначити, що зобов'язання – різноманітне цивільно-правове явище. Я.А. Карабань, аналізуючи поняття грошових зобов'язань, визначила, що кількість явищ, що позначаються терміном «зобов'язання», нараховується до восьми [168, с. 27]. А.Р.Чанишева, зазначає, що це не є межею при дослідженні терміна «зобов'язання» [276, с. 9].

В українському цивільному праві поняття зобов'язання традиційно розглядається через категорію правовідношення (зобов'язальних правовідносин) сформульованого вітчизняним законодавством і юридичною наукою. З метою подальшого формулювання найбільш повного визначення понять та ознак цивільно-правового зобов'язання, вважаємо за необхідне розглянути позиції українських науковців. Слід зазначити, що у вітчизняній літературі зустрічаються різні варіанти визначення терміна «зобов'язання». Наприклад, Т. В. Боднар зазначає, що з легального визначення терміна «зобов'язання» напрошується висновок, що зобов'язання – це правовідносини, які перебувають у статиці, суб'єкти яких мають певні потенції: боржник – у вигляді обов'язку вчинити певну дію (*facere*) або утриматися від певної дії (*non facere, pati*), а кредитор – у вигляді права вимагати від боржника виконання його обов'язку [29, с. 73-75].

Т.О. Жагорнікова формулює визначення «зобов'язання» так: під терміном «зобов'язання» слід розуміти юридичний зв'язок кредитора і боржника, який полягає у праві кредитора вимагати від боржника виконання

його обов'язку щодо вчинення певних цивільно-правових дій (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утримання від них [90, с. 205].

М.С. Буцан вважає, що зобов'язання являють собою передбачені законодавством або договором спеціальні заходи майнового характеру, стимулюючі належне виконання зобов'язань боржниками шляхом встановлення додаткових гарантій задоволення вимог (інтересів) кредитора [36, с. 415].

Н.Ю. Голубєва визначає, що зобов'язання у загальному вигляді являє собою відносини учасників економічного обороту (товарообміну), які регулюються нормами зобов'язального права, тобто, є одним із різновидів цивільних правовідносин [272, с. 6].

У подальшому дослідженні Н.Ю. Голубєва деталізує попереднє визначення та розглядає цивільне зобов'язання як динамічне цивільне правовідношення, що опосередковує переміщення матеріальних і нематеріальних благ у цивільному обороті, в якому боржник зобов'язаний учинити на користь кредитора певну дію (дії) майнового або немайнового характеру чи утриматися від певної дії (дій), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку (обов'язків), або обидві сторони щодо одна одної кредиторами (відносно прав) і боржниками (відносно обов'язків) [49, с. 42]. Таким чином існування будь-якого зобов'язання (наприклад, що виникло з кредитного договору) можна, охарактеризувати з позиції динаміки здійснення прав і виконання обов'язків, виявити приватні причини неможливості отримання блага сторонами. Крім того, слід зазначити, що зобов'язання існує лише тому, що здатне реалізувати потреби суб'єктів прав і обов'язків, саме тому майбутні контрагенти йдуть на контакт з контрагентом щодо своїх прав і обов'язків.

Найбільш вдалим, на нашу думку, є визначення, яке сформулював Є.О.Харитонов: «Цивільно-правове зобов'язання – це цивільне правовідношення, учасники якого мають права та/або обов'язки, спрямовані

на опосередкування динаміки цивільних відносин: передачу майна, виконання роботи, надання послуг, сплати грошей тощо». [266, с. 39]. Відштовхуючись від дослідження зобов'язальних правовідносин можна стверджувати, що існування будь-якого зобов'язання (наприклад, що виникло з кредитного договору) можна, охарактеризувати з позиції динаміки здійснення прав і виконання обов'язків сторонами кредитного договору.

Цивільний кодекс України (ст. 509) визначає зобов'язання як правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від вчинення певної дії (негативне зобов'язання), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Зобов'язальні відносини вимагають якісного цивільно-правового регулювання і постійної уваги з метою їх своєчасної модернізації для належного нормативного регулювання. Складність зобов'язальних відносин полягає також в їх різноманітті, диференціації та необхідності постійної трансформації.

Відокремлення цивільних зобов'язань від інших правовідносин можливе на підставі визначених ознак чи властивостей .

Є.О.Харитонов в свою чергу визначає крім перерахованих наступні ознаки, ще ряд ознак, які більш детально розкривають зобов'язальні правовідносини:

- об'єктами зобов'язальних правовідносин може бути поведінка суб'єктів цивільних відносин, тобто дії, пов'язані з передачею майна, виконанням робіт тощо, або утриманням від здійснення дій, водночас як об'єктами речових правовідносин є не дії щодо речей, а власне речі (майно);
- зобов'язальні відносини опосередковують динаміку цивільного обороту, тоді як речові права –це його статика [266, с. 243-244].

Внаслідок того, що закон до теперішнього часу прямо не закріплені критерії для класифікації всіх зазначених у ньому зобов'язань, як названих,

так і таких, критерії яких формуються доктриною в ході сучасних досліджень.

Професор Є.О.Харитонов, характеризуючи зобов'язання як колізію приватних та публічних вимірів зазначає, що низка суперечностей, зумовлених «фронтирним» характером українського концепту цивільного права, пов'язана з категорією «зобов'язання», тобто правовідносин, у яких одні їх учасники наділені правом активної вимоги, а інші контрагенти—обов'язком ці вимоги виконувати [265, с. 479].

У зв'язку з тим, що зобов'язальні правовідносини, по суті, зводяться до права вимоги, то їх предметом повинні виступати певні дії або ж утримання від вчинення будь-яких дій. Як об'єкт у зобов'язальних правовідносинах може виступити абсолютно будь-який об'єкт майнового обороту: речі, визначені індивідуальними або родовими ознаками, результати робіт, послуги матеріального і нематеріального характеру .

Як відомо, основна маса зобов'язань у цивільному праві виникає з договорів, оскільки саме договір «пристосований» (спеціально призначений) для «породження» не просто правовідносин, а його конкретного виду зобов'язання . У цивільно-правовому договорі модель зобов'язання повністю описана. Трансформуючись у зобов'язання, вона (модель) просто починає функціонувати за договірною логікою, яка визначається волею сторін. Таким чином, породжувані договорами зобов'язання мають принципові відмінності від усіх інших (що виникають з інших юридичних фактів) зобов'язань: їх зміст визначається взаємної волею сторін, домовленістю сторін), що реалізується в рамках закону [226, с. 63].

Договірним зобов'язанням називається сукупність тих прав і обов'язків, які в першу чергу складають предмет договору, визначають правову природу договірних відносини, змістом договірного зобов'язання є права і обов'язки сторін.

Що ж до договірної сторони зобов'язань, то ст. 626 ЦК України регламентує цей аспект через призму поняття договору як домовленості двох

або більше сторін, спрямованих на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Відповідно до визначення, договірні зобов'язання можуть бути односторонніми (одна сторона бере на себе обов'язок перед другою стороною вчинити певні дії або утриматися від них, а друга сторона наділяється лише правом вимоги без виникнення зустрічного обов'язку щодо першої сторони) або двосторонніми (правами та обов'язками наділені обидві сторони договору). Також ці зобов'язання можуть бути багатосторонніми [177, с. 51].

Договірні зобов'язання стали найпоширенішими в цивільному обороті. Від їх виконання залежить значною мірою стійкість економіки і суспільства в цілому.

Професор О.С. Кізлова слушно зазначає, що правове регулювання договірних відносин економічного обігу, що здійснюється, (крім Цивільного кодексу України), значною кількістю нормативно-правових актів (сукупність норм цих актів, що регулюють зобов'язальні відносини, можна іменувати зобов'язальним законодавством), надає цим відносинам форму зобов'язальних правовідносин, серед яких особливе місце належить договірним зобов'язальним правовідносинам (договірним зобов'язанням). Договірні зобов'язання у цивільному праві – це зобов'язання, що виникають на підставі договору (у ряді випадків – на підставі судового рішення), і опосередковують як майнові цивільні відносини (договірні цивільно-правові зобов'язання), так і господарсько-виробничі майнові відносини (господарсько-договірні зобов'язання) . [144,с.14]

С.А.Пилипенко пропонує вивести формулу поняття договірного зобов'язання як правовідношення, що передбачає вчинення чи утримання від учинення певних дій майнового та немайнового характеру, яке виникає на підставі укладеного договору між кредитором і боржником і стосується лише цих осіб [177, с. 52].

У цивілістичній літературі пропонувалися раніше, і пропонується до теперішнього часу найрізноманітніший поділ зобов'язань, внаслідок того, що не визначено певного класифікаційного критерію.

Одна з найбільш відомих моделей системи договірних зобов'язань запропонована М.І. Брагінським, та є загальновизнаною [76, с. 112]. Усі зобов'язання він розділяє на чотири групи відповідно цілі або результату, до якого прагнуть суб'єкти правовідносин: на передачу майна, на виконання робіт, надання послуг, утворення різноманітних об'єднань.

В.В. Вітрянський, продовжуючи класифікацію за запропонованими

М. І. Брагінським ознаками, поділяє групу зобов'язань з передачі майна на три підгрупи. Одну з цих підгруп становлять зобов'язання, спрямовані на передачу майна з метою його тимчасового використання [41, с. 138]. Саме в цій підгрупі, об'єднує кредитні зобов'язання і зобов'язання майнового найму та позички, виходячи зі спільної мети – тимчасового використання майна з обов'язком повернути те ж майно (індивідуально - визначене) в зобов'язанні майнового найму, або таке ж майно (яке визначається родовими ознаками) – у кредитному зобов'язанні. Необхідно визначити, що єдина відмінність між ними є предмет зобов'язання, в першому випадку ним є родові споживані речі, а в другому – індивідуально - визначені.

Підкреслимо, що питання про класифікацію зобов'язань у науковій літературі носить дискусійний і спірний характер до теперішнього часу й іноді така класифікація здійснюється шляхом виділення окремих видів зобов'язальних правовідносин без урахування їх зв'язку з іншими зобов'язаннями. Однак, така класифікація обумовлює рішення тільки приватних питань, пов'язаних з відмежуванням одних зобов'язань від інших на підставі ознак, які їх характеризують. На жаль, така класифікація не здатна створити єдиної системи зобов'язань, придатної для використання при систематизації законодавства.

При цьому сучасне законодавство практично не містить спеціальних норм, що регулюють правовідносини, які виникають внаслідок укладення

кредитного договору, та включає лише окремі дефініції, що призводить до виникнення проблемних питань на практиці.

У рамках запропонованих класифікацій необхідно визначити, до якої групи слід віднести кредитне зобов'язання, з якими зобов'язаннями є спільні риси і які саме, а з якими в жодному випадку не можна ототожнювати. Дане питання є предметом дискусії, бо ряд вчених відносять кредитне зобов'язання до фінансових послуг [85], інші пов'язують з передачею майна у тимчасове користування [84, с. 94-98] чи вважають, що воно умовно відноситься до групи зобов'язань з передачі майна у власність.

Перелік вимог, що пред'являються до юридичного визначення кредиту, досить широкий. Однак, разом з питаннями, які виникають, і спробами їх вирішення, очевидно, що юридичне визначення кредиту базується на економічних чинниках. Так як, по-перше, кредит – економічне явище, що служить основою для визначення поняття кредитних правовідносин; по-друге, визначаючи кредит з юридичних позицій, необхідно у правовій формі відобразити економічний зміст відносин, які виникають [243, с. 259].

Дійсно, в економічній літературі «кредит» розглядається як універсальна категорія і використовується для позначення – широкого кола відносин, що виходять далеко за межі банківського кредитування. Ще радянські автори звертали увагу на те, що «економіст бачить у кредиті факт передачі цінностей, коли отримання еквівалента (відповідність отриманого) відокремлено деяким проміжком часу» [3].

На сьогоднішній день більшість авторів сходяться на думці про розбіжності понять кредиту в економічному та правовому сенсі.

Так, Л. Г. Єфимова зазначає, що «є чимало відносин, які можуть бути розглянуті економічною наукою в якості кредитних, однак з точки зору права вони такими не є» [88]. Як приклад таких відносин можна правовідносини між позичальником і поручителем (гарантом), які з точки зору права не розглядаються – як кредитні, хоча економічна наука кваліфікує їх саме так.

Вважаємо за доцільне підтримати точку зору В. В. Вітрянського відносно розуміння поняття кредиту: «... твердження про те, що категорія» кредит «є узагальненим поняття, що означає всі види банківського, товарного і комерційного кредитування, може бути доречним лише в рамках економічної науки (маючи на увазі кредит в економічному сенсі). Що ж стосується категорії «кредит» у правовому сенсі, то, зважаючи на його багатоаспектний характер, він набув глобального значення [33, с. 416-417].

В. В. Вітрянський, як приклад відносин, що підпадають під поняття кредиту в економічному сенсі, але не є різновидом кредиту з правової точки зору, наводить відносини, пов'язані з випуском та обігом облігацій; вексельні зобов'язання; зобов'язання комерційного кредиту, це питання, на нашу думку, є предметом дискусії, однак не є предметом дослідження.

Законодавець (параграф 2 гл. 71 ЦК України) відніс до кредиту не лише банківський кредит, а й комерційний та споживчий кредити. Тому, незважаючи на багатоаспектний характер поняття «кредит», з урахуванням норм гл. 71 Цивільного кодексу України, це поняття в цивільному праві, на нашу думку, використовується: а) для визначення договірних зобов'язань за кредитним договором і зобов'язань комерційного кредиту. Зобов'язання комерційного кредиту не мають окремої договірної конструкції та встановлюються сторонами як і умова в інших цивільно-правових договорах; б) для визначення об'єкта кредитного договору, яким є сума коштів, яку банк або інша фінансова установа (кредитодавець) має надати позичальнику, а останній повернути кредитодавцеві; в) для зазначення предмета зобов'язання комерційного кредиту .

Відповідно до закону України «Про банки і банківську діяльність», банківський кредит – це будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми [197].

Виходячи з аналізу наведених в юридичній літературі правових визначень кредиту, погоджуємося з загальним висновком поданим у науковій літературі, згідно з яким юридичного визначення поняття «кредит», яке адекватно відображає його правову природу, до теперішнього часу не існує. Неоднозначність щодо визначення кредиту в юридичному сенсі, на наш погляд, об'єктивно зумовлена недостатнім ступенем дослідження даної категорії з юридичних позицій, і, як наслідок, відсутністю достатніх аргументів для відповідної дефініції. У спеціальній літературі представлено різноманітні дефініції цього поняття, які за змістом, рівнем узагальнення, актуалізацією тих чи інших характерних його ознак можна згрупувати таким чином: 1) грошова позика; 2) позичковий капітал банку, грошові засоби або майно, що надається кредитором позичальнику на умовах, встановлених договором ; 3) залучені кошти, що розміщуються банком на власний ризик та на власних умовах; 4) форма руху позикового капіталу банку або рух капіталу ; 5) форма прояву економічних (кредитних) відносин ; 6) надання грошей і товарів на умовах повернення та оплатності; 7) діяльність, спрямована на отримання в кредит, тобто в позику, грошей на умовах, визначених чинним законодавством та договором ; 8) кредит розглядається як синонім до поняття кредитного договору ; 9) довіреність або акт довіри [24].

Правильне розуміння правової природи кредитних зобов'язань, їх базових елементів значно впливає на практичне застосування інструментарію кредитування.

Кредит у сенсі зобов'язального правовідношення, опосередковує обіг кредитних ресурсів банку, є поняттям цивільно-правовим. Р.Г. Юсипов, стверджує, що термін «кредит» має багатоаспектний характер, внаслідок чого виходячи з тлумачення чинного цивільного законодавства, ніщо не заважає визначати аналізований термін як вид цивільно-правових відносин. Можливість його використання в інших галузях права допускається в тій

мірі, в якій це необхідно для врегулювання відносин в міжгалузевому полі.
[230, с. 34-40]

В.П. Коряків, визначаючи кредитні відносини як фінансові, все ж не виключає цивільно-правове регулювання, кредитні правовідносини, будучи різновидом фінансових відносин, є комплексним або змішаним юридичним інститутом, де послідовно виникають відносини, які регулюються не однією, а декількома галузями, як фінансовим, так і цивільним правом [178, с. 30].

На думку С.В. Рибаквої, кредитні правовідносини виступають різновидом суспільних економічних відносин, пов'язаних з такими аспектами, як формування, розподіл і використання фондів грошових коштів на умовах зворотності, терміновості, платності і забезпеченості повернення з метою вирішення завдань економічного та соціального характеру [227, с. 34-40], тобто, обмежені економічною сферою використання.

Є.О. Суханов зазначає, що кредитні зобов'язання займають самостійне місце в системі договірних зобов'язань. Він пропонує об'єднати їх в одну групу з правовідносинами, що виникають на підставі договорів страхування, банківського рахунка, банківського вкладу, розрахункових відносин, як групу зобов'язань із надання фінансових послуг. Слід зазначити, що Р.Б.Шишка вважає таке поєднання недоречним, помилковим [284, с. 307]. Надання позичальнику визначеної кількості коштів або замінних речей містить у собі елемент послуги з боку позикодавця, яка у кредитному договорі набуває фінансового характеру, втім, це не є домінуючим у кредитних зобов'язаннях. Саме тому в науковій юридичній літературі висловлюється думка, що, на відміну від власне кредитних зобов'язань, останні не можна поєднувати в одній групі із зобов'язаннями, що виникають із договорів банківського рахунка, банківського вкладу, страхування, в яких надання фінансових послуг є основною ознакою таких правовідносин. Таким чином, позикові зобов'язання становлять окрему особливу підсистему в системі договірних зобов'язань. Їх не можна поєднувати із зобов'язаннями з розрахунковими відносинами та зобов'язаннями з передачі майна в

тимчасове користування. Варто також звернути увагу, що договір позики не є у класичному вигляді фінансовою послугою, оскільки в межах цієї договірної конструкції позичальнику можуть передаватися не тільки гроші, а й речі, визначені родовими ознаками.

На думку Є.О. Тупицької, кредит, у свою чергу, визначається як зобов'язання, за яким кредитор зобов'язується надати грошові кошти позичальнику, а позичальник має право вимагати від кредитора здійснення такої передачі у розмірі та на умовах, передбачених договором. Тобто, мова йде про «направленість» дій від кредитора до позичальника. Вчинення дій зобов'язаною особою у кредитному правовідношенні створює борг на боці позичальника, і тому, у чистому вигляді, воно не є грошовим зобов'язанням, що завжди спрямоване на погашення грошового боргу здійсненням платежу. Таким чином, саме спрямованість кредиту від кредитора до позичальника відрізняє його від позикового зобов'язання [256, с. 173-177].

А. М. Бандурка, В. В. Глушенко визначають кредитні зобов'язання як зобов'язання, які виникають у зв'язку з наданням коштів або майна, визначеного родовими ознаками, на умовах повернення [17, с. 139].

Кредитне зобов'язання – це відносне правовідношення, в якому, згідно з укладеним договором, кредитор зобов'язується надати позичальнику кредиту у грошовій формі на визначених у договорі умовах, а позичальник зобов'язується повернути отриманий кредит і сплатити відсотки на нього .

Традиційно специфіку кредитних зобов'язань пов'язують із особливою характеристикою їх об'єкта, в якості якого виступають грошові кошти. Ця «особливість» грошових коштів як об'єкта цивільних прав пов'язана з їх унікальною властивістю бути загальним еквівалентом в економічних і правових відносинах, тобто, теоретично грошові кошти можуть замінити собою будь - який інший об'єкт майнових відносин.

Гроші – особливий об'єкт цивільного права, передача (перехід прав на які) здійснюється шляхом готівкових і безготівкових розрахунків. О.В.Даниленко проаналізувала ряд визначень і зробила такі висновки: гроші,

грошові кошти, це виражена у формі банкнот, монет або записів на рахунках грошова одиниця, яка визначена законним засобом платежу, є універсальним еквівалентом та мірою вартості всіх інших об'єктів цивільних прав, що носять оплатний характер, на підставі даного визначення можна сформулювати такі сутнісні ознаки грошей як об'єктів цивільних прав:

1) гроші існують передусім як економічне явище, яким є грошова одиниця, що має ідеальний характер;

2) об'єктивізація грошей у правовій сфері відбувається шляхом опосередкування їх у формі грошових знаків та записів на банківських рахунках, які набувають значення об'єктів цивільних прав;

3) гроші слугують універсальним еквівалентом та мірою вартості всіх інших об'єктів цивільних прав, що носять оплатний характер;

4) правова значимість грошей полягає в тому, що вони по закону наділені здатністю слугувати засобом погашення зобов'язань у всіх випадках неможливості їх виконання [74, с. 43].

Відповідно до ст.1054 ЦК України за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти.

Види дій, які суб'єкти цивільного права можуть визначити в законі, наприклад надати кредит. Норми відповідних цивільно-правових конструкцій закріплюють типові умови здійснення дій кожного окремого виду. При цьому в ряді випадків закон визначає і регулює не тільки вид дій, але також їх різновиди: в розділі «Кредит» мова йде про кредитний договір, договір споживчого кредиту та комерційний кредит, що регулюють різновиди дій .

Здавалося б, назвавши вид дій, кожному такому «типу» дії закон мав би дати чітке визначення. Однак, це, на жаль, не так. Більш того, визначаючи дії одного і того ж виду, законодавець використовує різні терміни або одним і тим же терміном називає різні по суті дії. Безперечно, це народжує

проблему розмежування дій сторін з виконання зобов'язань. Наприклад, зобов'язання, яке виникло в силу кредитного договору, передбачає «надання» коштів.

Кредитор надає позичальникові грошові кошти (кредит). Що слід вважати наданням грошових коштів (кредиту)? По-перше, безпосередньо, «фізичне» отримання (готівкою або шляхом зарахування грошових коштів на банківський рахунок позичальника). Законодавчо не визначено, що слід розуміти під дією з виконання даного зобов'язання і як власне треба трактувати «надання» – передача у власність чи у тимчасове користування. У ст.1057 ЦК визначено, що договором, виконання якого пов'язане з переданням у власність другій стороні грошових коштів або речей, які визначаються родовими ознаками, може передбачатися надання кредиту як авансу, попередньої оплати, відстрочення або розстрочення оплати товарів, робіт або послуг (комерційний кредит), якщо інше не встановлено законом [274].

У Законі України «Про споживче кредитування» визначено, що «кредитодавець зобов'язується надати споживчий кредит», «кредитна лінія – вид кредиту, надання якого здійснюється», « надання (отримання) споживчих кредитів» і т.ін. [290, с. 52-62].

Право власності на позикову вартість залишається за кредитором, в якості якого виступає банк, хоча він не є власником наданих у кредит грошових коштів. Д.Зюзь зазначає, що відносини власності виникають внаслідок відносин між людьми, групами людей, державою тощо з приводу привласнення – відчуження матеріальних або нематеріальних благ. Визначає, що первинним потрібно вважати економічну підсистему власності, а юридичну – похідною [96, с. 102-110]. Так як банк є офіційним представником власників та уповноважений ними на використання і управління грошовими коштами, які знаходяться на банківських рахунках протягом встановленого депозитним договором терміну. У даному випадку визначення відносин, які виникають, «вкладник – банк – позичальник»

призводить до розуміння посередницької роль банку в організації і здійсненні кредитного правочину. При цьому банк отримує винагороду від позичальника за надані в тимчасове користування кредитні кошти у вигляді проценту за кредитним договором, значну частку суми він передає власнику грошових коштів – вкладнику банку, як власнику цих ресурсів [285, с. 67]. У свою чергу, інтерес позичальника спрямований не на те, щоб стати власником визначеної кількості грошових знаків, а на те, щоб отримати в розпорядження певну грошову суму (кредит).

Кредитор при наданні грошових коштів (кредиту) має право вимагати від позичальника доказів того, що отримує грошові кошти та особа (або її уповноважений представник), який є позичальником за кредитним договором. При перерахуванні суми кредиту на банківський рахунок кредитор має право вимагати, щоб позичальник довів приналежність банківського рахунку самому позичальникові або уповноваженому ним представнику.

По-друге, кредит може вважатися отриманим і в інших випадках, якщо кредитор і позичальник встановлять в кредитному договорі умови, згідно з якими передача грошових коштів кредитором узгодженим з позичальником третій особі буде вважатися отриманням грошей самим позичальником. Тобто, ми стикаємося тут з виконанням зобов'язання кредитора з надання кредиту не стосовно позичальника («пряме» виконання), а з виконанням третій особі, яке визнається сторонами належним. У цій ситуації право власності позичальника на гроші (кредит) виникає не в момент передачі грошей позичальникові (зарахування на рахунок позичальника), а в інший момент, що встановлюється сторонами у кредитному договорі.

Визначимо, що «наданням» визнається вручення грошових коштів, які вважаються врученими позичальникові з моменту їх фактичного надходження у володіння позичальника або вказаної ним особи. Отже, передача грошових коштів (їх видача або зарахування на рахунок) третій особі, зазначеній позичальником, буде вважатися передачею грошових

коштів (наданням кредиту) самому позичальникові з моменту фактичного надходження грошей третій особі [274].

Специфіка банку проявляється не тільки в його функціональному місці в економіці. Особливості містяться і в правовому положенні банку як суб'єкта цивільного права.

Таким чином, з аналізу цивільного законодавства випливає висновок, що воно націлене на впорядкування дій суб'єктів кредитного зобов'язання, це підтверджується і судовою практикою, де суди, вирішуючи спори, надають вчиненим діям правове значення, дають їм оцінку і роблять висновки відповідно до фактичних обставин із застосуванням до них норм цивільно-правового регулювання. При цьому дії суб'єктів у рамках кредитних зобов'язань є неоднорідними та здійснюються по-різному в одних майнових відносинах, вимагають одного правового впливу, а в інших підлягають іншому правовому регулюванню.

Аналіз норм глави 71 ЦК України дозволяє виявити ще кілька ознак, що характеризують кредитні зобов'язання, – це зворотність, строковість, оплатність, що повністю відповідає традиційно економічним характеристикам кредиту.

Серед зазначених особливостей кредитних правовідносин повернення кредиту становить основний обов'язок позичальника .

Повернення кредиту досягається шляхом застосування різного роду способів забезпечення. Види (способи) забезпечення виконання зобов'язань можна визначити як передбачені законом або договором спеціальні міри майнового характеру, що стимулюють належне виконання зобов'язань боржником шляхом встановлення додаткових гарантій задоволення вимог (інтересів) кредитора. Таким чином, оскільки кредитне зобов'язання є одним з різновидів цивільно-правових зобов'язань, то його забезпечення здійснюється передбаченими цивільним законодавством способами забезпечення виконання зобов'язань. Однак не всі вони знайшли своє застосування у сфері кредитних зобов'язань. Сформована практика показала,

що найбільш зручними способами забезпечення виконання кредитних зобов'язань є застава, порука і банківська гарантія. У той же час світова спільнота, в тому числі ряд Європейських країн, використовують крім застави також інший та більш ефективний спосіб забезпечення, а саме, довірчу власність (фідуціарний заклад), адже саме такий вид забезпечення зобов'язання був відомий ще у римському праві та був історично першою формою застави.

Більше того, функціонування такого інституту передбачене директивою 2002/47/ЄС Європейського Парламенту і Ради Європейського Союзу «Стосовно механізмів застосування фінансової застави», імплементація якої є зобов'язанням України за Угодою про асоціацію з Європейським Союзом. Поради, відмічені у вказаній директиві, знайшли своє відображення у законодавстві Європейських країн, наприклад, у Німеччині, Франції, Швейцарії, Румунії, Чорногорії, Угорщині тощо. Також фідуціарний заклад активно використовується у США, Мексиці, Австралії, Канаді та інших країнах світу [241].

Строковість означає повернення кредиту у встановлений термін, порушення якого дає кредитору право, крім стягнення суми позики і відсотків за його користування, вимагати сплати відсотків за неправомірне використання суми позики внаслідок прострочення її повернення.

Зміна строку повернення кредиту за домовленістю сторін не містить специфіки для кредитного договору, однак підпорядковується певним вимогам, відповідно до звичаїв ділового обороту.

Як правило, у практиці банків виникає необхідність у продовженні терміну повернення кредиту, а не його зменшенні.

Ініціатива зміни строку повернення кредиту найчастіше виходить від позичальника, який звертається до кредитора із заявою про продовження терміну кредитування. Уповноважений орган кредитної організації розглядає питання про можливість зміни строків повернення кредиту та виносить відповідне рішення. При позитивному рішенні кредитної організації про

зміну строку сторони можуть узгодити новий строк повернення кредиту шляхом укладення відповідної додаткової угоди до кредитного договору.

Оплатність, що лежить в основі кредитних зобов'язань, передбачає передачу після закінчення певного терміну не тільки еквівалента грошових коштів, але й певної плати кредитору за його користування. Ця плата в грошовій формі є відсотками за кредитом. Відсотки визначаються показником зростання грошової суми боргу за рік.

Класифікація зобов'язань, як і інших правових інституцій, пов'язана перш за все, з необхідністю визначення відповідних критеріїв.

Щодо кредитних зобов'язань, то Н. Гнат пропонує виділити різновиди кредитних зобов'язань залежно від критеріїв класифікації:

- 1) довгострокові та поточні – залежно від терміну погашення заборгованості;
- 2) зобов'язання з конкретно визначеними умовами та непередбачені – залежно від терміну та оцінки зобов'язань;
- 3) відсоткові та безвідсоткові – за оплатністю;
- 4) підприємницькі та непідприємницькі – залежно від виду господарської діяльності підприємства;
- 5) банківська та небанківська заборгованість – за видами кредиторів;
- 6) одержання товарів та послуг, нарахування витрат, випуск цінних паперів – залежно від способів та умов виникнення;
- 7) прострочені, непрострочені, відстрочені зобов'язання – за виконанням умов погашення [87, с. 265-268].

На сьогодні, витісняючи конструкцію «позикові зобов'язання» на задній план, на роль універсальних правових категорій, широко використовуваних в літературі для позначення відносин надання грошей або інших речей, визначених родовими ознаками, на умовах повернення і терміновості, претендують категорії «кредит», «кредитні правовідносини» та «правочини у кредитній сфері». А сам термін «позикові зобов'язання» як узагальнююче поняття зустрічається в юридичній літературі вкрай рідко і

використовується більшістю авторів, для позначення конкретного зобов'язання, що виникає з договору позики, тобто, у вузькому сенсі. Причому іноді конструкції «позики» і «позикового зобов'язання» вживаються як тотожні. Подібне ототожнення різних за своєю природою цивільно-правових категорій вносить термінологічну невизначеність і призводить до неправильної кваліфікації правовідносин.

Главою 71 ЦК України визначається, що кредитні відносини виникають на основі кредитного договору, який є цивільно-правовим документом, укладеним у письмовій формі, згідно з яким одна сторона (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) іншій стороні (позичальнику), а позичальник відповідно зобов'язується повернути наданий йому кредит та сплатити відсотки у строк, визначений договором [274].

До ознак кредитних відносин Н.Гнат запропонувала віднести наступні:

- 1) кредитні відносини виникають на основі договору між кредитором та боржником;
- 2) боржник зобов'язаний повернути одержане в тій самій кількості та сплатити відсотки за користуванням одержаними грошима;
- 3) кредитні відносини, що виникають на основі кредитного договору, регулюються нормами цивільного права, а безпосередньо проведення банківських операцій – фінансовим правом [87, с. 265-268].

Зобов'язання з комерційного кредиту має свої особливості. Комерційний кредит не має форми окремих договірних правовідносин, відноситься до цивільно-правових договорів, виконання яких пов'язане з передачею у власність другій стороні грошових коштів або інших речей, визначених родовими ознаками, умова про відстрочку або розстрочку виконання зобов'язання однієї зі сторін, коли інша сторона такого договору виконує своє зобов'язання як би в кредит. Іншими словами, комерційний кредит – це цивільно-правове зобов'язання, що передбачає відстрочку або розстрочку оплати товарів, робіт або послуг, а також надання грошових коштів у вигляді авансу або попередньої оплати та має особливості

правового регулювання, які полягають у тому, що він надається не за окремим цивільно-правовим договором, а в межах іншого договірної зобов'язання щодо передачі товарів, виконання робіт або надання послуг, суб'єктами якого можуть бути будь-які фізичні чи юридичні особи.

Сторони комерційного кредиту, як правило, прагнуть уникнути у процесі кредитування звернення до структур банківської системи, оскільки відсотки за його надання не обтяжені відсотковими ставками, які диктуються банками, і можуть бути значно нижче за банківські.

У спеціальній юридичній літературі пропонуються такі характерні особливості комерційного кредитування у грошовій формі, які і в даний час, відповідають чинному законодавству України: 1) не можна надавати кредит з чужих грошових коштів, що тимчасово знаходяться у розпорядженні кредитора; кредитувати з чужих коштів мають право тільки банківські установи, це – їх безпосередня функція; 2) не можна займатися такою діяльністю систематично, проте критерії такої систематичності в законодавстві не визначені [218, с. 105].

С.В.Ленський визначає, що юридична сутність зобов'язання з комерційного кредитування полягає в тому, що воно виникає та зазвичай існує в межах відплатних цивільно-правових правочинів і виступає договірною умовою щодо способу надання зустрічного виконання обов'язку однієї зі сторін [133, с. 139-145].

Слід зазначити, що на відміну від комерційного кредиту особливості регулювання зобов'язань зі споживчого кредитування встановлені законом.

Споживчий кредит має роздрібну природу і характеризуються одночасно стандартністю та індивідуальністю, а також досить високими ризиками кредиторів [221]. Основною відмінною рисою споживчого кредиту є виключно споживчий, непідприємницький характер його використання і надання населенню. Ряд вчених в своїх дослідженнях пропонують розширене поняття споживчого кредиту.

Однак, на нашу думку розширене поняття споживчого кредиту є недоцільним. Наприклад, в Німеччині під споживчим кредитом (Verbraucherdarlehen) розуміється надання кредитними організаціями на професійній основі кредитних коштів фізичним особам для особистих цілей. Кредитне зобов'язання – це відносне правовідношення, в якому, згідно з укладеним договором, кредитор зобов'язується надати позичальнику кредит у грошовій формі в тимчасове користування на визначених у договорі умовах, а позичальник зобов'язується повернути отриманий кредит і сплатити відсотки.

Враховуючи наведену характеристику пропонуємо визначити узагальнені ознаки кредитних зобов'язань:

- 1) кредитні зобов'язання виникають на основі договору між кредитором та боржником;
- 2) кредитор надає позичальникові грошові кошти (кредит) у тимчасове користування;
- 3) боржник зобов'язаний повернути одержане в тій самій кількості та сплатити відсотки за користуванням одержаними грошима;
- 4) зобов'язання боржника щодо повернення грошових коштів (кредиту) є грошовим зобов'язанням;
- 5) кредитні зобов'язання носять ризиковий характер. Імовірність настання для кредитора несприятливих майнових наслідків об'єктивно існує на всіх етапах кредитних правовідносин.
- 6) кредитні зобов'язання, що виникають на основі кредитного договору, регулюються нормами цивільного права, а безпосередньо проведення банківських операцій – фінансовим правом.

2.2.Кредитний договір як виключна підстава виникнення кредитних зобов'язань

Сучасний стан майнового обороту може бути охарактеризований як динамічний розвиток договірних форм під час становлення ринкових відносин в Україні.

Внаслідок кардинальних соціально-економічних перетворень, із становленням ринкової системи господарювання, цивільний договір превалює в регулюванні товарно-грошових відносин та є найважливішим правовим засобом впливу на економіку держави.

У дослідженнях як радянського, так і сучасного періоду «договір» нерідко вживається в трьох значеннях: під ним розуміють, і юридичний факт, що лежить в основі виникнення зобов'язання, і саме зобов'язання як правовідношення, і документ, в якому закріплено факт встановлення зобов'язальних правовідносин.

Цивільно-правовий договір слід розглядати як правочин, спрямований на виникнення зобов'язання, яке повинно відповідати вимогам закону або, принаймні, не суперечити йому, тобто як правомірний юридичний факт.

Виникнення договору є свого роду «відправною точкою» в розвитку договірного зобов'язання, що знаходиться на стику договору-правочину і договору-правовідношення.

Аналізуючи ж поняття «договір» і «зобов'язання», необхідно погодитися з думкою авторів (В. Вердніков, А.Ю. Кабалкин [219, с. 148], які підкреслювали спрямованість цивільно-правового договору саме на виникнення правовідносин у формі зобов'язання, що необхідно розглядати як загальний випадок, який можна застосувати до всіх договірних конструкцій.

Для подальшого аналізу кредитного договору як підстави виникнення кредитного зобов'язання вважаємо за необхідне проаналізувати теоретичні визначення щодо договору. Для цього необхідно чітко відповісти на питання про те, які правові відносини підпадають під це поняття. Може здатися, що

це питання не є складним, оскільки кредитний договір відноситься до числа поійменованих у Цивільному кодексі і регулюється нормами 71 глави, і є дослідженим. Однак при детальному розгляді питання видається не таким простим. На думку В.С.Мілаш, проблема вибору єдиного підходу щодо розуміння договору безумовно ускладнюється тим, що договір не обмежується якоюсь однією якістю та у теоретичній площині може розглядатися у різних ракурсах. Однак, на законодавчому рівні, з метою однозначного розуміння юридичної термінології та запобігання виникненню юридичних колізій, має послідовно відбиватися розуміння тільки однієї, найбільш важливої правової сторони договору [148, с. 26].

З переходом до ринкової економіки сфера застосування договірних відносин стрімко розширилася, пріоритети в регулюванні змістилися в бік договорів, за допомогою яких суб'єкти все частіше регламентують свої відносини. У ст. 12 ЦК України визначені підстави виникнення цивільних прав та обов'язків і йдеться про те, що права й обов'язки можуть виникати з різних підстав, наприклад, з договорів та інших правочинів [274].

Слід підкреслити, що з закріпленням кредитного договору в цивільному законодавстві виникла об'єктивна необхідність дослідження його правової природи і відображення її елементів юридичною наукою, оскільки неповнота теоретичних досліджень, у свою чергу, відбивається на техніці правозастосування. Зокрема це відноситься до дискусій щодо природи кредитних відносин, кваліфікації кредитного договору, відносин з надання та повернення кредиту, відносин щодо його забезпечення.

Як нами було зазначено в попередньому підрозділі, на сучасному етапі розвитку законодавства не існує єдиного, науково обґрунтованого підходу до розуміння кредитного зобов'язання як елемента системи зобов'язальних правовідносин. На думку окремих дослідників, це обумовлено відсутністю єдиного обґрунтування розуміння тих відносин, які підпадають під сутність кредитного зобов'язання [34, с. 37]. Вважаємо, що кредитні зобов'язання виникають з юридичних фактів укладання кредитних договорів.

Законодавчо закріплена норма щодо кредитного договору, з першого погляду здається простою: «За кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти». Однак, при більш детальному розгляді питання це виявилось не зовсім так. По-перше, з наукової точки зору, коло відносин, які слід віднести до сфери кредитного договору, повинні визначатися не тільки нормами гл. 71 ЦК України, а й враховувати внутрішню особливість цих правовідносин, їх юридичну природу.

По-друге, законодавче регулювання питань кредитного договору не відрізняється вичерпною повнотою: гл. 71 ЦК України містить всього шість статей, безпосередньо присвячених даному питанню. І хоча, крім зазначених статей чинне законодавство містить ряд інших положень, що стосуються кредитного договору, його вивчення дещо ускладнюється. В практиці трапляються відносини, які не у всіх випадках можна вмістити в створену законодавцем схему, оскільки життєві ситуації завжди будуть відрізнятися великою різноманітністю, ніж людська уява про них. Крім того, вивчення кредитного договору дещо ускладнює той факт, що його правове регулювання здійснюється в основному нормами ЦК України про договір позики, оскільки до відносин за кредитним договором застосовуються правила параграфу 1 глави 71 ЦК України, якщо інше не встановлено цим параграфом і не впливає із суті кредитного договору. Кредитні відносини значно різноманітніші позикових відносин і їх вивчення на основі норм закону про позику може викликати суттєві труднощі.

Узагальнення літературних джерел, присвячених вивченню правової природи кредитного договору, дозволяє виділити такі аргументи проти визнання цього договору різновидом договору позики.

По відношенню до кредитного договору і його істотних умов, аналогією закону вважаються норми про договір позики. Закріплені

законодавчо дефініції дають підстави визначити відмінності двох договірних конструкцій. По-перше, не збігається суб'єктний склад правовідносин. Позикодавцем може виступати будь-яка організація або навіть приватна особа, оскільки для видачі позики в загальному сенсі не потрібно спеціального дозволу; кредит же може бути надано тільки банком або іншою кредитною організацією, на підставі ліцензій НБ України [197]. Наприклад, Альфа-Банк надає послуги на підставі Банківської ліцензії № 61 від 05.10.2011 року. Відповідно до пункту три частини третьої статті 47 Закону України «Про банки та банківську діяльність», ліцензійні повноваження Альфа-Банку включають «розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик». Кредитування є однією з таких форм розміщення, оскільки Закон України «Про банки та банківську діяльність» у статті 49 під кредитуванням розуміє операції, які вказані в пункті 3 частині третій статті 47. Таким чином, Альфа-Банк має право надавати кредити [97]. Внаслідок особливого статусу однієї зі сторін договору кредитні зобов'язання вимагають особливого забезпечення, що є основою для закріплення цілого ряду способів забезпечення виконання кредитних зобов'язань. Г.В.Макаренко визначає, що основна частина кредитів надається банками під забезпечення виконання зобов'язання. Особа, яка бере участь у договірних відносинах, завжди зацікавлена у зменшенні ризику невиконання зобов'язання контрагентом або зведені його до мінімуму. Як правило, коли сторони вступають у цивільно-правові відносини, вони намагаються виконати зобов'язання, що були прийняті, та не допустити яких-небудь порушень з свого боку. Однак реалії цивільного обігу, а також судова практика свідчать про те, що не завжди зобов'язання виконуються належним чином. Відносини, що виникають на підставі укладеного кредитного договору, юридично більш складні і вимагають правового регулювання не тільки нормами ЦК України, але й спеціальними нормативно-правовими актами [274,с.56] .

По-друге, предметом договору позики є позика – грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками. Позичальник стає власником предмета позики на весь час користування позикою. За кредитним договором можна передавати виключно грошові кошти (кредит) у тимчасове користування.

По-третє, позика за своєю природою може бути як безоплатним так і оплатним договором. Кредитний договір завжди є оплатним, тобто майнове надання однієї сторони обумовлює зустрічне майнове надання іншого [26, с. 56-61]. Оплатний характер пов'язаний із суб'єктним складом кредитного договору, однією зі сторін його завжди виступає банк або інша фінансова організація, діяльність якої спрямована на отримання прибутку. Плата за кредит виражається у відсотках, які визначаються відповідно до умов договору. Як правило, відсотки включають ставку рефінансування НБ України. Оскільки для кредитного договору відсотки вважаються істотною умовою, то повне регулювання питань їх нарахування і сплати тільки нормами про договір позики неефективно, у зв'язку з чим доцільним є вироблення окремих норм, що стосуються питань кредитування, і включення їх в чинний ЦК України з урахуванням положень інших пов'язаних нормативно-правових актів.

Сформована практика свідчить про те, що найчастіше «кредитний договір» розуміється як договір банківського кредитування, тобто, як правочин, який опосередковує рух грошових коштів на умовах зворотності, терміновості і оплатності. Таким чином, прагнення спростити структуру цивільного законодавства шляхом запровадження узагальнених дефініцій і відсильних норм не є практично виправданим, оскільки функціонування кредитної системи неможливо без чіткого правового регулювання. Відсильні норми до правового регулювання договору позики не в повній мірі допомагають вирішувати проблемні питання. Так як суть відсильних норм полягає у включенні в договір окремих положень, якими передбачається, що з відповідного питання сторони повинні керуватися названими ними

нормативними актами, наприклад, різними правилами, стандартами, банківськими правилами.

Слід звернути увагу на те, що у доктрині цивільного права поняття «предмет договору» є дискусійним. Деякі юристи під предметом цивільно-правового договору розуміють предмети матеріального світу (речі) [126, с. 9,]. Інші вважають, що дії сторін (вчинення або утримання від певних дій) характеризують предмет цивільно-правового договору [145, с. 23]. Треті дотримуються точки зору про комплексний характер предмета договору, який включає до свого складу дії сторін і об'єкт, на який ці дії спрямовані [93, с. 46-54].

Спробуємо розглянути предмет кредитного договору з позиції теорії зобов'язань, що сформувалася в цивілістичній науці, і точок зору, що склалися щодо предмета зобов'язання за кредитним договором.

Ряд вчених дотримуються точки зору відносно того, що єдиною істотною умовою кредитного договору є умова про предмет, базуючись на ч.1.ст 638 ЦК України [244]. У науковій літературі існує позиція щодо поділу предмета кредитного договору, який пропонується умовно поділити на дві складових: предмет договору – це безпосередньо дії кредитора, або право вимоги; предметом кредитного договору виступають не тільки дії зобов'язаних сторін, а й грошові кошти [73, с. 38].

Л.Г. Єфимова стверджує, що предметом кредитного договору є гроші, оскільки зобов'язання банку має грошовий характер **[Ошибка! Источник ссылки не найден.88, с. 534]**, однак, ряд вчених не вважають зобов'язання банку видати кредит грошовим зобов'язанням. У зв'язку з тим, що грошові кошти є предметом кредитного договору, виникає питання про те, чи відносяться зобов'язання, що випливають з нього, до числа грошових. Надання кредиту породжує обов'язок повернути його, що ніякої ролі в питанні про визначення правової природи зобов'язання з надання кредиту не відіграє. На підставі укладеного договору виникає зобов'язання – правовий зв'язок між суб'єктами, в якому одна особа (боржник) зобов'язана вчинити

певні дії на користь іншої особи-кредитора. З точки зору вчення про цивільні правовідносини, зобов'язання повернути наданий кредит є самостійним по відношенню до обов'язку його надати, хоча і тісно з ним пов'язане.

Підтримуємо наукову позицію, яка полягає в тому, що матеріальний об'єкт кредитних правовідносин складають речі, визначені родовими ознаками, або грошова сума, виражена у грошових знаках. Поняття предмета кредитного договору необхідно розглядати як грошові кошти, що є сумою кредиту. У той же час у правозастосовчій практиці відомі й інші підходи щодо визначення поняття предмета кредитного договору [141, с. 42-46].

Розкриваючи окремі аспекти кредитного договору, в якості грошових коштів необхідно розуміти не тільки готівку, але й безготівкові гроші. Іноземна валюта, так само як і національні грошові кошти, може стати предметом кредитного зобов'язання за допомогою включення в договір так званих валютних операцій. При цьому кредитором за кредитним договором, який передбачає виконання в іноземній валюті, може бути тільки уповноважений банк, оскільки надання кредиту відноситься до числа банківських операцій [94, с. 534].

Таким чином, кредитний договір, ускладнений із застереженням щодо використання іноземної валюти як валюти платежу, породжує відносини уповноваженого банку з особами, визнаними резидентами або нерезидентами відповідно до закону про валютне регулювання [198].

Безготівкові гроші передаються конкретному суб'єктові кредитного договору (позичальникові) після схвалення кредиту та укладення кредитного договору .

Безготівкові грошові кошти є самостійним об'єктом цивільних прав і належать до прав вимоги, а не різновиду грошей. У позичальника, який отримує кредит безготівковим шляхом, виникає право вимоги до банку щодо безготівкових грошових коштів, що знаходяться на банківському рахунку.

Порядок надання грошових коштів визначається в залежності від того, який суб'єкт виступає на стороні позичальника:

- юридичним особам – тільки в безготівковому порядку шляхом зарахування грошових коштів на розрахунковий або кореспондентський рахунок/субрахунок клієнта-позичальника, відкритий на підставі договору банківського рахунку, в тому числі при наданні коштів на оплату платіжних документів і на виплату заробітної плати;

- фізичним особам – у безготівковому порядку шляхом зарахування грошових коштів на банківський рахунок клієнта – позичальника фізичної особи, під яким розуміється також рахунок з обліку сум залучених банком вкладів (депозитів) фізичних осіб в банку або готівкою через касу банку [19].

Характеризуючи правовий режим готівки та безготівкових коштів, не можемо залишити поза увагою – електронні гроші.

Випуск електронних грошей здійснює лише уповноважений банк шляхом надання їх користувачам в обмін на готівкові та безготівкові кошти. Інколи можна зустріти твердження, що аналогом електронних грошей є криптовалюта. Підтримуємо точку зору А.Ю.Бабаскіна, що «криптовалюта» не може бути матеріальним об'єктом зобов'язання, яке виникає на підставі кредитного договору, оскільки обіг криптовалют не передбачає участі в ньому фінансових посередників, а законодавство України не відносить криптовалюту до грошових коштів або іноземної валюти [13, с. 97-100].

Щодо кредитного договору, то електронні гроші на відміну від безготівкових та готівкових грошей, на нашу думку, можуть бути предметом кредитних договорів. Відповідно до статей 1054, 1058 ЦК України, у зазначених правовідносинах є спеціальний суб'єкт: банк або фінансова установа, які відносяться до суб'єктів господарювання. За правилами обігу електронних грошей, встановленими Положеннями, електронні гроші можуть вільно переказуватися лише між користувачами – фізичними особами, а користувачі – суб'єкти господарювання мають право використовувати електронні гроші лише для оплати товарів. Отже, здійснювати відповідні операції з електронними грошима для укладення кредитного договору фінансові установи мають право.

Відповідно до Закону України «Про електронну комерцію», електронні правочини вчиняються на основі відповідних пропозицій (оферт). Зазвичай такі правила є невід'ємною частиною кредитного договору, що прописується в самому договорі та без підтвердження про ознайомлення з такими, договір не буде укладено [204].

На сьогодні банки скептично ставляться до електронних грошей, у зв'язку з чим судова практика з цих питань відсутня. Вважаємо, що відсутність практики надання кредитів електронними грошовими коштами обумовлено відсутністю необхідної нормативно-правової бази, що дозволило б використовувати електронні грошові кошти при кредитуванні, що стримує їх застосування.

Ряд вчених визначають, що під предметом кредитного договору розуміються дії кредитора з надання грошової суми позичальникові і дії позичальника з повернення отриманої суми і сплати відсотків за їх використання на умовах кредитного зобов'язання [11, с. 85-90].

Є.А. Суханов, в свою чергу, деталізує, підкреслюючи, що предметом кредитного договору є право вимоги, а не гроші у вигляді грошових купюр, так як видача більшості кредитів здійснюється в безготівковій формі [249, с. 225].

Вважаємо, що в даному випадку, ототожнено поняття предмета, що відповідає на питання: чого і скільки, і змісту зобов'язального правовідношення. Останнє (а не предмет) включає в себе дії сторін з реалізації належних їм суб'єктивних прав і обов'язків за укладеним кредитним договором.

Характеризуючи предмет як істотну умову договору, вважаємо, що кредитний договір є досить складним, так як містить економічну складову й обмежуватися лише єдиною істотною умовою є недоречним.

Вважаємо, що відповідно до ст. 1054 ЦК України [6], крім предмета, обов'язки з повернення кредиту та сплату відсотків за користування ним, також слід віднести до числа істотних. Такими є й інші умови, що підлягають

узгодженню сторін. Йдеться, перш за все, про строк повернення кредиту і розмір відсотків, які сплачуються кредиторів за користування коштами.

Здійснюючи діяльність з кредитування, комерційні банки орієнтуються на повернення грошових коштів, розміщених у кредит. Повернення кредиту є основною властивістю кредитних відносин, що відрізняє їх від інших видів економічних відносин, на практиці знаходить своє вираження в певному механізмі. Цей механізм базується, з одного боку, на економічних процесах, що лежать в основі зворотного руху кредиту, з іншого – на правових відносинах кредитора і позичальника, що впливають з їх місця в кредитних правовідносинах. Сьогодні забезпечення повернення кредиту є складною цілеспрямованою діяльністю банку, яка включає систему заходів економічного і правового характеру, що визначає способи видачі кредиту, джерела, терміни і способи їх погашення, документацію, що забезпечує повернення коштів. Забезпечення кредиту може бути розцінено як сукупність умов, зобов'язань, що дають кредитору підставу розраховувати на повернення боргу або на компенсацію понесених збитків при порушенні зобов'язання [111, с. 14-17].

Зазначені вище умови є необхідними для укладення кредитного договору. Так як безпосередньо впливають із самого визначення кредитного договору.

З урахуванням багатоаспектного поняття договору, в доктрині стосовно договору в цілому, і до кредитного договору зокрема, немає чіткого розмежування договору як правочину (модельного правовідношення) від реального зобов'язального правовідношення, що виникає з договору як правочину. Доволі часто зустрічаються діаметрально протилежні точки зору з цього питання.

Виходячи з того, що кредитний договір хоч і є консенсуальним і у банку після відповідного оформлення договору з позичальником виникає зобов'язання з видачі йому кредиту, цей обов'язок кредитора не рівноцінний обов'язку іншої сторони договору. Позичальник повинен не тільки направити

отримані кошти за цільовим призначенням, а й повернути їх у встановлений термін, а також вносити плату за користування ними. З моменту видачі банком кредиту його зобов'язання по суті припиняється, і кредитна організація вже не є боржником у частині зустрічного виконання.

Прийнято в якості кредитного договору визнавати договір, який породжує зобов'язання кредитної організації з надання грошових коштів на зворотній та оплатній основі позичальникові. Саме в цьому випадку, на наш погляд, з договору як правочину виникає зобов'язальне правовідношення, в межах якого і відбувається виконання кредитного договору.

Кредитний договір у всіх випадках носить оплатний характер: за користування грошовими коштами, отриманими у кредит, позичальник зобов'язаний сплачувати відсотки, що нараховуються на відповідну грошову суму (ст. 1054 ЦК України). Оплатність кредитного договору впливає з його правової природи. Надання грошових коштів є одним з джерел доходу кредитної організації і банку, тому дана діяльність носить оплатний характер. Навіть якщо сторони не встановили розмір відсоткової ставки в договорі, договір буде дійсним, і відсотки будуть обчислюватися за ставкою, встановленою законодавством. Відсотки – винагорода, що виплачується за можливість використовувати кредит. Обов'язок з виплати відсотків має додатковий, акцесорний характер по відношенню до обов'язку позичальника з повернення суми кредиту. Відсотки виплачуються в тій же валюті, що й основна сума боргу. Початковим моментом нарахування відсотків слід визнати момент фактичного надання кредиту. З припиненням зобов'язання позичальника з повернення основної суми боргу у кредитора більш немає правових підстав продовжувати вимагати від позичальника сплати відсотків.

Цікавим є те, що істотні умови оферти до укладення кредитного договору знаходяться поза ним і лише після їх прийняття іншою стороною (акцептантом) ці умови трансформуються у права і обов'язки сторін за договором.

На основі останнього і виникає зобов'язання, змістом якого є не умови (вони елементи правочину), а дії, направлені на здійснення прав і обов'язків за укладеним кредитним договором. Норми ЦК України виходять саме з такого розуміння договору як правочину і зобов'язання як цивільних правовідносин.

Основним обов'язком кредитора є надання кредиту. Тільки виконавши цей обов'язок, у банку виникає право вимагати погашення кредиту за кредитним договором. Інші обов'язки банку є супутніми.

Обов'язку банку видати кредит відповідно кореспондує право позичальника вимагати надання обумовлених кредитним договором грошових коштів.

У правовій літературі питання про те, чи є отримання кредиту обов'язком позичальника, є предметом дискусії. Обов'язок позичальника повернути кредит, а також сплатити нараховані на нього відсотки, впливає з самої суті кредитного договору, вона властива будь-якому кредитному зобов'язанню, що дозволяє чітко відмежувати його від всіх інших зобов'язань. Цей обов'язок є свого роду передумовою існування самих кредитних відносин [112, с. 49-62].

Виходячи з вищевикладеного, важливо підкреслити, що при дослідженні порядку укладення та виконання кредитного договору, чітке розуміння стадій досягнення сторонами домовленості має важливе правове значення. Тому при розгляді оферти і акцепту, спрямованих на встановлення договірних відносин, цій обставині, як нам уявляється, необхідно приділити належну увагу.

Окремі питання виникають щодо правової форми оформлення взаємовідносин сторін з наданням грошових коштів позичальнику на підставі заяви. При цьому умови, на яких позичальникові надаються грошові кошти, сторони повинні узгодити в окремому договорі, яким, на думку

Н.В. Карпової, як правило, є договір банківського рахунку [141, с. 17]. Ряд вчених не підтримують цю точку зору, так як:

По-перше, якщо умови надання кредиту вирішуються в договорі банківського рахунку, то тоді незрозуміло, яка роль відводиться безпосередньо кредитному договору. Адже при неотриманні коштів на підставі кредитного договору, позичальник, згідно зі ст. 1054 ЦК України, оспорує не договір банківського рахунку, а кредитний договір.

По-друге, при наявності потреби у відкритті кредитної лінії, позичальник у своїй заяві вказує розмір необхідних грошових коштів. З моменту отримання акцепту банку на заяву позичальника договір на відкриття кредитної лінії вважається укладеним. У цьому випадку, до відносин сторін будуть застосовуватися норми ЦК щодо кредитного договору. Чи є при цьому необхідність укладення договору банківського рахунку для визначення умов надання коштів позичальнику. Здається, що ні, бо договір щодо відкриття кредитної лінії вважається повноцінним кредитним договором, що передбачає надання грошей у межах ліміту кредитування.

Крім того, відповідно до ст.1067 ЦК України «Договір банківського рахунку укладається для відкриття клієнтові або визначеній ним особі рахунку у банку на умовах, погоджених сторонами»[6]. Отже, договір банківського рахунку укладається з метою проведення операцій за рахунком, а не для визначення умов, на яких позичальникові надаються грошові кошти.

Кредит надається кредитором позичальнику на виконання прийнятого на себе зобов'язання. При невиконанні обов'язку кредитора щодо надання кредиту позичальникові останній може вимагати надання йому кредиту в примусовому порядку. Примусити позичальника до отримання кредиту з правової точки зору неможливо, оскільки дана дія буде розцінюватися як правочин з вадами волі, що призведе до визнання його недійсним.

Вважаємо, що таке розуміння правової природи кредитного договору є необґрунтованим і у процесі правозастосування тягне зміщення балансу інтересів сторін.

Підтримуємо точку зору, за якою неможливо примусити кредитора до виконання зобов'язання з видачі кредиту, це зазначено в науковій літературі й в судових актах, та пов'язано з характеристикою та ознаками кредитного договору.

За загальним правилом при необґрунтованій відмові у кредиті, впозичальника завжди є можливість звернутися до суду за захистом порушеного права, вираженого в невиконанні банком зобов'язання за кредитним договором. Банк (кредитор) має право при наявності обставин, передбачених у ст.1056 ЦК України відмовитися від видачі кредиту: «Кредитодавець має право відмовитися від надання позичальникові передбаченого договором кредиту частково або в повному обсязі у разі порушення процедури визнання позичальника банкрутом або за наявності інших обставин, які явно свідчать про те, що наданий позичальникові кредит своєчасно не буде повернений» [6].

Одностороння відмова від виконання зобов'язання видати кредит може бути передбачено і в самому договорі сторонами, які здійснюють підприємницьку діяльність (ст. 615 ЦК України). С.В.Резніченко зазначає, що ст. 525 ЦК закріплює правило про недопустимість односторонньої відмови від зобов'язання. Згідно зі ст. 615 ЦК у разі порушення зобов'язання однією стороною друга сторона має право частково або в повному обсязі відмовитися від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом. За ч. 2 ст.615 ЦК одностороння відмова від зобов'язання не звільняє винну сторону від відповідальності за порушення зобов'язання (а відповідальність не може існувати після припинення) [260,с.94].

Проаналізуємо кредитні договори ряду банків з приводу односторонньої відмови:

Найчастіше, при спонуканні банку до виконання зобов'язання з видачі кредиту, визначена сума кредиту перейде від кредитора до позичальника не в зв'язку з виконанням зобов'язання, а в результаті примусового застосування заходів цивільно-правової відповідальності за невиконання зобов'язання.

Наприклад, 06.10.2016р. між ТОВ «Фортекс» (позивач) та АКІБ «УкрСиббанк» (відповідач) був укладений кредитний договір №11052905000, відповідно до п. 1.1. якого відповідач зобов'язався надати позивачу, а позивач зобов'язався прийняти, належним чином використовувати і повернути відповідачу кредит у формі поновлювальної кредитної лінії в національній валюті України в сумі ліміту кредитної лінії, що дорівнює 2400000, 00 грн.

Умовами кредитного договору №11052905000 від 06.10.2016р. передбачено, що поновлюваною кредитною лінією за кредитним договором вважається форма надання кредиту, яка передбачає його надання позивачу в майбутньому одним траншем або декількома траншами, в межах встановленого ліміту кредиту та в межах встановленого строку кредитування. Лімітом кредитної лінії за договором вважається гранично припустима сума заборгованості позивача перед відповідачем за загальною сумою виданих траншів у будь-який момент дії договору (копія кредитного договору надана до матеріалів справи).

24.02.2019 р. позивач звернувся до відповідача з листом № 18, в якому просив відповідача підтвердити можливість отримати позивачем суму невикористаного ліміту за кредитом згідно договору.

26.02.2019 р. відповідач у своєму листі № 1346 відмовив позивачу в наданні кредиту.

Постановою Харківського апеляційного господарського суду від 19.08.2020 р. по справі № 02/843-59/86-09 за позовом ТОВ «Фортекс» до АКІБ «УкрСиббанк» про спонукання до виконання зобов'язань відмова позивача в наданні кредиту відповідачу за замовленням від 24.02.2019р. визнана необґрунтованою. Судом встановлено, що згідно умов кредитного договору № 11052905000 від 06.10.2016р. відповідач зобов'язався надати позивачу кредит у формі поновлювальної кредитної лінії в національній валюті України в сумі ліміту кредитної лінії, що дорівнює 2400000, 00 грн. та встановлена відсутність підстав, визначених ч. 1 ст. 1056 ЦК України та п.

5.12 умов договору, за наявності яких відповідач має право відмовити позивачу видати кредит, на підставі чого суд дійшов висновку про задоволення позовних вимог ТОВ «Фортекс». Даною постановою суду зобов'язано Акціонерний комерційний інноваційний банк «УкрСиббанк» в особі відділення № 745 код 09807750 адреса: м. Черкаси, вул. Шевченка, 218-220 виконати договірні зобов'язання в частині кредитування товариства з обмеженою відповідальністю «Фортекс», м. Черкаси, вул. Ільїна, 55 на умовах кредитного договору № 1105290050000 від 06.10.2016р., укладеного між Акціонерним комерційним інноваційним банком «УкрСиббанк» та ТОВ «Фортекс». Подібне примусове виконання зобов'язання, навряд чи можна вважати як виконання зобов'язання в повному розумінні цього поняття. Завдяки аналізу матеріалу практики, можемо зробити наступні висновки, а саме: кредитор може відмовитися від видачі грошової суми на таких підставах:

- якщо є передумови вважати, що позичальник не зможе повернути борг у передбачений кредитним договором термін;
- якщо боржник не виконує свої обов'язки, передбачені договором (наприклад, невчасно вносить платежі), то за кредитором закріплено законне право вимагати від нього виконати дії, передбачені договором (наприклад, заплатити штраф, неустойку і т. ін.);
- якщо позичальник порушує зобов'язання та використовує видані йому кошти не за цільовим призначенням, то кредитна організація, має право відмовити йому в оформленні кредиту.

Зупинимось на розгляді правового становища суб'єктів, банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги» основний акцент у цій сфері робиться саме на економічній функції банків – «банківські послуги».

За характером розподілу прав і обов'язків між учасниками договору кредитний договір є двостороннім, або взаємним. Законодавець розглядає кредитний договір як правочин, відповідно до якого праву банку видати

кредит відповідає обов'язок позичальника його повернути. Вступаючи в кредитні правовідносини, клієнт висловлює згоду на обробку своїх персональних даних, при цьому така згода не завжди є юридично коректною. Кожна сторона несе обов'язки на користь іншої сторони. Так, кредитор зобов'язується передати позичальнику грошову суму і має право вимагати після закінчення певного періоду її повернення та сплати належних відсотків, а позичальник має право вимоги надання грошової суми і зобов'язується повернути її в установленій термін і сплатити передбачені договором відсотки. У кредитному договорі кожна зі сторін переслідує свою економічну мету, яка полягає в тому, що повинна виконати за договором інша сторона. Сторони кредитного договору визначено в положеннях Цивільного кодексу (1054 ЦК) [274].

Кредитором може бути банк або інша фінансова установа, ще зустрічається визначення «кредитні організації».

Якщо звернутися до властивостей кредитних організацій, ми виявимо наступне. Кредитні організації є власниками свого майна, самостійні у виборі напрямів своєї діяльності та оцінки її результатів. Держава не несе за них відповідальність, а кредитні організації не відповідають за діяльність держави.

Кредитні організації діляться на дві основні групи: комерційні банки і небанківські кредитні організації.

Більшість вчених дотримуються думки, що банки діють в рамках спеціальної правосуб'єктності. В основі їх доводів лежить аргумент про своєрідність банківського статусу, і посилення на те, що банківське законодавство містить вичерпний перелік банківських операцій [95].

Правочини кредитних організацій діляться на дві групи: банківські операції та інші правочини, що вимагають для проведення банківських операцій наявності банківської ліцензії та можуть проводити тільки банки. Інші правочини здійснюють не обов'язково банки і не вимагають банківської ліцензії. Докладне перерахування в законі ліцензованих банківських операцій

зазвичай є підставою для висновків про спеціальний характер банківської правосуб'єктності.

Процедура видачі ліцензії за своєю правовою природою є адміністративним актом і не впливає на характер цивільної правосуб'єктності ліцензіата.

Юридична особа набуває статусу банку і право на здійснення банківської діяльності виключно після отримання банківської ліцензії та внесення відомостей про неї до Державного реєстру банків.

Банки, вступаючи в кредитні правовідносини, керуються не тільки приватноправовими нормами цивільного та банківського права. Значна частина банківського законодавства носить публічно-правовий характер, визначаючи різного роду вимоги до кредитних організацій, у тому числі в рамках банківського регулювання і нагляду.

Банк – це кредитна організація, яка має виключне право здійснювати в сукупності такі банківські операції: залучення у внески грошових коштів фізичних і юридичних осіб, розміщення зазначених коштів від свого імені і за свій рахунок на умовах повернення, платності, терміновості, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних і юридичних осіб [197]. З визначення банку слід виділити ознаки винятковості його правомочностей щодо здійснення банківських операцій. Як зазначено в тлумачному словнику, винятковий означає, що є винятком, не поширюється однаково на всіх. Тобто банк отримує особливе право за поданням від свого імені й за свій рахунок надати юридичним і фізичним особам грошові кошти на умовах повернення, платності і строковості. Це означає, що банки мають виключні правомочності при укладенні кредитних договорів.

До організацій, які отримали дозвіл на надання кредиту та укладення кредитних договорів слід віднести також кредитні спілки.

Згідно зі ст. 1 Закону «Про кредитні спілки» [207] Кредитна спілка – це неприбуткова організація, заснована фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення

потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки. Кредитна спілка може залучати кошти від своїх членів двома шляхами – через договори вкладів на депозит та через обов'язкові або добровільні пайові внески. Якщо спілка залучає кошти через пайові внески, то їй достатньо мати одну ліцензію – на надання коштів у позику, в тому числі і на умовах фінансового кредиту. Якщо спілка залучає кошти через депозитні договори, то їй необхідно мати дві ліцензії – на залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо наступного їх повернення та на надання коштів у позику, в тому числі й на умовах фінансового кредиту.

Кредитні спілки та банки мають виключне право надавати грошові кошти юридичним і фізичним особам на постійній основі. Як стверджує Є.А. Суханов, саме особливий суб'єктний склад кредитного договору визначає його відносну самостійність [245, с. 4].

У цивільному законодавстві позичальником є особа, яка уклала кредитний договір, та у якої на підставі даного договору виникло право на отримання у тимчасове користування грошей від кредитора й обов'язок повернути кошти та сплатити відсотки. Відповідно позичальником може бути фізична особа, фізична особа зі статусом фізична особа підприємця, юридична особа і публічне утворення.

У більшості випадків (наприклад, якщо позичальник є клієнтом банку-кредитора) цей аспект апріорі визначений. Проте, формально цей пункт повинен бути позначений. Для деяких видів кредитів (овердрафти, короткострокові кредити невеликих розмірів, мікрофінансування і т.ін.) цього пункту може бути досить для висновку про можливість кредитування.

Наступна стадія – контроль готовності позичальника відповідати за своїми зобов'язаннями, тобто оцінка за кредитом потенційного позичальника є другим критерієм оцінки кредитоспроможності. Найчастіше цей аспект кредитоспроможності оцінюється на етапі розгляду заяви на кредит, при проведенні переговорів представника кредитора з майбутнім позичальником.

У ході співбесіди виявляються дані про претендента на кредит, його компанії, зв'язках з іншими кредиторами та інші питання, спрямовані на з'ясування особистих якостей позичальника або його уповноваженої особи. Крім бесід з потенційним позичальником, на цьому етапі оцінки кредитоспроможності аналізуються дані про попередній досвід роботи з клієнтом. При довгостроковому і/або кредиті на значну суму доцільно залучити додаткові відомості від третіх осіб (контрагентів, ЗМІ, включаючи Інтернет), а часом і інсайдерську інформацію (аж до виїзду представника кредитора на підприємство).

У випадку кредитування приватних осіб, у тому числі фізичних осіб - підприємців, можливість надання кредиту може визначатися такими додатковими характеристиками, як: довіра, достовірність, умови життя, господарський досвід, наявність поручителів, прозорість, відкритість.

Остання характеристика – відкритість (прозорість) важлива і для юридичних осіб, поряд з характеристикою управління підприємством, рівнем кваліфікації персоналу, технічною оснащеністю виробництва. Кредитору можуть бути важливі і багато інших відомостей про клієнта. У ряді випадків навіть частини даних, отриманих на цьому етапі, досить для схвалення кредиту або переходу до наступної стадії – оцінці матеріальної (майнової) відповідності кредиту.

Кредитний договір у всіх випадках повинен бути укладений у письмовій формі, незалежно від суми договору. Недотримання цієї умови тягне за собою недійсність кредитного договору і такий договір є нікчемним [60, с. 83-86]. Внаслідок цього кредитний договір можна охарактеризувати як формальний правочин.

Вчені-цивілісти для більш точного розуміння правової природи кредитного договору та його ролі в системі зобов'язань запропонували базові принципи кредитування, засновані на елементах юридичної характеристики кредитного договору [184]. На практиці дані принципи не застосовуються ізольовано один від одного, а сприймаються у своїй сукупності.

Принципи добросовісності й свободи договору мають важливе практичне значення у кредитних відносинах, їх реалізація безпосередньо зачіпає інтереси як позичальників, так і кредиторів. Ніхто не має права отримувати вигоду зі своєї незаконної або недобросовісної поведінки. Стосовно кредитних відносин, то банкам надається право розв'язувати питання щодо укладення договору, виходячи з оцінки фінансового стану та можливості забезпечення виконання зобов'язання.

У зв'язку з тим, що легально закріплений інститут кредитного договору порівняно молодий і його сприйняття правовою доктриною неоднозначне, при його практичному застосуванні виникає ряд проблем. Це пояснюється, зокрема, недостатнім рівнем правового регулювання кредитних відносин в цілому. У законодавстві містяться лише ідеальні теоретичні положення, а численні рекламні пропозиції створюють у свідомості громадян оманливе уявлення про простоту отримання і використання кредитних коштів і укладення кредитного договору. Проте практика використання кредитів як фізичними, так і юридичними особами неоднорідна й спірна.

Сучасний розвиток в області інформаційних технологій призводить і до реформування чинного законодавства, шляхом поступового переходу на укладення кредитних договорів в електронній формі. У банківській практиці також триває впровадження інформаційних технологій, що призводить до спрощення правового забезпечення договірної роботи у сфері кредитування [61, с. 247-251]. Отже, це значно спрощує процес укладання кредитного договору для позичальника і банку. Економія фінансових і тимчасових витрат для обох сторін, що є істотним плюсом на користь електронної форми. Крім того, оформлення договору в електронній формі дозволяє укладати його віддалено, без необхідності фізичної присутності позичальника, що особливо актуально в сучасних умовах.

Але, попри позитивні моменти, подібного роду зміни вимагають ретельного правового аналізу та врегулювання, через те, що на практиці можливе виникнення різного роду питань.

1) Складнощі в оформленні електронної форми договору. Оскільки сам сенс в укладенні кредитного договору в електронній формі, ґрунтується на можливості його укладення віддалено, без особистої присутності сторін, для банку виникає питання щодо ідентифікації позичальника. На сьогодні для ідентифікації позичальника при укладенні договору в електронній формі використовуються не тільки паспортні дані й фотографування позичальника, але й електронний цифровий підпис (далі – ЕЦП) і «прив’язка» електронних гаджетів. Вона являє собою інформацію в електронній формі, яка приєднана до іншої інформації в електронній формі (підтверджена інформація) або іншим чином пов’язана з такою інформацією і яка використовується для визначення особи, яка підписує інформацію, і є аналогом фізичного підпису, тобто володіє двома основними властивостями: відтворена тільки однією особою, а справжність її може бути засвідчена багатьма; вона нерозривно пов’язана з конкретним документом і тільки з ним. Мета ЕЦП полягає не тільки в ідентифікації суб’єкта правовідносин, а й встановлює справжність документа і його авторство. Тобто необхідно, щоб у суб’єкта була ЕЦП, а в іншої сторони (кредитора) було обладнання та програмне забезпечення для встановлення її вірогідності. ЕЦП можна підробити, адже з ускладненням способів ідентифікації сторін ускладнюються і способи їх підробки [135, с. 1-2]. Наприклад, у результаті дій співробітників банку шахраї змогли оформити на дівчину кредит сумою в 45 000 гривень, хоча вона намагалася цьому перешкодити.

Згідно відгуку клієнтки, ситуація розгорнулася в такий спосіб – злочинці викрали її телефон, а потім змогли обійти захист у вигляді пароля і FaceID. Побойуючись, що зловмисники зможуть отримати доступ до її банківських рахунків, жінка заблокувала смартфон через AppleID, а потім спробувала зупинити роботу сім-карти, але не змогла це зробити в телефонному режимі. Після цього дівчина зателефонувала на «гарячу лінію» «ПриватБанку» і заморозила картки, а також свій рахунок. Потім вона відправилася у представництво свого мобільного оператора і заблокувала

«сімку», але було пізно. Шахраї встигли отримати доступ до заблокованого здавалося б рахунку в «ПриватБанку» і оформити на користувача кредит сумою в 45 000 гривень, а потім перевести гроші на свої карти.

Після цього жінка почала «атакувати» всі можливі представництва банку, намагаючись з'ясувати, чому злочинці змогли розблокувати рахунок в телефонному режимі без пред'явлення документів, а також довести, що кредит взяла не вона. Клієнтка зверталася на «гарячу лінію», у відділення, відправляла письмові запити. У підсумку співробітники фінустанови заявили, що її ситуація розглядається, результат буде відомий через 180 днів. Коли вказаний термін минув, жінка дізналася, що ніхто знімати з неї кредит не збирається, а в розслідуванні фігурували зовсім інші дані. Зокрема, її скарга була оформлена, як заява на несплату товару, а не шахрайські дії з метою отримання кредитних коштів [279].

2) Необхідність надання копії оригіналу документа. На практиці виникають складнощі у визначенні «копії» і «оригіналу» документа, як узвичаєно в паперовому діловодстві. Це, у свою чергу, породжує складності з даного приводу, бо в деяких випадках необхідно надавати оригінал документа або його копію.

3) У договірних відносинах важливу роль відіграє волевиявлення сторін. Через те, що умовами дійсності будь-яких правочинів є наявність чотирьох ознак: правочин не повинен суперечити ніяким нормативно-правовим актам; повинна бути встановлена правоздатність та дієздатність особи; відповідність волі волевиявленню і дотримання форми правочину. І це створює певні ризики як для позичальника, так і для кредитора.

При укладанні договору в електронній формі необхідно, щоб сторона, яка отримує оферту або акцепт, змогла вірогідно встановити, що документ виходить від сторони за договором. Тобто, необхідно встановити наявність і зміст справжньої волі сторони договору [61, с. 247-251].

Проте, укладення договору в електронній формі може статися поза волею сторони, шляхом вчинення злочинних дій, які полягають у примусі

сторони або підробці КЕП, бо сенс електронного підпису та електронних документів полягає в можливості їх укладення віддалено і, як наслідок, у фізичній присутності сторін немає потреби. Дана проблема актуальна і для документів, що складаються на паперових носіях, але не настільки гостро, якщо договір буде підписуватися сторонами при їх особистій зустрічі (наприклад, при укладенні кредитного договору в банку).

4) Використання електронних документів в якості доказів. Е-договори є письмовими доказами в розумінні чинного законодавства України. При цьому такі договори повинні відповідати всім вимогам, встановленим для електронних документів, а саме: інформація в такому документі має бути зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа, а також він повинен бути підписаний електронним підписом [154].

Очевидно, що повсюдний перехід на електронний документообіг вимагає адекватного правового регулювання.

На жаль, сьогодні практика не йде шляхом можливості укладення кредитного договору з допомогою КЕП без підписання письмових документів в банку, незважаючи на те, що в цивільному законодавстві міститься норма, в якій йдеться про те, що допускається використання факсимільного відтворення підпису при здійсненні операцій за допомогою засобів механічного або іншого копіювання, КЕП чи іншого аналога власноручного підпису у випадках і в порядку, передбачених законом, іншими правовими актами або за домовленістю сторін.

Однак, судова практика йде на випередження, визначаючи, що будь-який вид договору, який укладається на підставі ЦК України або ГК України, може мати електронну форму. Якщо договір укладається в електронній формі, то і підписувати його потрібно електронним підписом. При цьому не кожен «електронний договір» повинен створюватися як окремий електронний документ. Електронний договір можна укласти у спрощеній

формі (хоча, що таке «спрощена форма електронного договору» мабуть все ж таки законодавством не визначено).

Так, договір кредиту був укладений в електронній формі і підписаний сторонами в порядку передбаченому ст. ст. 638, 639 ЦК України, ст. ст. 3, 11, 12 ЗУ «Про електронну комерцію» та ЗУ «Про електронні довірчі послуги».

Суд касаційної інстанції підкреслив, що такі дії позичальника, як здійснення входу у систему кредитора за допомогою логіну та паролю, заповнення заявки, а також отримання ним СМС-повідомлення із одноразовим ідентифікатором є належними та допустимими доказами укладання ним кредитного договору, оскільки не могли бути вчинені ніким іншим окрім нього.

ВС наголошує на тому, що метою підписання договору є необхідність ідентифікації підписанта, підтвердження згоди підписанта з умовами договору, а також підтвердження цілісності даних в електронній формі. Що і відбулося.

Слід додати, що доказом отримання коштів позичальником стала інформаційна довідка кредитора про «успішну трансакцію типу «виплата» на картку №, що відповідає номеру картки, вказаної позичальником у заявці [35].

Але передумови до розв'язання даного питання все-таки складаються у зв'язку з ускладненням правових відносин в інформаційній сфері та ускладненням засобів ідентифікації особистостей. У найближчому майбутньому з'явиться можливість укладати кредитний договір і будь-який інший договір не тільки в електронній формі за допомогою КЕП, а й з використанням біометричних даних користувача.

Отже, кредитний договір є підставою виникнення кредитного зобов'язання. Кредитний договір має свої особливості і за ознаками кардинально відрізняється від договору позики, та є самостійною підставою для виникнення цивільно-правових відносин. Кредитний договір як базовий елемент кредитних зобов'язань за своєю правовою природою є

консенсуальним і вступає в силу з моменту досягнення сторонами згоди з усіх його істотних умов. За характером розподілу прав і обов'язків між учасниками договору кредитний договір, на відміну від договору позики, є двостороннім та взаємним. Кредитний договір розглядається в якості єдиного правочину, з якого виникають обов'язок банку видати кредит і обов'язок позичальника повернути отримані кошти.

Для вирішення всіх спірних ситуацій, що виникають практиці, найбільш повного і правильного сприйняття кредитних зобов'язань вітчизняною правовою доктриною необхідна детальна правова регламентація відносин, що виникають після укладення договору з приводу надання кредитором позичальнику грошових та інших тимчасово вільних коштів. Актуальним рішенням для всіх учасників кредитних відносин є законодавча база, яка регулює порядок укладення, виконання, розірвання кредитних договорів, що закріплює ієрархічну систему способів забезпечення їх виконання, чітко обумовлювати рамки застосування забезпечувальних способів.

Кредитні спілки належать до високо ризикових фінансових установ, оскільки вони залучають кошти громадян. Тому завдання Національного банку – встановити такі вимоги та таке регулювання, щоб попереджувати проблеми з платоспроможністю спілки.

Таким чином, безготівкові грошові кошти є платіжним інструментом і мають ознаки грошей. Позичальник зацікавлений саме в отриманні грошей незалежно від способу їх передачі. З економічної точки зору безготівкові грошові кошти є ні що інше, як фікцію для позначення випадків передачі готівки безготівковим шляхом. При цьому з юридичної точки зору безготівкові грошові кошти виступають своєрідним об'єктом кредитного договору, відмінним від грошей, щодо яких у позичальника виникають права вимоги до банку.

Основною перешкодою, на наш погляд, пов'язаною з перспективою розвитку електронних грошей в Україні, є питання їх правового визначення

та законодавчого регулювання. Електронні гроші виступають специфічним об'єктом цивільних прав і відповідно особливим предметом правового регулювання, які потребують забезпечення надійного захисту на рівні державних інститутів. Індивідуальність електронної форми розрахунків визначається такими ознаками:

- 1) Наявність об'єкта платежу на відміну від безготівкового розрахунку, який тільки відображається при розрахунковій операції;
- 2) Суб'єкти не мають персоніфікації, яка обов'язкова при безготівкових розрахунках;
- 3) Суб'єктами правовідносин є кредитор і боржник, а не їх банки, як в системі безготівкових розрахунків.

Оскільки емісія електронних грошей за відсутності в законодавстві належних правових положень регулюється нормами щодо емісії платіжних карток і здійснюється в Україні лише банками, то системи розрахунків електронними грошима програмного типу та небанківські емітенти цих грошей працюють в умовах правової невизначеності. Саме тому законодавче регулювання є першочерговим пунктом регулювання електронних грошей в Україні.

Дослідження різних точок зору і чинного законодавства дозволило авторці визначити, що предметом кредитного договору є грошова сума (кредит).

З визначення договору випливає, що грошова сума передається позичальнику на умовах, передбачених договором. Тим самим законодавець окреслює модель кредитних правовідносин лише приблизно, в найбільш загальних рисах, вважаючи, що сторони договору беруть активну участь у його конструюванні та діють в інтересах один одного.

Для розкриття сутті кредитного зобов'язання слід визначити головне в змісті цього зобов'язання, представлена сукупність зумовлених об'єктивними і суб'єктивними факторами прав і обов'язків, які виражають природу і характер кредитних правовідносин і без яких існування і

виконання останнього, як самостійного й індивідуального явища для досягнення правової мети кредитного договору неможливо.

Всі умови кредитного договору в залежності від їх впливу на формування змісту кредитного зобов'язання повинні бути класифіковані на істотні і неістотні.

Крім того, слід визначити, що юридичні поняття повинні відображати потреби уніфікації і диференціації правового регулювання, а також того, що наявність обов'язку зі сплати грошей як такої (незалежно від вторинної специфіки цього обов'язку) служить основою для уніфікації правового регулювання всіх цивільних правовідносин, які передбачають сплату грошей, авторка вважає за необхідне формування родового поняття кредитно-грошового зобов'язання як правовідношення, в якому одна особа – кредитор – має право вимагати від іншої особи – боржника – сплати певної або визначної грошової суми, а боржник зобов'язаний зробити платіж. У рамках родового поняття виділяються окремі види грошових зобов'язань (зокрема, передбачають сплату боргу і збитків), особливості яких вимагають спеціальної юридичної регламентації.

Визначити кредитний договір як системоутворюючий правочин – який характеризується консенсуальністю та оплатністю відносин, що виникають на його основі, а також похідних від нього правочинів, спрямованих на забезпечення основного, кредитного зобов'язання.

РОЗДІЛ 3. ПІДСТАВИ ТА ПОРЯДОК ВИЗНАННЯ КРЕДИТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ НЕДІЙСНИМИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

3.1. Підстави визнання кредитних зобов'язань недійсними

Правове регулювання економічних відносин безпосередньо пов'язано з визначенням порядку діяльності учасників ринкових відносин і створенням відповідних механізмів контролю за цією діяльністю.

Кредитні правовідносини не є винятком із загального правила, оскільки вони не просто регулюються, а головним чином організовуються і виконуються за допомогою формування і виконання правових норм.

Надання грошових коштів при кредитуванні клієнтів здійснюється на підставі укладених з кредитними організаціями договорів. Саме на підставі кредитних договорів здійснюються значні за своїми сумами операції, які не тільки демонструють рівень розвитку економіки, але і здатність права належним чином регулювати цю найважливішу правову та економічну сфери [59]. Законодавство, зокрема, встановлює порядок створення суб'єктів кредитування, організаційні основи їх функціонування, пред'являє ряд вимог до учасників, порядок оформлення та вимоги до змісту кредитних договорів, та навіть технічні вимоги. Національний банк встановив додаткові вимоги до банківських договорів щодо надання кредитів та інших послуг. Зокрема, фінустановам заборонено прописувати договори дрібним шрифтом [156].

Як було зазначено в попередньому розділі, кредитний договір слід вважати укладеним, якщо між сторонами досягнута згода з приводу умов які були визначенні кредитором та позичальником включаючи умови, віднесені законом до числа істотних, оскільки з цього моменту правочин набуває належної форми та змісту. Слід зазначити, що при досягненні згоди сторонами щодо всіх умов, названих законом істотними, дотримання встановленої законом форми, що має правовстановлююче значення, є

умовами дійсності кредитного договору, а не підставами для визнання його укладеним.

Відносно недійсності кредитних зобов'язань, то дане питання практично не досліджувалося в юридичній літературі, що дозволить нам визначити наступне:

по-перше, відокремити кредитне зобов'язання від інших зобов'язань;
по-друге, показати характерні особливості кредитних зобов'язань;
по-третє, охарактеризувати найбільш складне питання, що є дискусійним, – це недійсність кредитних зобов'язань та їх підстави.

Як вже нами було зазначено, наявні дослідження і опубліковані роботи обмежуються, як правило, лише юридичною характеристикою кредитних договорів. Крім того, в публікаціях практично не висвітлюються питання про те, які саме ознаки слід вважати необхідними для кредитних договорів враховуючи їх особливість, і відповідно, яка їх правова природа і підстави недійсності. Це питання вже тривалий час є предметом дискусії [59, с. 127-131].

У сучасних ринкових умовах відбувається розширення комерційного обороту зростає кількість учасників у яких відсутній практичний досвід, паралельно з цим зростає кількість різного роду комерційних зловживань, у результаті чого з'являється значна кількість правочинів щодо дійсності яких виникають питання.

Судова практика незаперечно свідчить про постійне зростання кількості справ, пов'язаних з недійсністю правочинів, перш за все договорів [243]. Серед них можна виділити декілька основних предметів спорів: спори щодо стягнення заборгованості за кредитними договорами, про розірвання і зміну кредитних договорів, спори про визнання недійсними кредитних договорів і договорів, що забезпечують виконання зобов'язань по кредитних договорах (поруки, іпотеки, застави, притримання) [243]. Однак, слід звернути увагу на те, що питання щодо недійсності кредитних договорів є проблемними для банківських установ.

В яких випадках, за яких підстав правочин може бути визнаний недійсним, які наслідки визнання недійсним, як правильно кваліфікувати відносини сторін – ці та багато інших проблем доводиться вирішувати судам при розгляді подібних суперечок. У більшості випадків причинами недійсності правочину є відсутність юридичної грамотності сторін правочину і різного роду зловживання недобросовісних учасників правочину.

Дослідження питань недійсності має не тільки важливе теоретичне значення, а й необхідне для розуміння правового регулювання кредитних правочинів. Аналізуючи наукові доробки щодо правової природи недійсних правочинів, можна виділити дві ознаки, запропоновані для обґрунтування відмінності у правовій природі дійсного та недійсного правочину:

-правомірність (неправомірність) дій;

-правочин повинен бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що зумовлені ним [52, с. 283-289].

Визнання правочину недійсним свідчить саме про те, що дії громадян (юридичних осіб), вчинені у вигляді правочину, є юридично неіснуючими, так як вони суперечать законодавству. Виходячи з цього, слід визнати, що термін «недійсні правочини» цілком адекватно відображає суть названих дій як неправомірних, а тому має право на використання в законодавстві, цивільно-правовій доктрині та правозастосовній практиці.

У вітчизняній літературі радянського періоду питання щодо правової природи недійсного правочину розглядалося переважно як проблема визначення природи нікчемного правочину.

У сучасній літературі недійсні правочини (а також їх наслідки) розглянуті як своєрідні правопорушення. Так, М. А. Рожкова, відмовляючись визнавати незначний правочин правопорушенням, зазначає, що «нікчемний правочин не повинен розглядатися як правочин – це дозволена дія, що здійснюється всупереч існуючій правовій забороні (недозволена дія)» [222].

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне провести аналіз різних концепцій і підходів щодо виділення підстав недійсності правочинів.

Цивільний кодекс України передбачає перелік підстав, за якими правочин може бути визнаним недійсним. Серед юристів-практиків існує думка, що в даний час «при бажанні можна визнати в суді недійсним, практично будь-який правочин» [162].

У зв'язку з цим слід відзначити, що немає правочинів без похибок: ні щодо осіб, які їх вчинили, ні в сенсі волі і волевиявлення даних суб'єктів, ні змісту або форми правочину. У всякому разі, щодо кожного правочину можна знайти недоліки; недоліки, так чи інакше пов'язані з тим, що прийнято називати пороками, що відносяться до форми та змісту правочину та свободи волевиявлення учасниками. Це дозволяє зробити об'єктивний двоякий висновок. Будь-який правочин не є ідеальним. Отже, він може бути представленим недосконалим і, отже, недійсним, оскільки у практиці застосування права досягти повного (абсолютного) збігу з ідеальними конструкціями, пропонованими законом, неможливо.

Цікавий момент правового регулювання недійсності правочинів полягає в тому, що за чинним законодавством один і той же правочин можна визнати недійсним з різних підстав, при цьому ряд авторів роблять висновок «про відсутність принципових перешкод для визнання одного й того ж правочину недійсним за різними підставами» [32, с. 133-134].

Підстави визнання правочину недійсним чітко визначено чинним законодавством, зокрема ст. 215 Цивільного кодексу України [6]. Однак у переважній більшості монографічних досліджень, присвячених теорії правочинів, спостерігається відсутність єдиного підходу в оцінці підстав недійсності правочинів. Під підставами недійсності правочину слід розуміти будь-які обставини, що перешкоджають виникненню й реалізації правочину, і які існують на момент вчинення. Підстава недійсності правочину може складатися тільки з однієї обставини (недієздатність учасника правочину). Але, як правило, потрібна наявність сукупності кількох обставин, тобто, необхідно встановлення певного фактичного складу – складу недійсного правочину.

Відповідно до п. 1 ст. 215 ЦК підставою недійсності правочину є недотримання в момент учинення правочину стороною (сторонами) вимог, установлених ч. 1–3, 5 та 6 ст. 203 ЦК, яка визначає загальні вимоги, дотримання яких є необхідним для чинності правочину, зокрема: зміст правочину не повинен суперечити цивільному законодавству; особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності; волевиявлення учасника правочину має бути вільним; правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним; правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей [113]. І.Дзера визначає, що оскільки стаття 203 ЦК має назву «Загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину», то цілком логічним мав би бути висновок про те, що недодержання вимог, перерахованих у шести частинах цієї статті, повинно спричиняти правові наслідки нечинності правочину. Однак, у ст. 204 ЦК України закріплюється презумпція правомірності (а нечинності) правочину. Нелогічність і суперечливість досліджуваних правових норм простежується, по-перше, у визначенні правового значення та умов чинності правочину: по-друге, законом встановлюється презумпція правомірності правочину і не визначаються правові наслідки неправомірності правочину; по-третє, законодавцем не визначено співвідношення понять «чинність», «неправомірність», «недійсність».

Що стосується недоліків змісту правочину, то до них слід віднести недоліки умов правоприпиняючого юридичного факту – правочину у формі договору. У такому випадку слід відзначити те, що до договору застосовуються положення законодавства, що й до правочинів. Договір завжди є правочином, однак не кожен правочин має форму договору. У зв'язку з цим умови дійсності правочину є поняттям ширшим, ніж умови дії договору. Умови щодо свободи договору, суб'єкта, змісту, мети і форми правочину і, зокрема, договору, є основними вимогами до дійсності і,

відповідно, безспірності наслідків. В аспекті договору вимога щодо змісту як умова його дії в якості правочину конкретизується в умовах договору про суб'єкт, права та обов'язки сторін, цілі та т.ін. [119, с. 51].

Г.О.Уразова, аналізуючи судову практику зазначає, що в деяких судових рішеннях підставою для визнання правочину недійсним виступають порушення умов договору однією з його сторін, не підтримує дану позицію. Вона вважає, що відповідно до ст.611 ЦК України, у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені законом, або договором, зокрема: 1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; 2) зміна умов зобов'язання; 3) сплата неустойки; 4) відшкодування збитків та моральної шкоди [158, с. 88-89]. Отже, у ЦК України визначені правові наслідки порушення зобов'язання, що унеможлиблює вважати порушення умов договору підставою його недійсності.

ВГСУ в п.2.2. постанови Пленуму від 25.02. 2016 р. №4 «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними» зазначив, що за загальним правилом невиконання чи неналежне виконання правочину не тягне за собою правових наслідків у вигляді визнання правочину недійсним. У такому разі заінтересована сторона має право вимагати розірвання договору або застосування інших передбачених законом наслідків, а не визнання правочину недійсним [158, с. 88-89].

Тобто, наведені вище умови відносяться до змісту договору як правочину.

Недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається (абзац перший частини другої статті 215 ЦК України). Якщо недійсність певного правочину встановлена законом, тобто, якщо цей правочин нікчемний, позовна вимога про визнання його нікчемним не є належним способом захисту права чи інтересу позивача. За наявності спору

щодо правових наслідків недійсного правочину, одна зі сторін якого чи інша заінтересована особа вважає його нікчемним, суд перевіряє відповідні доводи та у мотивувальній частині судового рішення, застосувавши відповідні положення норм матеріального права, підтверджує чи спростовує обставину нікчемності правочину.

Якщо формулювання «правочин нікчемний незалежно від визнання його таким судом» розуміти буквально, тобто заперечувати необхідність судового рішення, то, очевидно, що явище (нікчемний правочин) вважається існуючим без його прояву зовні, без оцінки даного явища людською свідомістю. Таким чином, ті дослідники, які заперечують необхідність судового рішення, фактично визнають наявність якогось факту незалежно від того, сприймався даний факт свідомістю. Якщо в повсякденному житті можливо допустити, що існує деякий безвідносний до чого-небудь факт, то в правовому полі даний висновок є логічною помилкою. Правочин не може бути незначним як безвідносне явище. Сам висновок про його нікчемності визначається особою на основі аналізу якогось набору фактів, тобто дані факти проходять через свідомість особи [129, с. 48]. Відповідно, не можна при відповіді на питання про дійсність чи недійсність (нікчемності) правочину обійтися без вольового рішення, а, як зазначалося вище, подібне рішення може приймати тільки суд.

Підстави нікчемності, у свою чергу, поділяють на загальні та спеціальні. Загальні підстави передбачають: недодержання вимог закону щодо нотаріального посвідчення одностороннього правочину, частина 1 статті 219 Цивільного кодексу; недодержання вимог закону щодо нотаріального посвідчення договору, частина 1 статті 220 Цивільного кодексу.

Що стосується спеціальних підстав, то вони закріплені в різних нормах цивільного законодавства. Недотримання простої письмової форми правочину (договору), яка вимагається за законом: кредитні договори, частина 2 статті 1055 Цивільного кодексу.

У зв'язку з тим, що спеціальні підстави нікчемності кредитних правочинів є в значно меншому обсязі, ніж підстави загальні, ми вважаємо виправданим більш детально зупинитися на розгляді саме останніх, як таких, що найбільш часто зустрічаються в судовій практиці.

До числа загальних підстав нікчемності кредитних правочинів, закріплених у розділі 4 ЦК України можна включити такі:

1. укладення правочину з порушенням форми, коли закон спеціально передбачає такий наслідок як нікчемність (ст. 215, ст. 218 ЦК України).

Вирішуючи питання, які виникають, на наш погляд, необхідно виходити з того, що статті, які вимагають письмового оформлення правочину під загрозою їх недійсності, по-різному визначають наслідки недотримання цієї вимоги, що цілком очевидно передбачається в рамках кредитних правочинів. Так, кредитний договір при недотриманні письмової форми вважається нікчемним (ст.1055 ЦК України), а щодо застави (577 ЦК України), закон визначає лише недійсність даних правочинів, не уточнюючи, про який вид недійсності йде мова – нікчемності або оспорюванності. Правовою основою для визнання недійсності застави є положення ст. 577 ЦК України та ст.14 Закону України «Про заставу» [205]. У Законі «Про заставу» зазначено – « недотримання вимог щодо форми договору застави та його нотаріального посвідчення тягне за собою недійсність договору з наслідками, передбаченими законодавством України». Такий підхід є неоднозначним, так як пов'язаний з можливістю припущення про те, що вказівка закону про недійсність правочину у зв'язку з порушенням її форми передбачає або оспорюванність правочину, або, в залежності від обставин, його нікчемність.

Щодо договору поруки, то судова практика визначає наступне: якщо кредитний договір визнано судом нікчемним, то ця обставина тягне за собою і визнання нікчемним спірного договору поруки як похідного, тобто залежного від основного. Відповідно до частини другої статті 215 ЦК України, якщо недійсність правочину встановлена законом, то визнання такого правочину недійсним судом не вимагається. Однак, у випадку

невизнання іншою стороною такої недійсності правочину в силу закону та при наявності відповідного спору, вимога про встановлення нікчемності може бути пред'явлена до суду окремо, без застосування наслідків недійсності нікчемного правочину (пункт 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними») [212].

Непоодинокими є випадки оспорення договору поруки на тій підставі, що особа як поручитель такого договору не підписувала і навіть не знала про його існування, доки фінансова установа не звернулася до неї з вимогою про виконання боргового зобов'язання боржника. Почеркознавча експертиза, що проводиться у ході розгляду таких справ, як правило, підтверджує невідповідність підпису поручителя. У такому разі суд своїм рішенням не визнає правочин недійсним, а лише підтверджує його недійсність в силу закону у зв'язку з його оспоренням та не визнанням іншими особами.

На підставі частини третьої статті 12 Закону України «Про іпотеку», правочин щодо відчуження іпотекодавцем переданого в іпотеку майна або його передачі в наступну іпотеку, спільну діяльність, лізинг, оренду чи користування без згоди іпотекодержателя є недійсним [206].

У ст. 597-3 закріплено, що довірча власність виникає на підставі договору, вкладеного у письмовій формі. Договір про встановлення довірчої власності на нерухоме майно укладається в письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню [76]. Слід звернути увагу на те, що довірча власність в іноземному законодавстві, на відміну від іпотеки, зазвичай передбачає 3 сторони в договорі: кредитор, довірчий засновник (боржник або третя особа) та довірений власник, у той час як іпотека передбачає лише 2 сторони: іпотекодавець (боржник або третя особа) та іпотекодержатель (кредитор). Проте в Цивільному кодексі України закріплено, що довірчим власником є кредитор. Таким чином, за українським законодавством така відмінність між довірчою власністю та іпотекою відсутня, адже обидва договори є двосторонніми [160, с. 78-81].

2.Здійснення правочинів з порушенням вимог щодо державної реєстрації.

Недійсність правочину з цієї підстави стосовно теми нашого дослідження може бути проілюстрована на прикладі способу забезпечення кредитного зобов'язання – довірчої власності. У ст.597-3 визначено, що довірча власність на нерухоме майно виникає з моменту її реєстрації у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

ЦК України закріпив норму, відповідно до якої надання кредиту або позики, що забезпечується переданням нерухомого майна в довірчу власність, кредитор зобов'язаний запропонувати боржнику можливість забезпечити виконання цих зобов'язань іншим способом. Ця норма може стати підставою для виникнення судових спорів, оскільки закон не визначає: в якій формі має бути здійснена така пропозиція; що робити кредитору, якщо сторони погодилися передати майно в довірчу власність після надання кредиту (позики); чи повинен кредитор дочекатися відповіді щодо відмови від забезпечення виконання зобов'язань за кредитом в інший спосіб; чи потрібно пропонувати інші способи забезпечення виконання зобов'язання, якщо довірчим засновником виступає не сам боржник, а третя особа. Найбільш очевидним може бути спір щодо визнання договору про встановлення довірчої власності недійсним у зв'язку з невиконанням зазначених приписів ЦК України [102]. Однак, на сьогодні ще не визначено, як це вплине на основне зобов'язання з надання кредиту.

3.Вчинення правочину, що не відповідає вимогам закону або інших правових актів. Визначена підстава закріплена у ст. 215 ЦК України, яка встановлює загальне правило про нікчемність правочину, якщо він не відповідає вимогам нормативно-правових актів. Це загальне правило має застосовуватися у всіх випадках, коли такий правочин не підпадає під дію спеціальних правил, передбачених ЦК України. Крім того, ст. 215 має принципове значення для кваліфікації нікчемних правочинів. Виражається це, перш за все, в тому, що дана стаття встановлює презумпцію: «Недійсним

є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У такому випадку визнання такого правочину недійсним судом не вимагається». Отже, для віднесення правочину до числа оспорюваних, потрібно відповідну підставу, що підтверджує правильність зробленого вище висновку про те, що при вживанні в законі родового терміна «недійсний правочин (договір)», при відсутності ознак оспорюваного правочину, мається на увазі правочин нікчемний.

При вивченні положень, що містяться у ст. 215, звертає на себе увагу та обставина, що в юридичній літературі по-різному тлумачиться невідповідність правочину вимогам закону або інших правових актів. Так, наприклад, О.М. Гусєв, з цього приводу зазначає: «Правочин визнається таким, що не відповідає закону, іншому правовому акту лише у випадках, коли його вчинення прямо заборонено» [92]. З таким підходом ми не можемо погодитися повністю. Вчинення правочину, прямо забороненого законом, передбачає здійснення визначених дій незважаючи на заборону. Тим часом, заборона може бути виражена в праві і при відсутності імперативної вказівки. Так, наприклад, відповідно до ст.222 ЦК України правочин може бути недійсним як при включені умов, прямо заборонених правовою нормою, так і умов, що суперечать нормам права.

Невідповідність правовому акту може бути як прямою, так і побічною (непрямою). Пряма невідповідність має місце при безпосередньому порушенні правочином імперативних правових заборон, а побічна невідповідність закону виникає у випадку, коли правочин суперечить таким приписам нормативного акту, які, не встановлюючи прямої заборони, проте, формують основу того чи іншого правового механізму.

Судова практика знає чимало прикладів. Так, наприклад, нікчемним усилю ст.215 щодо передачі особою прав за кредитним договором, якими вона на момент передачі не володіла.

4. Вчинення правочину з метою, порушення публічного порядку
Правочин є вільним волевиявленням, то бажання настання наслідків угоди

реалізується шляхом її виконання. Під метою правочину прийнято розуміти той кінцевий результат, до якого прагне учасник правочину.

Так, в ч. 1 ст. 203 ЦК України передбачається, що зміст правочину не може суперечити: 1) актам цивільного законодавства; 2) інтересам держави і суспільства; 3) моральним засадам суспільства.

У назві ж ст. 228 ЦК України «Правові наслідки вчинення правочину, який порушує публічний порядок, вчинений з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства» з'являється «порушення публічного порядку» як додаткова підстава недійсності правочину, а також «забуто» про моральні засади суспільства. Водночас у змісті аналізованої норми вже визначаються правові наслідки вчинення правочину всупереч моральним засадам.

Стосовно кредитних правочинів, вони являють собою серйозні і небезпечні порушення чинного законодавства, які посягають на суттєві державні та громадські інтереси. З точки зору застосування ст. 203 та 228 Цивільного кодексу повинні аналізуватися з усіма правочини, які суперечать нормам Кримінального кодексу і стосуються питань кредитування та забезпечення повернення кредитних коштів. Шахрайство під час вчинення правочину суперечить основам правопорядку. Відповідно до ч. 2 ст. 228 ЦК України правочин, який порушує публічний порядок, є нікчемним. А тому, хто і на якому етапі має встановлювати наявність умислу сторони (сторін) при його укладенні? Адже, якщо недійсність правочину встановлена законом, тобто правочин є нікчемним, визнання його недійсним судом не вимагається (ч. 2 ст. 215 ЦК України). Таким чином, встановлювати спрямованість правочину на порушення публічного порядку, суд буде лише у разі, коли потрібно підтвердити його нікчемність [28, с. 29-34].

5. Вчинення фіктивних і удаваних правочинів

Фіктивний правочин, відбувається без наміру створити відповідні йому правові наслідки. Такі правочини вчиняються лише про людське око, без наміру вчинити дії направлені на виконання зобов'язань сторонами.

Таким чином, вчиняючи фіктивний правочин, сторони переслідують інші цілі, ніж настання наслідків, які зазвичай настають при здійсненні правочинів певного виду [72]. Договір «раптового» дарування майна боржника у виконавчому провадженні може бути визнаний судом фіктивним та як наслідок недійсним за позовом кредитора (ВСУ від 9 серпня 2017 р. у справі № 6-2690цс16). Кредитор звернувся з позовом про визнання договору дарування нерухомості недійсним у зв'язку з його фіктивністю на підставі ст. 234 ЦК України. Тобто, у зв'язку з тим, що сторони, укладаючи такий договір, насправді приховали його справжню мету – ухилитись від стягнення боргів дарувальника кредитором за рахунок нерухомості. На момент вчинення договору дарування є рішення суду про стягнення боргу, передане на виконання, відкрите виконавче провадження, винесена постанова д/в про накладення арешту на майно боржника (проте не внесено до реєстру), боржник знає про борг та про початок процедури його примусового стягнення. І тут боржник замість того, щоб повернути борг, зовсім «випадково» та оперативно «дарує» свою частку у нерухомості родичу. Здавалося б все очевидно – боржник свідомо вчиняє це, щоб не виконувати рішення суду та не повертати борги. У цій справі кредитор звернувся із позовом про визнання договору дарування нерухомості недійсним у зв'язку з його фіктивністю на підставі ст. 234 ЦК України. Тобто, у зв'язку з тим, що сторони, укладаючи такий договір, насправді приховали його справжню мету – ухилитись від стягнення боргів дарувальника кредитором за рахунок нерухомості.

Існує судове рішення, що набрало чинності про стягнення з відповідачки заборгованості на користь позивачки. Вже після цього судового рішення відповідачка уклала договори дарування, за якими вона як дарувальник передала безоплатно у власність обдарованій (друга відповідачка) нерухомість, а саме: земельну ділянку для будівництва та обслуговування будівель торгівлі; житловий будинок та земельну ділянку для

будівництва та обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд.

Ці обставини дозволили позивачці передбачити негативні наслідки для себе у випадку виконання судового рішення шляхом звернення стягнення на саме це нерухоме майно, яке в результаті акту дарування вже не належить відповідачці.

Вони ж стали також підставою для звернення до суду з позовом про визнання цих договорів дарування недійсними внаслідок їх фіктивності, оскільки вони були укладені між відповідачами з метою уникнення виконання рішення суду, яким були задоволені вимоги позивачки про стягнення суми боргу.

ВСУ висловив такі важливі судження – відповідачка відчужила належне їй на праві власності нерухоме майно після набрання чинності судовим рішенням про стягнення з неї заборгованості на користь позивачки, отже, могла передбачити негативні наслідки для себе у випадку виконання судового рішення шляхом звернення стягнення на це нерухоме майно; відповідачка була присутня в судових засіданнях як першої, так і апеляційної інстанцій; спірні договори дарування нерухомого майна уклали сторони, які є близькими родичами; суди не перевірили, чи передбачали ці сторони реальне настання правових наслідків, обумовлених спірними правочинами; чи направлені дії сторін договорів на фіктивний перехід права власності на нерухоме майно до близького родича з метою приховати це майно від виконання в майбутньому за його рахунок судового рішення про стягнення грошових коштів, зокрема чи продовжував дарувальник фактично володіти та користуватися цим майном. За змістом частини п'ятої статті 203 ЦК України правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним. Відповідно до змісту статті 234 ЦК України фіктивним є правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, які обумовлювалися цим правочином. Фіктивний правочин визнається судом недійсним [269].

Для кредитної сфери більш характерним є вчинення удаваних правочинів. Удаваний правочин відбувається з метою прикриття іншого правочину, який сторони з певних причин не хочуть афішувати. При цьому, до того правочину, який сторони дійсно мали вчинити, застосовуються відповідні правила. У той же час деякі кредитні правочини які формально відповідають вимогам законодавства, в дійсності є удаваними: вони укладені з дотриманням всіх юридичних вимог, що робить практично неможливим завданням визнання їх недійсності. Це дуже серйозна проблема, оскільки за допомогою подібних удаваних кредитних правочинів також можуть порушуватися права фізичних та юридичних осіб (у першу чергу – фізичних осіб), але недостатність нормативно-правової бази не дозволяє припинити ці порушення.

Удавані правочини можуть відбуватися як при укладанні кредитних договорів, так і при вчиненні правочинів, спрямованих на забезпечення їх виконання. Так, наприклад, судовій практиці відомі випадки, коли удавані кредитні договори укладалися з метою обійти правила оформлення кредитно - розрахункових відносин. Удаваний правочин завжди нікчемний і сам по собі жодних юридичних наслідків не породжує.

Крім підстав нікчемності правочинів можна виділити і підстави, відповідно до яких правочини можуть визнаватися недійсними лише на підставі рішення суду [104, с. 71].

Так, підставами оспорюваності за чинним цивільним законодавством є:

1. укладення юридичною особою правочину, якого вона не мала права вчиняти (ст.227)

До першого виду належать правочини юридичної особи, вчинені з метою, яка суперечить цілям діяльності, та встановленими обмеженнями в установчих документах. Предмет і цілі діяльності юридичної особи в силу положень цивільного законодавства повинні бути вказані в установчих документах непідприємницьких організацій, а в окремих передбачених

законом випадках і інших підприємницьких організацій. Крім того, предмет і мета діяльності підприємницької організації можуть передбачатися установчими документами у випадках, передбачених законом.

Кредитні організації (банки), на нашу думку, мають спеціальну правоздатність, що проявляється, з одного боку, заборonoю для банків займатися виробничою, торгівельною та страховою діяльністю, з іншого боку, – заборonoю для інших юридичних осіб, які не мають відповідної ліцензії, займатися банківською діяльністю. Проблема спеціальної правоздатності банку становить певний практичний інтерес для вирішення питань про дійсність/недійсність кредитних правочинів [252, с. 89-95].

До другого виду відносяться правочини юридичної особи, що не має ліцензії на зайняття відповідною діяльністю. Відсутність ліцензії передбачається у випадках, коли вона зовсім не надавалася, або коли вона відкликана органом який її надав, а також у випадках, коли закінчився термін дії ліцензії, або перевищено наданий нею обсяг прав. У той же час, слід мати на увазі, що у прямо передбачених законом випадках подібні правочини будуть нікчемними. Слід враховувати, що підприємницькі організації щодо яких законом передбачена спеціальна правоздатність (у тому числі і банки), не мають права здійснювати правочини, що суперечать цілям і предмету їх діяльності, визначеним у нормативному порядку.

2. Вчинення правочину неповнолітньою особою, фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за межами її цивільної дієздатності та дієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними.

Правочини, що здійснюються неповнолітніми у віці від 14 до 18 років, особами, обмеженими судом у дієздатності, а також особами, не здатними розуміти значення своїх дій або керувати ними [277, с. 60-64], в цілому не характерні для кредитування. У той же час, не можна виключати можливість здійснення таких правочинів у ході отримання кредиту або забезпечення кредитних зобов'язань.

Проаналізуємо наступну справу: Представник позивача ОСОБА_3 звернувся до суду з позовною заявою до Публічного акціонерного товариства КБ «ПРИВАТБАНК» про визнання кредитного договору недійсним, в якому просить визнати договір б/н, укладений 14.04.2016 року між ОСОБА_1 та ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК» недійсним.

В обґрунтування позовних вимог представник позивач посилається на те, що 14.04.2016 року нібито позивач ОСОБА_1 уклав кредитний договір з представником ПАТ «ПРИВАТБАНК». Однак, оскільки ОСОБА_1 є інвалідом другої групи загального захворювання безстроково з постійним наглядом у лікаря психіатра, він не розумів значення своїх дій. Вважає, що відповідач ввів ОСОБА_1 в оману, скориставшись його безпорадним станом, оскільки коштів ніяких останній не отримував з банку. Тому просить визнати кредитний договір б/н укладений 14.04.2016 року між ОСОБА_1 та ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК» недійсним.

Суд, вивчивши матеріали цивільної справи та оцінивши наявні докази у їх сукупності, встановив наступні фактичні обставини справи та відповідні їм правовідносини.

Судом встановлено, що 14 квітня 2016 року між ОСОБА_1 та Публічним акціонерним товариством КБ «ПРИВАТБАНК» було укладено кредитний договір б/н, на підставі якого ОСОБА_1 отримав кредитні кошти у розмірі 1000 грн. у вигляді встановленого кредитного ліміту на картковий рахунок.

Позивач підтвердив свою згоду на те, що підписана заява разом з «Умовами та правилами надання банківських послуг» та «Тарифами Банку», які викладені на банківському сайті www.privatbank.ua, складає між ним та Банком Договір про надання банківських послуг (далі – Договір), що підтверджується підписом у заяві.

Відносини між банком та клієнтом, які регулюються Договором про надання банківських послуг можуть вирішуватися як шляхом підписання окремих договорів або додаткових угод до цього Договору, так і шляхом

обміну інформацією/узгодження з питань банківського обслуговування з клієнтом через web-сайт банку (www.privatbank.ua) або інший інтернет/SMS-ресурс, зазначений банком.

Відповідно до положень Умов та Правил надання банківських послуг, які розміщені на офіційному сайті Відповідача (www.privatbank.ua) ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК», що діяв на підставі Ліцензії НБУ No 22 від 29.07.2009 року, а зараз діє на підставі Ліцензії НБУ No 22 від 05.10.2011 року керуючись законодавством України, публічно пропонує невизначеному колу осіб можливість отримання банківських послуг, для чого публікує «Умови та правила надання банківських послуг», які є публічною офертою, що містять умови та правила надання послуг банком його клієнтам. Таким чином, клієнт отримує доступ до всіх без виключення послуг Банку.

За положеннями статей 626–628 ЦК України договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Частиною 1 статті 634 ЦК України встановлено, що договором приєднання є договір, умови якого встановлені однією зі сторін у формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому. Друга сторона не може запропонувати свої умови договору.

Згідно із ч. 1 ст. 638 ЦК України, істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди.

Відповідно до ч. 1, 3 ст. 1054 ЦК України, за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити відсотки.

Частинами 1, 2 ст. 1055 ЦК України передбачено, що кредитний договір укладається у письмовій формі. Кредитний договір, укладений з недодержанням письмової форми, є нікчемним.

Відповідно до ст. 202 ЦК України правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Відповідно до ст. 204 ЦК України правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним.

Частинами 1, 2 ст. 215 чинного ЦК України передбачено, що підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені ч.ч. 1-3, 5, 6 ст. 203 ЦК України, де закріплено, що зміст правочину не має суперечити Цивільному кодексу України, іншим актам цивільного судочинства, а також моральним засадам суспільства, особа, яка вчиняє правочин повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності, волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі, правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним, правочин, що вчиняється батьками не може суперечити правам та інтересам їх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей; недійсним також є правочин, якщо його недійсність встановлена законом.

Відповідно до ч. 1 ст. 225 ЦК України правочин, який дієздатна фізична особа вчинила в момент, коли вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, може бути визнаний судом недійсним за позовом цієї особи, а в разі її смерті – за позовом інших осіб, чиї цивільні права або інтереси порушені.

Згідно з ч. 2 ст. 548 ЦК України недійсність зобов'язання (вимоги) спричиняє недійсність правочину щодо його забезпечення, якщо інше не встановлено цим Кодексом.

Виконання чи невиконання сторонами зобов'язань, які виникли з правочину, має значення лише для визначення наслідків його недійсності, а

не для визнання правочину недійсним (п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України від 06 листопада 2009 року № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними»).

Для визнання правочину недійсним з підстав, передбачених ст. 225 ЦК України необхідно встановити наявність хоча б одного з двох факторів, які мали місце в момент вчинення правочину, а саме: дієздатна фізична особа не усвідомлювала значення своїх дій або не могла керувати ними.

Зазначене узгоджується з правовою позицією, викладеною Верховним Судом України у постанові від 17 вересня 2014 року у справі № 6-131цс14.

Як роз'яснено у п. 16 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 06 листопада 2009 року № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними», правила ст. 225 ЦК України поширюються на ті випадки, коли фізичну особу не визнано недієздатною, однак у момент вчинення правочину особа перебувала в такому стані, коли вона не могла усвідомлювати значення своїх дій та (або) не могла керувати ними (тимчасовий психічний розлад, нервові потрясіння тощо). Для визначення наявності такого стану на момент укладення правочину суд відповідно до ст. 145 ЦПК України зобов'язаний призначити судово-психіатричну експертизу за клопотанням хоча б однієї зі сторін. Справи про визнання правочину недійсним із цих підстав вирішуються з урахуванням як висновку судово-психіатричної експертизи, так і інших доказів відповідно до ст. 212 ЦПК України.

Отже, підставою для визнання правочину недійсним за вказаної підстави може бути лише абсолютна неспроможність особи в момент вчинення правочину розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними.

Частиною 2 ст. 78 ЦПК України передбачено, що обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування.

Відповідно до ст. ст. 12, 81 ЦПК України кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи та на які вона посилається

як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом.

Крім того, у ч. ч. 5, 6 ст. 81 ЦПК України визначено, що докази подаються сторонами та іншими учасниками справи, доказування не може ґрунтуватися на припущеннях.

Тобто, процесуальними нормами встановлено обов'язок учасників справи доказувати обставини при невизнанні або оспорюванні їх сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі.

Порядок проведення судово-психіатричної експертизи, затверджено Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08 жовтня 2001 року №397, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 01 березня 2002 року за №219/6507.

Згідно висновку судово-психіатричного експерта № 213 від 26.04.2018 року Комунального закладу СОР «Обласний наркологічний диспансер» ОСОБА_1 має ознаки помірної розумової відсталості (імбецильність). За своїм психічним станом на момент підписання кредитного договору (станом на 14.04.2016 р.) ОСОБА_1 не міг усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

За встановлених судом обставин, ОСОБА_1 на час укладення оспорюваного кредитного договору був неспроможний усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, а тому наявні підстави для визнання недійсним кредитного договору б/н, укладеного 14 квітня 2016 року між ОСОБА_1 та Публічним акціонерним товариством КБ «ПРИВАТБАНК», з урахуванням положень ч.1 ст. 225 ЦК України [221].

У даному випадку виникає необхідність усунути майнові наслідки правочину, укладеного з виходом за межі правосуб'єктності особи, за загальним правилом, необхідно констатувати несумлінність однієї зі сторін, т. б. встановити, що вона знала або повинна була знати про порушення контрагентом меж змісту своєї правосуб'єктності.

3. Вчинення кредитного правочину під впливом помилки

Термін «помилка» вживається в цивільному праві для позначення неправильної уяви особи, що уклала правочин, щодо змісту правочину, його умови або будь-яких обставин, пов'язаних із ним. Вчиняючи правочин під впливом помилки, особа діє у прагненні досягнення тих юридичних наслідків, яких насправді не бажає. Невідповідність, яка виникає між волею і волевиявленням має ненавмисний характер, оскільки знаходиться поза свідомістю особи.

У даному випадку закон повинен зважати на волю суб'єкта права і в залежності від її стану ставити юридичний ефект правочину під сумнів, навіть якщо сама дія була вчинена відповідно до норм права.

Законодавець визначає, що істотне значення має помилка щодо природи правочину, прав та обов'язків сторін, таких властивостей і якостей речі, які значно знижують її цінність або можливість використання за цільовим призначенням. Помилка щодо мотивів правочину не має істотного значення, крім випадків, встановлених законом [125,с.15].

У зв'язку з тим, що помилка є неправильне уявлення особи про певні обставини, то логічним видається і висновок про те, що і відсутність уявлень про ту ж обставину також є помилкою.

Помилка може бути результатом необачності особи, яка помилилася, може бути викликано іншою стороною правочину, а може бути викликано третьою особою, яка, наприклад, надала сторонам кредитного договору роз'яснення, що не відповідає дійсності, ввела, таким чином, останніх в оману. Помилка має місце тоді, коли учасник правочину на підставі власного волевиявлення, хибно сприймає дійсність, зумовлену неправильним, викривленим відображенням органами чуття; уявний образ, що помилково сприймається як дійсний [22, с. 8-15]. Наприклад, позивач зазначив, що за умовами вказаного договору поручитель зобов'язується перед банком відповідати за виконання зобов'язань щодо повернення коштів, наданих банком позичальнику у вигляді кредиту згідно з кредитним договором №

0703/0808/71-159 від 14.08.2008 року у сумі 45000, 00 доларів США строком до 14.08.2038 року з відсотковою ставкою 12, 5%.

Позивач вважає, що в момент укладення кредитного договору банком було введено його в оману з огляду на те, що банком порушено вимоги ст. 11 Закону України «Про захист прав споживачів» та постанови Правління НБУ № 168 від 10.05.2007 року. Укладений сторонами кредитний договір визначений сторонами як споживчий кредит, тому до нього встановлено особливий порядок укладення.

Також у позові зазначено, що позичальник як споживач та поручитель не володіють спеціальними знаннями про властивості та характеристики кредитних правовідносин, самого кредиту, а тому обов'язок доведення необхідної, доступної, достовірної, повної та своєчасної інформації про послугу споживчого кредитування покладається на суб'єкт господарювання, а у даному випадку – банк. У зв'язку з відсутністю необхідної, доступної, достовірної, повної та своєчасної інформації про умови кредитування, а також відомостей про орієнтовну сукупну вартість кредиту позичальник та поручитель за кредитним договором були позбавлені можливості об'єктивно визначитися з доцільністю отримання такого кредиту з урахуванням особистих фінансових можливостей для обслуговування.

Було зазначено також, що кредитний договір за умовами є несправедливим, і про це він не міг знати на час його підписання, укладеного у серпні 2008 року терміном погашення по 14 серпня 2038 року, тобто, такий договір слід вважати чинним протягом всього терміну погашення кредиту. Отже, правопорушення, яке виразилося у включенні до кредитного договору несправедливих умов кредитування, ненадання необхідної, доступної, достовірної, повної та своєчасної інформації слід вважати таким, що є триваючим [220].

Для оцінки істотної помилки, як підстави визнання кредитного правочину, недійсним, доцільно знову звернутися до змісту 229 ЦК України. У цій нормі законодавець визначає, що істотне значення помилки може мати

лише в трьох випадках: 1) коли воно має місце щодо природи правочину; 2) коли воно має місце щодо тотожності предмета правочину; 3) коли воно має місце щодо таких якостей предмета правочину, які значно знижують можливість його використання за призначенням.

Така постановка питання передбачає неістотність всіх інших помилок, чого б вони не стосувалися і яке б значення не мали для особи, яка помилялася. У силу прямої вказівки в законі, помилка щодо мотивів правочину не має істотного значення (крім випадків передбачених в законі), а отже, не може служити підставою для визнання його недійсним [125, с. 35-40].

Передбачається, що кожен правочин має свої істотні умови, які і характеризують в цілому його юридичну природу. При відсутності однієї з істотних умов будь-якого правочину, перед нами виникне інший правочин, або не виникне взагалі. Наприклад, при укладенні договору одна сторона вважає, що мова йде про кредитний договір, а інша думає, що домовляється про безвідсоткову позику. Слід зазначити, що не буде вважатися помилкою той випадок, коли сторони, правильно уявляючи собі зміст договору і узгодивши всі його істотні умови, проте, дали йому неправильну назву. Наприклад, два громадянина, погодивши між собою всі необхідні з точки зору закону умови договору позики, назвали укладений правочин кредитним договором. Помилка щодо природи кредитного правочину практично не зустрічається в судовій практиці.

Щодо предмета правочину укладеного внаслідок помилки, то слід зазначити, що сторони «ототожнюють» предмети. Предметом кредитного договору є тільки грошові кошти (гроші), які можуть передаватися як в готівковій, так і безготівковій формі, як в гривні, так і в іноземній валюті.

Разом з тим фізичним особам надавати кредит в іноземній валюті заборонено. Це регламентував пункт 6 розділу II Закону 1533-17 щодо встановлення заборони на надання споживчих кредитів в іноземній валюті. Таким

чином з 2011 року такі кредити заборонені. Якщо подібний договір було укладено, то суд може визнати його недійсним [233, с. 24-28].

Помилки щодо якостей предмета правочину, значно знижують можливість його використання за призначенням, коли сторона, всупереч своїм очікуванням отримати кредит в доларах США, отримує суму кредиту у валюті, значно менш ліквідній, ніж долари США.

4. Вчинення правочину під впливом обману, насильства, погрози, у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, та під впливом тяжкої обставини ЦК України.

В рамках ст. 230, 231, 232, 233 об'єднуються положення, згідно з якими можуть бути визнані недійсними правочини, вчинені під впливом:

1) обману; 2) насильства; 3) загрози; 4) зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною; 5) під впливом тяжкої обставини змушують до здійснення правочину на невігідних для себе умовах.

Наприклад, спори щодо визнання іпотечного договору недійсним у разі його укладення одним з подружжя без згоди іншого були одними з найскладніших, унаслідок чого постійно змінювалася судова практика. Забезпечуючи єдність судової практики та направляючи 06 червня 2018 року справу на розгляд ВП ВС, КЦС вважав за необхідне відступити від правового висновку ВСУ про те, що укладення іпотечного договору без згоди другого з подружжя може бути підставою для визнання такого договору недійсним лише у тому разі, якщо той з подружжя, хто уклав договір щодо спільного майна, та третя особа – контрагент за таким договором (банк), діяли недобросовісно, зокрема третя особа знала чи за обставинами не могла не знати про те, що майно належить на праві спільної сумісної власності, і що той з подружжя, хто відчужує майно, не отримав згоди на вчинення такого правочину другого з подружжя. ВП ВС погодилася з доводами КЦС і у постанові від 21 листопада 2018 року у справі № 372/04/17, провадження № 14-325 цс 18 відступила від висновків ВСУ щодо застосування норм права у

подібних правовідносинах, викладених у раніше прийнятих постановах від 07 жовтня 2015 року у справі № 6-1622цс15, від 27 січня 2016 року у справі №6-1912цс15 та від 30 березня 2016 року у справі № 6-533цс16. ВП ВС зазначила, що відсутність нотаріально посвідченої згоди іншого зі співвласників (другого з подружжя) на укладення договору іпотеки позбавляє співвласника, який вчинив правочин, необхідних повноважень на укладення договору про розпорядження спільним майном. Укладення такого договору свідчить про порушення його форми і, відповідно до частини четвертої статті 369, статті 215 ЦК, надає іншому зі співвласників (другому з подружжя) право оспорити договір з підстав його недійсності. При цьому закон не пов'язує наявність чи відсутність згоди усіх співвласників на укладення договору з добросовісністю ні того з подружжя, який уклав договір щодо спільного майна, ні третьої особи – контрагента за таким договором і не ставить питання оскарження договору в залежність від добросовісності сторін договору [136].

Обман може здійснюватися як активними діями, так і пасивною поведінкою винної особи, коли вона в цілях здійснення правочину свідомо не повідомляє контрагенту відомості, дізнавшись про які той відмовиться вчинити правочин. При аналізі обману як підстави визнання правочину недійсним звертає на себе увагу та обставина, що обман складається з двох

складових: по-перше, незнання особи або її неправильна уява щодо значущих елементів правочину, і, по-друге, для кваліфікації обману необхідна наявність впливу на волю особи, яка вчиняє правочин, що хоча і зближує обман з примусом і загрозою, але на відміну від останніх воля особи, яка вчиняє правочин, несвідомо підкоряється волі особи, яка застосувала обман [70, с. 218-225].

Вчинення правочину під впливом насильства і загрози. Питання про наявність насильства, під впливом якого відбувається правочин, виникає щоразу, коли учаснику правочину або близьким йому особам заподіюються фізичні або душевні страждання з метою примусу відповідної сторони до

вчинення правочину. Насильство виражається у вчиненні незаконних, хоча і не обов'язково кримінальних діях, що деформують волю суб'єкта. Насильство може виходити як від сторони у правочині, так і з боку третіх осіб. Насильство може мати найрізноманітніші прояви. У зв'язку з цим зазвичай виділяють фізичне і психічне насильство.

Виявлення фактора і його правильна оцінка мають важливе значення для встановлення причинного зв'язку між фактом насильства і на результат правочину. Наявність психічного насильства обумовлено застосуванням т.з. інформаційного способу впливу на людину, який полягає в передачі особою за допомогою мови або конклюдентних дій відомостей іншій особі і в сприйнятті останньою цієї інформації. Відповідно інформаційний вплив може мати як безпосередній, так і опосередкований характер (у разі використання технічних каналів зв'язку), що часто трапляється з кредитними картками.

При інформаційних діях, що становлять суть психічного насильства, одна особа безпосередньо впливає на психічну сферу іншої фізичної особи шляхом передачі відомостей, що викликають несприятливі психічні процеси, які призводять до виникнення фізичної шкоди.

При аналізі насильства як правової категорії, яка застосовується в цивільному праві неминує виникати питання про те, які, власне, критерії психічного насильства дозволяють виокремити дане явище з маси схожих з ним проявів, здатних мати самостійний правовий зміст (наприклад, загроза). Відповідаючи на це питання, необхідно звернутися до аналізу співвідношення таких понять як «загроза» і «насильство», оскільки обидва вони в силу їхньої подібності часом об'єднуються в юридичній літературі під загальним формулюванням «під впливом примусу». Тим часом, спільність характеру цих правочинів не дозволяє їх ототожнювати [238, с. 240-247]. У даному випадку варто згадати колекторські компанії, діяльність яких спрямована на повернення боргів. Колекторські фірми здебільшого діють досить жорсткими методами. Після закінчення чергового терміна погашення

заборгованості працівники колекторських компаній або спеціальних підрозділів банків за допомогою листування, телефонних розмов та SMS-повідомлень намагаються, у першу чергу, переконати боржника добровільно сплатити борг (так званий «reminder service»). При цьому зазвичай телефонні дзвінки відбуваються як удень, так і вночі, а листи, що надсилаються боржникові, містять погрози й залякування. Більше того, колектори тиснуть на неплатників шляхом «знайомства» з їх близькими та родичами, а також шляхом повідомлення на роботу про наявність у неплатника невиконаного зобов'язання. Ці дії охоплюються так званим першим – м'яким етапом (soft collection). Якщо попередній метод не приносить бажаного результату, колектори переходять до другого – жорсткого етапу (hard collection), під час якого відбувається безпосередній контакт із боржником. Колектори знаходять боржників за місцем проживання рано - вранці або пізно увечері, коли позичальника найімовірніше можна застати вдома. Йому роз'яснюють наслідки несплати кредиту, про можливості відстрочки або реструктуризації боргу, надсилання претензії або копії позовної заяви до суду без фактичного подання позову до суду, звернення до правоохоронних органів із заявами про вчинення боржником злочину (шахрайства) тощо. Всі ці дії також супроводжуються психологічним тиском. На третьому етапі (legal collection) колектори звертаються з позовами до суду. Необхідно зазначити, що колекторські компанії здебільшого не зацікавлені у зверненні до судової системи, оскільки через довгу тривалість судових розглядів, а потім і тривале виконання рішень, вони не досягнуть швидкого й, головне, ефективного результату – повернення грошей [210].

Для того, щоб правочин, вчинений під впливом загрози, був визнаний недійсним, в юридичній літературі висувається ряд умов. До їх числа зазвичай відносять такі як здійсненість, реальність і значущість загрози. Однак існує і точка зору, згідно з якою до числа умов, здатних надати загрозі цивільно-правове значення, повинна відноситися протиправність [140, с. 218-222]. На нашу думку, з цим не можна погодитися. Дотримуючись цієї позиції

і вважаючи, що зміст загрози повинні складати лише дії, заборонені законом, ми залишаємо без захисту інтереси ряду осіб.

Зловмисна домовленість представника однієї сторони з другою стороною є умисна змова представника однієї сторони з другою стороною, що призвів несприятливих до наслідків для особи, яку представляють. При цьому не має правового значення, чи отримав будь-хто з учасників змови вигоду від вчиненого правочину.

Зловмисна домовленість є дією умисною, в ході якої виявляється несумлінність обох сторін. Крім того, вони повинні усвідомлювати, що своїми діями вони завдають шкоду. Можна виділити дві основні форми зловмисної домовленості між представником і контрагентом, що мають практичний інтерес. Перша форма характеризується тим, що представник в результаті змови з контрагентом повідомляє неправильні відомості щодо здійснення правочину з метою отримати згоду на його вчинення. У рамках другої форми представник, діючи в межах своїх повноважень, внаслідок змови укладає з контрагентом правочин з метою отримання від останнього вигоди.

В обох випадках правочини мають три основних пороки, а саме: 1) невідповідність волевиявлення представника волі особи, яку представляють; 2) контрагент знає про подібну невідповідність; 3) представник і контрагент вступили у змову з метою забезпечення своїх інтересів за рахунок інтересів особи, яку представляють [195, с. 123-127].

Як встановлює ст. 233 ЦК України, для визнання правочину під впливом тяжкої для неї обставини і на вкрай не вигідних умовах необхідно встановити кілька обставин: 1) правочин повинен бути укладений в силу збігу важких обставин; 2) правочин відбувається на вкрай не вигідних умовах для однієї зі сторін; 3) контрагент, здійснюючи правочин, користується несприятливою для однієї зі сторін ситуацією. Кожен з зазначених факторів, взятий окремо, не може привести до недійсності правочину.

Вимушеність здійснення правочину при збігові важких обставин передбачає, що особа добровільно вчиняє правочин, не примушуючи до цього насильством або погрозами. Неможливо перелічити всі форми прояву сукупності важких обставин, які змушують здійснити правочин. Будь-яке перерахування було б неповним. Однак уявляється очевидним, що вплив обставин не повинен залишати особі іншого розумного виходу з ситуації, що склалася, інакше, як шляхом вчинення правочину.

Здійснення правочину на вкрай невігідних умовах передбачає, наприклад, очевидну диспропорційність переданого і отриманого внаслідок оплатного правочину. Сторона в цьому випадку повинна усвідомлювати своє невігідне становище саме в момент вчинення правочину, що це не обман і не помилка.

Для визнання кабальності правочину необхідно, щоб контрагент сторони, усвідомлюючи вимушений характер правочину і невідповідність інтересам останнього, свідомо використовує цю ситуацію у своїх цілях.

З метою кваліфікації кабального правочину суд, з'ясовуючи всі конкретні обставини справи, повинен виявити наявність усіх зазначених ознак, сукупність яких зумовить визнання такого правочину недійсним за розглянутою підставою.

Слід зазначити, що практика розгляду цивільних справ із застосуванням вказаних норм є незначною. Однак, кількість шахрайств у кредитній сфері та інших неправомірних діянь прямо або опосередковано пов'язаних з кредитуванням, залишається на досить високому рівні. Очевидно, що діяння, поєднані з обманом, насильством або погрозами, знаходяться в безпосередній близькості від кримінальних явищ, так часто виявляються при становленні ринкових відносин. Кредитні відносини не є винятком з цього правила. Більш того, поряд із споживчим ринком і деякими іншими вони відносяться до числа найбільш криміналізованих сфер економіки. У зв'язку з цим видається, що латентність подібних правочинів досить висока.

Аналізуючи теоретичні дослідження та матеріали практики щодо підстав недійсності кредитних зобов'язань слід зазначити наступне:

- досягнення згоди сторонами щодо всіх умов, названих законом істотними, дотримання встановленої законом форми, що має правовстановлююче значення, є умовами дійсності кредитного договору, а не підставами для визнання його укладеним;

- єдиний легальний поділ недійсних правочинів – поділ на нікчемні та оспорювані. Разом з тим у науці цивільного права існує безліч інших класифікацій недійсності правочинів. Так, наприклад, поділяють недійсні правочини в залежності від наслідків; в залежності від того, хто має право оскаржити правочин, і т.ін. Однак «академічним» можна визнати поділ недійсних правочинів в залежності від дефекту (пороку). Прийнято виділяти дефект форми, змісту, осіб, волі.

- досліджуючи підстави недійсності, визначили, що ЦК України, вимагає письмового оформлення правочинів під загрозою їх недійсності, по-різному визначають наслідки недотримання цієї вимоги. В одних випадках недотримання письмової форми правочину тягне його нікчемність (ст. 1054 ЦК України), а в інших закон лише вказує на недійсність правочинів без уточнення, про який, власне, вид недійсності йде мова, що на практиці призводить до помилок.

- на законодавчому рівні визначено, що оспорюваний правочин не повинен, а лише може бути визнаний судом недійсним ст.215 ЦК України при наявності всіх зазначених у законі умов недійсності правочину, що відкриває перспективи необґрунтованих судових рішень. Визначено, що існуюча редакція норм ЦК України щодо оспорюваних правочинів породжує можливість довільного визнання або невизнання судом правочину недійсним навіть при наявності всіх нормативно встановлених умов недійсності такого правочину. У зв'язку з цим доцільне відповідне коригування норм Цивільного кодексу.

3.2. Порядок визнання кредитних зобов'язань недійсними

Право на судовий захист у даний час відноситься до числа загальновизнаних норм міжнародного права. Воно закріплене у ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [147] та ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод. За статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) визнається право людини на доступ до правосуддя, а за статтею 13 Конвенції – на ефективний спосіб захисту прав, і це означає, що особа має право пред'явити в суді таку вимогу на захист цивільного права, яка відповідає змісту порушеного права та характеру правопорушення. Пряма чи опосередкована заборона законом на захист певного цивільного права чи інтересу не може бути виправданою [114].

Конституція України закріпила три загальновизнані складові частини права на судовий захист: право безперешкодного доступу до правосуддя; право на розгляд справи компетентним, незалежним, неупередженим і заснованим у рамках закону судом; право на належну правову процедуру розгляду справи у відкритому засіданні на засадах змагальності та рівноправності сторін [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Відповідно держава зобов'язана створити ефективно працюючу систему правових засобів і механізмів, спрямованих на захист суб'єктивних цивільних прав людини і громадянина. Одним із таких засобів є судовий захист цивільних прав шляхом звернення до суду з позовом або заявою.

Вітчизняна правова доктрина розглядає право на захист як конституційно-правовий, міжгалузовий і галузовий інститути правової системи. Право на захист є самостійним, універсальним конституційним інструментом українських громадян і юридичних осіб. У свою чергу право на захист є одним з основних складових правового статусу особи, виступає елементом змісту державно-правових відносин держави й особи, носить конституційний характер [286, с. 128].

ЦК України конкретизує конституційні положення щодо права фізичних та юридичних осіб на захист своїх прав і законних інтересів, містить основні (галузеві) принципи правозахисного характеру, а саме, неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; свобода договору; свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; судовий захист цивільного права та інтересу; справедливість, добросовісність та розумність [186].

Захист цивільних прав – це дії державних органів, громадян і юридичних осіб щодо попередження порушення або відновлення порушених прав, що охороняються законом, способами, встановленими законами.

Традиційно виділяють дві основні форми захисту: юрисдикційну і неюрисдикційну. Цей поділ дозволяє врахувати сутнісні характеристики форм захисту, які зумовлюють специфіку правового регулювання способів захисту цивільних прав, які до них відносяться [225, с. 110-115].

Норми цивільного законодавства передбачають імперативні вимоги до суб'єктів цивільно-правових відносин, у тому числі учасників правового захисту, розумно й сумлінно здійснювати свої права без наміру завдати шкоди іншій юридичній особі чи інших форм зловживання. У разі порушення особою меж здійснення цивільних прав (суд) може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом (ст.13 ЦК України). ЦК України передбачає можливість захисту цивільних прав та інтересів судом (ст.16 ЦК України) захист цивільних прав та інтересів Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної республіки Крим або органами місцевого самоврядування (ст.17 ЦК України), захист цивільних прав нотаріусом (18 ЦК України), самозахист (ст.19 ЦК України) [274].

Захист порушених, невизнаних або оспорюваних цивільних прав здійснює суд відповідно до підвідомчості справ, встановленої процесуальним

законодавством, і містить перелік основних (універсальних) способів захисту цивільних. У ст. 5 ЦПК України закріплено: «Здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законом або договором». У випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону [275].

Разом з тим, у сучасній юридичній науці і в правозастосовчій практиці не завжди чітко усвідомлюються відмінності між суб'єктивними правами і законними інтересами, а також формами, способами і процедурами захисту законних інтересів. Так, проведені дослідження показали, що суб'єкти правозастосовчого процесу недостатньо обізнані про способи фіксації інтересів у правових нормах, розглядають законні інтереси не як форму відображення інтересів у праві, а як різновид гарантованих державою суб'єктивних прав [142, с. 113].

Під способами захисту суб'єктивних прав розуміють закріплені законом матеріально-правові заходи охоронного характеру, за допомогою яких проводиться поновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на правопорушника (див. пункт 5.5 постанови Великої Палати Верховного Суду від 22 серпня 2018 року у справі № 925/1265/16). При цьому під ефективним засобом (способом) необхідно розуміти такий, що спричиняє потрібні результати, наслідки, тобто матиме найбільший ефект по відновленню відповідних прав, свобод та інтересів настільки, наскільки це можливо [185].

Переважає більшість цивільних спорів вирішується судами. Головне завдання, що стоїть перед усіма без винятку судами – це захист прав та законних інтересів осіб від будь-якого свавілля, як з боку інших осіб, так і з боку державних органів.

Останнім часом має місце тенденція поступового зростання кількості звернень громадян та юридичних осіб до суду за захистом своїх прав та законних інтересів.

Судовий порядок захисту права відповідає сучасному стану цивільного обороту і специфіці цивільних правовідносин. Для здійснення судового захисту використовуються певні кошти. В юридичній літературі немає єдиного підходу до визначення поняття «способи правового захисту». Судове рішення, винесене в результаті розгляду позову або заяви судом з урахуванням сформованої і апробованої судової практики, після вступу в законну силу стає важливим фактором, що позитивно впливає як на розвиток конкретних цивільних правовідносин, так і на здійснення цивільного обороту. Основною формою захисту цивільних (у широкому сенсі) прав є позовна форма, значення якої істотно зросло у зв'язку з переходом до ринкової економіки. Позов вважається одним з найдосконаліших способів захисту суб'єктивного права, яке порушено або оспорується.

При зверненні до суду позивач в позові або заяві повинен назвати спосіб захисту права і норму закону, якою встановлено відповідний спосіб.

Дане суб'єктивне право як реальна правова можливість з'являється в уповноваженої особи (суб'єкта регулятивних цивільних правовідносин) тільки в момент порушення або оспорування суб'єктивного права і реалізується в рамках охоронюваних цивільних правовідносин, які виступають динамічним елементом механізму правового регулювання в рамках цивільно-правового обороту, де його учасники діють вільно, своєю волею і у своєму інтересі здійснюють належні їм права і виконують обов'язки. Внаслідок встановлення такої свободи в діях суб'єктів, ними можуть допускатися різного роду порушення, невиконання обов'язків, вчинення інших перешкод для реалізації іншою стороною прав. Для забезпечення належного виконання учасниками правовідносин своїх обов'язків і відновлення порушених прав встановлюються різні механізми захисту прав [228, с. 15].

Серед прийнятої класифікації позовів позов про визнання правочинів недійсними відноситься до категорії перетворювальних позовів . Оскільки оспорюваний правочин тягне за собою нестійкі правові наслідки, але потім може бути визнаним недійсним на підставі судового рішення, це рішення виступає переломним моментом, який перетворює оспорюваний (але до цього моменту дійсний) правочин в недійсний [215, с. 126-132].

Можливо визнання правочину недійсним насправді настільки важливе для суспільства, що воно повинно відбуватися тільки під контролем суду. Але правильність такого припущення викликає певні сумніви.

Тенденція останніх років пов'язана з постійним збільшенням кількості спорів щодо визнання кредитних правочинів недійсними і застосування наслідків такої недійсності.

На практиці суди все ж зважають на наявність відповідної заяви сторони при вирішенні питання про накладення арешту за наслідками прийняття рішення про недійсність договору кредиту або застави. Разом з тим, відсутній однозначний підхід до встановлення правової природи такої заяви та, відповідно, вимог, які до неї пред'являються.

Так, аналізуючи суть та стадію накладення арешту в порядку ст. 1057-1 ЦК України, можна дійти висновку, що за змістом такі заходи є близькими до забезпечення виконання рішення суду або забезпечення позову [45].

Незалежно від підстави щодо визнання правочину недійсним, передбачається лише один порядок – судовий. Залежно від того, які умови правочину були порушені, юридична доля правочину може бути вирішена різними шляхами. Якщо істотні умови правочину суперечать положенням нормативно-правових актів, такий правочин визнається в цілому недійсним. У разі недійсності окремої частини правочину, яка не належить до істотних і не має наслідком недійсності інших його частин або правочину в цілому, якщо можна припустити, що правочин був би вчинений і без включення до нього недійсної частини, він визнається дійсним. При визнанні правочину недійсним, визначальним є значущість недійсної частини з точки зору сторін.

Якщо без недійсної частини правочин втрачає інтерес для сторін (або сторони), то він повинен визнаватися недійсним у цілому .

Кожному громадянину гарантований судовий захист його прав і свобод. Дане положення розглядається як індивідуальне право і як гарантія реалізації основних прав і свобод людини і громадянина. Крім того, поширена думка про те, що переважає принцип пріоритету судового захисту прав учасників суспільних відносин [159, с. 35].

Інститут захисту цивільних прав є найважливішим інститутом цивільного права. Метою захисту цивільного права є відновлення бажаного для суб'єкта, який звернувся за захистом свого права, суспільства або держави хід реалізації прав за рахунок встановлених нормативно-правовим актом або договором дій правопорушника.

Основний метод захисту суб'єктивного права – розгляд і вирішення цивільних справ у порядку цивільного судочинства.

Суб'єктивне право особи на судовий захист є одним із структурних елементів інституту судового захисту. Воно розглядається як правило в двох основних аспектах: 1) права на звернення до судових органів, тобто права на судовий розгляд заявленої вимоги (процесуальний аспект права на судовий захист); 2) права на відновлення порушених прав і відшкодування шкоди, тобто права на задоволення матеріального вимоги (матеріальний аспект права на судовий захист). Це право знаходиться на стику матеріального і процесуального права, відображає єдність його матеріально-правового змісту і процесуальної форми. Право на судовий захист – це свого роду право – гарантія, юридичний засіб для здійснення правового захисту всіх інших потреб та інтересів суб'єктів соціальних зв'язків. Особливість цього права – воно забезпечується не тільки державою, а й обов'язком іншої сторони [161, с. 48-50].

Слід пам'ятати про те, що не всі кредитні правочини, які можуть бути визнані недійсними, тягнуть за собою наслідки недійсності і стають предметом судового спору. Перш за все це пов'язано з тим, що, хоча

кредитний правочин і наділений тими чи іншими вадами, він не порушує права та охоронювані законом інтереси сторін, які уклали правочин, так і інтереси третіх осіб.

Визнання кредитного правочину недійсним тільки з тієї причини, що в ньому виявлені ті чи інші недоліки, але без мети захисту прав та інтересів сторін кредитного правочину, суперечить загальним засадам цивільного права.

Отже, стороні кредитного правочину для того, щоб визнати кредитний правочин недійсним, необхідно обґрунтувати своє право на позов про визнання кредитного правочину недійсним, а саме довести в суді, що оспорюваний кредитний правочин порушує її права або інтереси, а в разі, коли кредитний правочин оспорюється в інтересах третіх осіб, необхідно довести, що правочин порушив права або інтереси цих осіб. Захист законних інтересів покладено на суд, який з ініціативи суб'єкта порушеного інтересу може усунути перешкоди по його задоволенню. При цьому суб'єкт законного інтересу повинен бути готовий довести в суді законність і значущість свого інтересу, факт його порушення, придатність заявленої вимоги для захисту інтересу.

Аналіз судової практики показує, що суди неохоче сприймають як об'єкт захисту інтереси, які не відображені в об'єктивному праві або яким не кореспондують обов'язки. Виняток становлять випадки, коли можливість звернення до суду суб'єкта, що має юридично значущий інтерес, відображена у правових нормах у таких формулюваннях як «зацікавлена особа», «інтереси невизначеного кола осіб» і т. ін.

Складність для правозастосовувача представляють ситуації, коли можливість існування і охорони інтересу суб'єкта не вбачається зі змісту правових норм. У таких випадках законні інтереси, як правило, захищаються лише в силу розпоряджень вищих судів. У цьому плані інтерес представляють рішення вищих судових інстанцій, в яких відображені

випадки визнання законного інтересу суб'єкта в тій чи іншій сфері матеріально-правових або процесуальних відносин.

На даний час в українській науковій літературі досить гостро стоїть питання про теоретичні та практичні аспекти визнання недійсними кредитних зобов'язань, зокрема щодо проблеми визнання нікчемності правочинів як на підставі положень закону, так і про необхідність визнання таких правочинів недійсними у судовому порядку.

Визнання правочину недійсним і (або) застосування наслідків недійсності правочину є універсальними (загальними) способами захисту цивільних прав, які здійснюються виключно в юрисдикційній формі в загальному (судовому) порядку шляхом використання процесуальної позовної форми захисту права, оскільки вони завжди відносяться до цивільно-правових спорів [291, с. 63-67].

Разом із тим, варто погодитися з позицією С. Н. Ревіної, яка зазначає, що поняття «способи захисту» не розроблено в повній мірі в літературі, однак використовується в цивільному законодавстві. Наближеною до поняття способи захисту є така категорія як правові, юридичні гарантії [217].

Крім того, варто звернути увагу на заходи примусу, які характерні для всіх галузей права, не є виключенням і для цивільного права. Однак в кожній галузі права є своя специфіка застосування державного примусу, в тому числі і при притягненні порушника до відповідальності за невиконання (неналежне виконання) зобов'язань.

Цивільним законодавством передбачено ряд способів захисту прав і охоронюваних законом інтересів учасників кредитних правовідносин. До них відносяться визнання кредитного правочину недійсним, визнання нікчемного правочину дійсним, застосування наслідків недійсності правочину у вигляді реституції, стягнення збитків, способи захисту, що передбачаються сторонами у своїх правочинах, а також інші способи захисту.

Норми законодавства щодо недійсності кредитних правочинів обумовлені економічними і правовими причинами, що полягають в необхідності захисту приватних і публічних інтересів.

Аналіз вітчизняної цивілістичної літератури, присвяченої захисту цивільних прав та законних інтересів, а також недійсності кредитних правочинів свідчить про відсутність дослідження системи і класифікації зазначених способів. Дане положення в умовах актуалізації проблем відновлення прав учасників кредитних правовідносин, а також активного реформування цивільного законодавства не може бути визнано задовільним.

Передбачені законодавством способи захисту прав і охоронювані законом інтереси учасників щодо недійсності кредитних правочинів, як видається, є системою – сукупністю елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним, яка утворює певну цілісність.

Загальний перелік способів захисту цивільних прав закріплений у ст.16 ЦК України. Згідно вказаної статті, до способів захисту суб'єктивних цивільних прав відноситься такий спосіб як відновлення становища, яке існувало до порушення права. Даний спосіб захисту є універсальним, внаслідок чого застосовується і в договірних правовідносинах. Відновлення становища, яке існувало до порушення права, здійснюється при наявності посягання у формі порушення права, яке спричинило за собою необхідність його відновлення в повному обсязі [120,с. 13-18].

Більшість зазначених способів захисту націлені на максимально повну нейтралізацію укладеного кредитного правочину з дефектом. Дане положення впливає з економічних і правових причин недійсності кредитного правочину – визначенням його правової регламентації. Економічні причини впливають з відносин, що складаються в економічному базисі, і зумовлені дією ринкових законів. Явища приватного права традиційно визнаються залежними від того чи іншого державного устрою і закономірностей ринкових відносин, від типових потреб його учасників [274].

Слід зазначити, що мета захисту цивільних прав полягає в досягненні належної поведінки учасників цивільного обороту під загрозою виникнення несприятливих наслідків у разі порушення взятих на себе зобов'язань. І встановлення державою способів захисту цивільних прав дозволяє учаснику цивільного обороту бути впевненим у виконанні іншою стороною своїх зобов'язань належним чином.

Ряд нормативних положень щодо недійсності кредитних правочинів, виражають інтереси і самої держави як суб'єкта, що захищає права і законні інтереси приватних осіб. Спрямованість норм щодо недійсності кредитних правочинів на захист публічних інтересів проявляється в наявності норм щодо нікчемності окремих кредитних правочинів, про право третіх та інших осіб на визнання недійсним кредитних правочинів та на застосування наслідків недійсності, про право суду в ряді випадків самотійно вирішувати питання про застосування наслідків недійсності правочину, про примусовість реституції, про недійсність правочинів із пороком форми. Публічно-правова характеристика норм щодо недійсності правочинів проявляється в наявності санкцій кримінального та адміністративного характеру, визначених формулюваннями «інші наслідки порушення, не пов'язані з недійсністю правочину», «інші наслідки, встановлені в законі» і конфіскація.

Предметом домовленості про наслідки недійсності кредитних правочинів може виступати порядок виконання виключно реституційних зобов'язань і зобов'язань з відшкодування збитків. Саме такі правочини в загальному вигляді слід іменувати правочинами про порядок виконання зобов'язань, що виникають з недійсного правочину (правочини про наслідки недійсності). Принципи свободи договору, рівності учасників цивільного обороту і диспозитивність цивільно-правового регулювання, таким чином, допускають право сторін оспорюваного договору, сторонами якого є підприємці, передбачати у своїх правочинах, зокрема, заходи відповідальності (наприклад, відшкодування збитків на випадок недійсності правочину, коли це не передбачено законом за певними умовами

недійсності), заходи захисту (способи забезпечення реституційних зобов'язань, а також конкретизувати виконання по відношенню до реституційного зобов'язання способів захисту [224, с. 22-31].

Класифікації способів захисту прав і охоронюваних законом інтересів учасників недійсних правочинів в юридичній літературі приділяється недостатня увага. У більшості випадків автори обмежуються простою кваліфікацією тих цивільно-правових конструкцій, які, на їх думку, можуть бути застосовані для захисту учасників недійсністю правочинів, в якості заходів захисту або заходів відповідальності, не виділяючи при цьому групу вказаних способів захисту в окрему підсистему і не звертають увагу на проблеми їх більш глибокого класифікаційного поділу.

Правова класифікація є досить своєрідною. З одного боку, вона як і будь-який різновид наукової класифікації, передбачає створення теоретично визначеної системи тих чи інших явищ і процесів і виконує інформативну функцію, з іншого боку, правова класифікація формується на основі аналізу сукупності нормативно-правових актів і передбачає визначення в них правових режимів класифікаційних груп – відокремлених систем правового впливу, що характеризуються «специфічними способами регулювання» [246, с. 40-47].

Викладене повною мірою стосується і класифікації способів захисту прав і охоронюваних законом інтересів учасників недійсних кредитних правовідносин, за допомогою яких можливе формування особливих підсистем (правових режимів) охоронного впливу на таких осіб. В якості першої підстави класифікаційного поділу розглянутих способів захисту слід виділити характер виконуваних ними функцій. Так, на думку Т.І. Ілларіонової, оголошення правочину недійсним із функціональної точки зору виступає запобіжним заходом, а реституція – відновлювальним заходом [97, с. 43, 47-49]. Аналогічної точки зору дотримується В.Л. Слесарєв, однак визначає, що всі санкції, які застосовуються при недійсності кредитних правочинів, є відновними і містять у собі «три захисні заходи: визнання

правочину недійсним (санкція припиняючого характеру); повернення сторонами всього отриманого за правочином – реституція (реально-відновна санкція); грошова компенсація при неможливості повернення одержаного в натурі (компенсаційно-відновлювальна санкція) [239, с. 144-145].

А.П. Сергєєв зазначає: «Відновлення становища, яке існувало до порушення права, як самостійний спосіб захисту застосовується у тих випадках, коли порушене регулятивне суб'єктивне право внаслідок правопорушення не припиняє свого існування і може бути реально відновлена шляхом усунення наслідків правопорушення» [236, с. 342]. У той же час, на нашу думку, не слід вважати, що порушення права може статися тільки внаслідок вчинення правопорушення. Правопорушення є підставою цивільно-правової відповідальності, і подібна точка зору сприяє обмеженню можливості застосування інших способів захисту суб'єктивних цивільних прав. Порушення права може бути наслідком вчинення правомірної або невинної дії, внаслідок чого відновлення становища, яке існувало до порушення права, має здійснюватися іншими способами захисту, не пов'язаними із заходами цивільно-правової відповідальності.

Проаналізувавши способи захисту, які прийнято застосовувати у випадках визначення недійсності правочинів, то слід зазначити, що нікчемний правочин є недійсним, і зацікавлена особа звертається до суду не з вимогою про визнання його недійсності, а про застосування наслідків недійсності.

Розглядаючи поділ недійсних правочинів на оспорювані та нікчемні, О.В. Гутников вважає: «І для нікчемних, і для оспорюваних правочинів повинен мати право на існування як судовий метод, так і метод встановлення недійсності незалежно від судового рішення» [68, с. 174]. Таким чином, зазначений автор ставить під сумнів тезу, відповідно до якої законодавець передбачає по відношенню до оспорюваних правочинів лише судову форму захисту і пропонує дозволити застосовувати в таких випадках інші форми захисту прав, у т.ч. і самозахист. «Так, під час укладення правочину під

впливом насильства, потерпілий, на наш погляд, так само як і при вчиненні нікчемного правочину, повинен мати можливість не виконувати його, використовуючи самозахист своїх порушених цивільних прав і розглядаючи такий правочин як нікчемний» [68, с. 175] .

Нікчемний правочин завжди припиняється з моменту його здійснення, права та обов'язки сторін при цьому припиняються до зворотної сили (*ex tunc*). Вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину може бути пред'явлена будь-якою заінтересованою особою; суд має право застосувати такі наслідки з власної ініціативи.

За допомогою визначення неможливості застосування наслідків нікчемності правочину може бути встановлена неможливість відновлення порушеного права шляхом визнання правочину недійсним. У подібних випадках суди в позові повинні відмовляти.

Звісно ж, що судова форма визнання оспорюваних договорів недійсними обумовлена, перш за все тим, що оспорюваний договір передбачається дійсним, поки не буде доведено протилежне, і таким чином, на нашу думку, доцільно зберегти в законі виключно судову форму визнання оспорюваного договору недійсним для уникнення зловживання учасниками своїми правами.

Можливість оспорювання правочину не може бути класифікаційною ознакою, оскільки оспорити можна будь-який правочин, за винятком окремих видів нікчемних правочинів. Тобто, як юрисдикційний спосіб захисту права він може бути застосований до всіх правочинів, що вчинені учасниками цивільних відносин, а тому виділяти окрему групу правочинів, які є оспорюваними, недоцільно та й неможливо. Відповідно, оспорювання правочину полягає у здійсненні певної діяльності, спрямованої на визнання правочину таким, що не відповідає вимогам щодо чинності правочину, які встановлено законом.

Відповідно до п. 3 ст. 215 ЦК, якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна зі сторін або інша заінтересована особа

заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин). Отже, умовою визнання правочину недійсним є наявність у законі відповідної підстави визнання його недійсним. У свою чергу, згідно з п. 1 ст. 215 ЦК підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами 1–3, 5 та 6 ст. 203 цього Кодексу. Необхідно зазначити, що протягом тривалого часу з моменту прийняття ЦК комплексне застосування зазначених правових норм свідчило про те, що в разі наявності достатніх формальних підстав для визнання правочину недійсним, позивач, звертаючись до суду з відповідним позовом, реалізує своє право на визнання недійсним такого правочину [32].

Слід зазначити, що в деяких зарубіжних країнах допускається так зване підтвердження оспорюваного договору. «Оспорюваний правочин не може бути визнаний недійсним (за позовом уповноваженої на оспорювання особи) після її підтвердження особою, уповноваженою на оскарження, а також після закінчення терміну, передбаченого для оскарження» [103, с. 209].

У той же час у літературі окремими авторами висловлюється думка про можливість судового визнання недійсними нікчемних правочинів.

Крім того, слід зазначити, що судово визнання нікчемного правочину недійсним – наприклад, якщо такий правочин вже спричинив передачу майна іншій особі, або мав інше правовстановлююче значення або якщо хто-небудь заперечує наявність підстав нікчемності правочину .

Особа, чиє право порушено, не позбавлена можливості звернутися до суду з вимогою про визнання відповідного правочину недійсним, оскільки положення про те, що нікчемний правочин недійсний незалежно від визнання його таким судом не виключає можливість визнання його нікчемним. Немає підстав вважати, що спір про недійсність правочину з мотивів його нікчемності не підлягає розгляду в суді» [42, с. 132-133]. Таким чином, визнання нікчемного договору недійсним може здійснюватися лише в судовому порядку. Нікчемність укладеного договору не зобов'язує до

судового визнання, але й не перешкоджає сторонам звернутися до суду з вимогою про визнання договору нікчемним і застосуванні відповідних наслідків. На нашу думку, рішення про визнання нікчемного правочину недійсним має постановити суд, який таким чином, констатує факт недійсності такого правочину, а отже, надає заінтересованим особам можливість здійснити захист своїх порушених прав, шляхом застосування передбачених законом правових наслідків недійсності правочину.

Такий висновок можна зробити виходячи, наприклад, із ситуації про визнання нікчемним кредитного договору, який був укладений без дозволу органів опіки і піклування.

Так, дійсно, відповідно до ч.1 ст.224 ЦК України: «правочин, вчинений без дозволу органу опіки та піклування, є нікчемним». У той час ст.12 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» передбачає, що «держава охороняє і захищає права та інтереси дітей при вчиненні правочинів щодо нерухомого майна. Неприпустимо зменшення або обмеження прав і охоронюваних законом інтересів дітей при вчиненні будь-яких правочинів стосовно житлових приміщень. Органи опіки та піклування здійснюють контроль за дотриманням батьками та особами, які їх замінюють, житлових прав і охоронюваних законом інтересів дітей відповідно до закону. Для вчинення будь-яких правочинів щодо нерухомого майна, право власності на яке або право користування яким мають діти, необхідний попередній дозвіл органів опіки та піклування, що надається відповідно до закону. Посадові особи органів опіки та піклування несуть персональну відповідальність за захист прав та інтересів дітей при наданні дозволу на вчинення правочинів щодо нерухомого майна, яке належить дітям».

Отже, якщо при укладенні кредитного договору були порушені права дитини, наприклад, кредитний договір із заставою житла, де зареєстрована малолітня чи неповнолітня особа був укладений без згоди органу опіки і піклування, то такий договір автоматично повинен визнаватися нікчемним.

Але слід визнати той факт, що до того часу, поки не буде прийнято рішення суду, яким буде встановлено нікчемність кредитного договору, то кредитодавець жодним чином не буде визнавати такий факт. А це позбавляє заінтересованих осіб можливості автоматичного застосування правових наслідків недійсності нікчемного правочину [91, с. 94-97].

Цивільне право своїм першочерговим завданням визначає наділення суб'єктів правами, створення механізмів для реального їх здійснення, отже, закон у першу чергу захищає осіб, які мають право, а не обов'язок.

Принцип захисту прав кредитора як основоположна ідея зобов'язального права, впливає з галузевих принципів цивільного права, перш за все, безперешкодного здійснення цивільних прав. Слід сказати, що в науці справедливо поставлено питання про включення у Цивільний кодекс України загального положення і навіть принципу, який встановлює обов'язковість цивільно-правових обов'язків, неприпустимість відмови від їх виконання. Спрямованість зобов'язального права на захист інтересів кредитора є відмінною рисою зобов'язальних відносин. Даний факт не скасовує того, що розглянута категорія є одночасно і принципом.

Що стосується аналізованої ситуації, це означає, що ідея захисту прав кредитора є основоположною при регулюванні зобов'язальних відносин проявляється в законодавчих нормах, судовій практиці, враховується законодавцем у процесі реформування цивільного законодавства.

Кредитором є управомочена особа, а боржником – особа зобов'язана. Зміст суб'єктивного права кредитора розкривається через деяку сукупність суб'єктивних правомочностей (можливостей). Навпаки, зміст суб'єктивного обов'язку боржника становить деяка сукупність зобов'язань. Кожному зобов'язанню боржника відповідає визначена правомочність кредитора, що в кінцевому підсумку виражається загальною формулою – суб'єктивному обов'язку боржника кореспондує суб'єктивне право кредитора. Це означає, що зобов'язана особа в зобов'язанні за визначенням може мати права, в тому числі право на захист.

Д.О.Тузов визначив, що «під захистом прав кредитора за кредитними зобов'язаннями слід розуміти комплекс заходів, передбачених законом, які може застосувати кредитор у кредитних зобов'язаннях (самостійно або за допомогою державних органів) у разі порушення, оспорювання чи загрози порушення його прав боржником з метою їх відновлення, визнання, запобігання настанню правопорушення, компенсації понесених втрат. Норми, що застосовуються кредитором за кредитними зобов'язаннями з метою відновлення або визнання порушених або оспорюваних прав, що виникли з кредитних зобов'язань, а також з метою запобігання порушенню при наявності загрози порушення права, формують субінститут захисту прав кредитора за кредитним зобов'язаннями, що є складовим елементом інституту захисту цивільних прав» [253].

Оскільки кредитор у кредитному зобов'язанні зацікавлений у діях боржника, звідси випливає, що найважливішими принципами виконання зобов'язань є принцип належного і реального виконання. Згідно ст.526 Цивільного кодексу України, зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог закону, інших правових актів, а за відсутності таких умов та вимог відповідно до звичаїв ділового обороту [56, с. 37-42]. Вимога належного і реального виконання зумовлює особливість захисту прав кредитора: при невиконанні чи неналежному виконанні він має право вимагати виконання зобов'язання в натурі.

Перед особою виникає питання, до компетенції якого юрисдикційного органу краще вдатися для захисту порушеного права. Проблемою є і відсутність інформованості громадян про можливість розгляду цивільних справ іншими органами, крім суду, що негативно позначається на завантаженості судів загальної юрисдикції.

Судова практика, яка в нашій країні формується досить активно, вирішує чимало колізійних питань правозастосування, в тому числі щодо балансу інтересів кредиторів та боржників. Щоправда сьогодні боржники мають чимало інструментів, завдяки яким цілком можливо уникнути

необхідності виконувати основні зобов'язання за договором кредиту або позики, а також фактично припинити похідні зобов'язання, якими забезпечується реальність повернення боржником отриманих кредитних ресурсів (зокрема, поруку та іпотеку). Механізми захисту прав споживачів, визнання договорів недійсними, проведення економічних експертиз для обґрунтування невідповідності кредитних договорів вимогам чинного законодавства, керованого банкрутства, застосування строків позовної давності, припинення юридичної особи-поручителя активно використовуються боржниками для уникнення необхідності виконувати зобов'язання перед кредиторами. У результаті ефективної роботи юридичних радників, боржникам вдається уникати відповідальності за неповернення багатомільйонних кредитів, що має наслідком неплатоспроможність кредитора та виведення з ринку майже сотні банківських установ [149].

Так, право на виконання судового рішення, винесеного на користь позивача (або відповідача, який заявляв зустрічний позов) має матеріально-правовий і процесуально-правовий аспекти. Якщо судовий акт не буде виконаний, у тому числі за допомогою механізму державного примусу, встановленого законом, право на судовий захист не можна визнати реалізованим, якраз у силу нерозривному зв'язку права на виконання з вказаною правовою категорією. Адже, право на судовий захист фактично розуміється вузько, тільки як судова діяльність, що завершується судовим актом.

Відсутність механізму, що дозволяє досягти цілей права на судовий захист у формі гарантованої законом можливості своєчасно, повно і правильно реалізувати вимоги судового акта у примусовому або добровільному порядку, зводить нанівець всю діяльність органів судової влади: позивач звертається до суду, перш за все, не для отримання рішення як документа, що має необхідний для нього як учасника матеріальних правовідносин зміст, а для захисту своїх порушених або оспорюваних прав,

що вимагає реального виконання встановлених судом приписів зобов'язаною особою.

За загальним правилом, тільки сторони нікчемного правочину є власниками права на пред'явлення позову про застосування наслідків недійсності правочину (в тому числі позову на реституцію). Це пояснюється тим, що позов про реституцію – це позов про присудження, а значить, він повинен належати тільки особі, на користь якої буде здійснюватися присудження, тобто учаснику правочину.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення кредитування» усунув низку юридичних проблем, а саме:

- при ліквідації поручителя або заставодавця/іпотекодавця, його зобов'язання за договором поруки/застави не припиняється автоматично, якщо кредитор звернувся до суду в передбаченому законом порядку;

- у разі відсутності згоди поручителя на збільшення обсягу основних зобов'язань боржника, договір поруки, який регулюється українським правом, залишається чинним в обсязі відповідальності, що був передбачений до зміни зобов'язань;

- позасудове звернення стягнення за договором іпотеки не призводить до автоматичного погашення всіх невиконаних забезпечених зобов'язань іпотекодавця;

- укладення договору застави транспортних засобів у нотаріальній формі більше не вимагається [199].

Слід зазначити, що визнання кредитних зобов'язань недійсними внаслідок застосування загальних положень щодо недійсності правочину є універсальними (загальними) способами захисту цивільних прав, які здійснюються виключно в юрисдикційній формі в загальному (судовому) порядку шляхом використання процесуальної позовної форми захисту права, оскільки вони завжди відносяться до цивільно-правових спорів.

РОЗДІЛ 4. ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НЕДІЙСНОСТІ КРЕДИТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

4.1.Реституція як наслідок недійсності кредитних зобов'язань

Згідно з положеннями статті 16 ЦК України визнання правочину недійсним є одним із передбачених законом способів захисту цивільних прав та інтересів [274].

Правові наслідки недійсності правочинів є тим елементом, без якого сам інститут недійсності правочинів не був би логічно завершеним. Загальні положення про зобов'язання застосовуються до вимог, пов'язаних із застосуванням наслідків недійсності правочинів.

В.І. Крат визначає, що той чи інший спосіб захисту спрямований на відновлення порушених цивільних прав та (або) інтересів. При визнанні правочину недійсним, потреба встановлення порушення цивільних прав та інтересів залежить від того, чи виконаний недійсний правочин. Тому якщо він виконаний (або виконується, то слід встановлювати порушені права і (або) інтереси. У тій ситуації, коли правочин не виконаний, визнання правочину недійсним, по суті, буде мати превентивний характер, спрямований на недопущення порушення цивільних прав і (або) інтересів [158, с. 6].

Законодавець не передбачає визначення поняття реституції. Разом із тим це поняття досить глибоко досліджено у вітчизняній доктрині, як дореволюційній, так і сучасній, запропонований ряд підходів до його тлумачення. Метою реституції є приведення сторін недійсного правочину в первісний стан шляхом повернення один одному отриманого за цим правочином. Визнання правочину недійсним тягне за собою виникнення у його сторін певних прав і обов'язків: обов'язок з повернення всього отриманого в натурі, а при неможливості – з відшкодування його вартості у грошах і право вимагати виконання відповідного обов'язку. Таким чином, у цьому випадку ми маємо справу із зобов'язанням, в якому є наділений

правом вимоги кредитор (уповноважена сторона) і боржник, який має обов'язок перед кредитором (зобов'язана сторона) [258, с.80]. Є дуже розповсюджена точка зору, згідно з якою недійсні правочини – неправомірні, протиправні діяння.

Н.В. Рабінович відносила недійсні правочини до «правопорушень особливого порядку» неделіктних правопорушень, оскільки такі правочини порушують норму права та встановлений правопорядок. А оскільки «неправомірні дії, будучи правопорушенням, спричиняють виникнення правоохоронних правовідносин, тобто правовідносин відповідальності, що покладає на винну сторону обов'язок зазнати несприятливі наслідки», реституція є відповідальністю [216, с. 11-12].

С.Н. Братусь примусове здійснення реституції вважав юридичною відповідальністю. При цьому добровільне виконання обов'язку відновити попереднє положення він не відносив до заходів юридичної відповідальності, так само як і визнання правочину нікчемним.

І.В. Матвєєв писав, що реституція, в тому числі і двостороння, це перш за все санкція. Вчений визначав, що будь-який недійсний правочин в повному об'ємі, а не правочин в частині, коли одна сторона виступає правопорушником, а інша – потерпілою стороною, є правопорушенням. У разі його здійснення сторони несуть відповідальність один перед одним (як у випадку з правочином, укладеним з порушення простої письмової форми) або перед державою (при укладенні правочину, який суперечить основам правопорядку і моральності).

«Оскільки будь-яке правопорушення за своєю природою є порушенням юридичних норм, то чинне законодавство за дане діяння (дія або бездіяльність) передбачає юридичну відповідальність і види санкцій, які застосовуються до правопорушників» – зазначав І.В. Матвєєв [143, с. 117].

Ф.Р. Салаватов відзначає, що «приведення сторін у початкове становище, в будь-якому випадку, передбачає настання юридичної відповідальності, яка можлива без застосування заходів примусового

характеру при наявності певного рівня правової культури сторін правочину» [232, с. 203-223].

Вищезазначене дозволяє зробити висновок, що двостороння реституція або повернення сторін у першочергове положення як загальний наслідок недійсності нікчемних і оспорюваних правочинів кредитних правочинів є способом захисту цивільних прав, а не санкцією за вчинене правопорушення. Даний юридичний факт тягне за собою виникнення у сторін таких прав і обов'язків як обов'язок по поверненню всього отриманого в натурі, а при неможливості – обов'язок із відшкодування його вартості і право вимагати виконання відповідного обов'язку.

На сьогодні панує точка зору, згідно з якою реституція є самостійною охоронною мірою, яка не може бути зведена до віндикації або кондикції [278, с.105].

Юридична енциклопедія під редакцією Ю.С. Шемшученка у тлумаченні поняття «Реституція» (лат. *restitutio* – відновлення, повернення) виокремлює два аспекти: цивільно-правовий і міжнародно-правовий [287].

У цивільному праві – це відновлення стану речей, що існувало до вчинення правочину, недійсного за законом або визнаного таким у судовому порядку. Суть її полягає в тому, що кожна зі сторін зобов'язана повернути другій стороні в натурі все, що вона одержала на виконання правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування (ч. 1 ст. 216 ЦК України) [287].

Цивільні суб'єктивні права і обов'язки існують і реалізуються в рамках правовідносин. З цього випливає, що реституційні обов'язки входять до змісту деяких цивільних правовідносин, які, як і будь-які юридичні правовідносини, є сукупністю суб'єктивних прав і обов'язків. У літературі були висловлені різні думки з даного питання. Відповідно до думки одних, повернення сторонами одна одній всього отриманого за недійсним

правочином або компенсація його вартості у грошах, відбуваються в рамках зобов'язальних правовідносин. Інші, навпаки, категорично заперечували зобов'язальний характер реституції. «Не кажучи вже про те, що при здійсненні незаконного правочину кожна зі сторін зазвичай не зацікавлена у визнанні його недійсним, а тому не має будь-яких претензій до свого контрагента, факт пред'явлення претензії не перетворює учасника подібного правочину у кредитора, так як повернення... в початкове положення досягається не в результаті вчинення дій боржника, а за допомогою правоохоронних органів», – вказував, Ю.Х. Калмиков [122, с. 4].

Двостороння реституція – це наслідок визнання правочину недійсним, наслідок усунення його неправомірності, наслідок припинення його протиправного існування. А це вже, швидше за все, споріднює такий спосіб захисту, як визнання правочину недійсним із припиненням протиправної дії, якою порушується право. Вказане обумовлює існування зазначеного способу саме у класифікаційній групі, яка об'єднує ті способи захисту, що спрямовані на припинення порушеного права.

Відомо, що реституція захищає сторону зобов'язання далеко не завжди, а якщо у сторони нікчемного правочину майна фактично не залишилося, то виконавчий лист про стягнення грошових коштів нікого не захистить.

Враховуючи вищевикладене, слід зазначити, що дійсні правочини, спрямовані на те, щоб у тій чи іншій формі виправити наслідки недійсності правочину та ліквідувати наслідки недійсності.

У зв'язку з цим заслуговує на увагу думка О.В. Гутникова, згідно з якою «двостороння реституція не може вважатися санкцією, оскільки не пов'язана з тим, що сторони зазнають додаткових несприятливих наслідків (а саме додаткові несприятливі майнові наслідки відрізняють санкцію як міру відповідальності)» [68, с. 225-226]. При реалізації двосторонньої реституції, незалежно від сумлінності або несумлінності сторін, інших факторів, сторони повертаються в початкове положення, яке існувало до вчинення правочину.

Таким чином, додаткового обтяження при здійсненні двосторонньої реституції не відбувається, отже, не можна говорити про застосування цивільно-правової відповідальності.

Дане питання обговорюється в науці цивільного права досить давно. Так, окремі автори заперечують самостійний характер такого способу захисту порушеного права, як реституція. На думку Д.О. Тузова, «реституція за своєю природою є не що інше, як різновид віндикації, приватний випадок її застосування» [254, с. 124].

Реституція – це наслідок визнання договору недійсним; таким чином виникає даний спосіб захисту в рамках відносних правовідносин [237, с. 32-39]. У зарубіжному праві термін «реституція» використовується в основному для позначення вимоги про повернення всього того, що отримано «несправедливо» (Англія) або «необґрунтовано» (Німеччина), т. ін.. По великому рахунку «реституцією» називають всі вимоги у сфері несправедливого(безпідставного) збагачення однієї особи за рахунок іншої [255, с. 146-147].

Вітчизняне цивільне законодавство не містить спеціальних норм правового регулювання виконання реституційного зобов'язання, а також його динаміки (зміни та припинення).

Ю. С. Поваров зазначає, що завдяки двухсекторному регулюванню норм загальної частини цивільного права і особливої частини зобов'язального права в певній мірі забезпечується відносна повнота і всебічність, яка згладжує «проблему « дефіциту»правових засобів». У той же час правозастосування з усією неминучістю обтяжується колізійним аспектом: необхідністю співвідношення норм про безпідставне збагачення з положеннями про наслідки недійсності зобов'язань і змістом відносин, що виникають при виконанні таких правочинів, а це, як показує судова практика, іноді виявляється непростим завданням. Додатковим моментом, що створює труднощі у правозастосовчій діяльності, є слабкий легальний рівень

опрацювання питань про місце реституційних юридичних зв'язків у системі цивільних правовідносин [182, с. 55-67].

У чинному Цивільному кодексі України нормування відносин, що складаються внаслідок виконання недійсних правочинів (цікавить нас не тільки з змістовної точки зору, алей в аспекті структурного місця відповідних законодавчих правил), як вже було зазначено, здійснюється за допомогою:

-норм ст.ст. 216 та 1057-1 ЦК України, що визначають наслідки недійсності правочину, при цьому: в якості загального правила законодавець вводить режим двосторонньої реституції, коли кожна зі сторін зобов'язана повернути другій все одержане за правочином, а в разі неможливості повернути отримане в натурі, відшкодувати його вартість у грошах);

-однак, в деяких випадках слід говорити про додаткові наслідки недійсності правочину у вигляді відшкодування реального збитку, понесеного однією зі сторін [274].

При недійсності кредитного договору, за яким був виданий кредит і частково проведена сплата капітальної суми і відсотків за користування кредитом, суд повинен застосувати двосторонню реституцію, встановити розмір взаємних вимог сторін і зарахувати раніше сплачену позивачем суму та визнати заборгованість позивача перед відповідачем на суму, що залишилася в результаті заліку.

Вирішення цих питань має важливе практичне значення, з огляду на високу динамічність сучасного цивільного обороту. Виконання реституційного зобов'язання для його сторін може бути досить складним. В умовах фінансової нестабільності боржника, зобов'язаного в рамках реституційного зобов'язання повернути кредитору грошові кошти, буде економічно вигідніше їх направити на розвиток своєї поточної діяльності, а з кредитором розрахуватися іншим чином (виконати для нього роботи, передати майно і т. ін.). Якщо у кредитора з цього приводу заперечень немає і такий стан речей не порушує права і законні інтереси третіх осіб та не суперечить закону, то його слід визнати допустимим. Однак, це досить

складно реалізувати при виконанні кредитних зобов'язань, враховуючи правовий статус банку або іншої фінансової установи.

Вирішення цих питань має важливе практичне значення, з огляду на високу динамічність сучасного цивільного обороту. Виконання реституційного зобов'язання для його сторін може бути досить складним. В умовах фінансової нестабільності боржника, зобов'язаного в рамках реституційного зобов'язання повернути кредитору грошові кошти, буде економічно вигідніше їх направити на розвиток своєї поточної діяльності, а з кредитором розрахуватися іншим чином (виконати для нього роботи, передати майно і т. ін.). Якщо у кредитора з цього приводу заперечень немає і такий стан речей не порушує права і законні інтереси третіх осіб та не суперечить закону, то його слід визнати допустимим.

Як відомо, двостороння реституція повинна застосовуватися не тільки у випадках, які прямо передбачені в законі, а й у випадку їх відсутності (недійсність правочину юридичної особи, що виходить за межі її правоздатності; недійсність правочину, укладеного з перевищенням повноважень; недійсність притворних і удаваних правочинів та правочинів з порушенням необхідної законом конститутивної форми). Дані наслідки настають, якщо одна або обидві сторони повністю або частково виконали правочин.

Реституційні правовідносини є відносними за своїми ознаками, оскільки для реституційних правовідносин (на відміну від абсолютних) характерно обмежене (визначене) коло зобов'язаних осіб. Основною метою реституційного зобов'язання є забезпечення захисту (відновлення) того становища сторін недійсного правочину, яке було до його виконання. Досягнення цієї мети можливо лише шляхом дій, тому реституційний охоронний зв'язок відноситься до правовідносин активного типу. Самостійність зв'язку з цим обумовлена наявністю в його складі нових суб'єктивних прав і обов'язків, які не існували до порушення [51, с. 32-40].

Так же і у справі, у випадку, коли був укладений договір, а виплати по ньому не були відшкодовані зустрічними діями іншої сторони договірних відносин, виникла реституція. Право передбачає наявність боргу або зобов'язання. Як такого договору немає, є лише зобов'язання, яке має такий же ефект, який має договір.

Стосовно до співвідношення понять «наслідки недійсності кредитного зобов'язання» та «реституція» слід зазначити наступне.

Двостороння реституція (відновлення становища, яке існувало до порушення права), яка передбачає, що кожна зі сторін передає іншій отримане за правочином в натурі, а якщо це неможливо – у вигляді грошової компенсації. У випадку визнання недійсності кредитного правочину боржник зобов'язаний повернути банку лише суму, яка, з огляду на практику, визначається позичальником, але «затверджується» судом. Зрозуміло, що йдеться про тіло кредиту без відсотків. Але якщо цю суму «затверджує» суд, то за яким курсом слід визначати залишок кредиту, що належить до виплати [105], питання залишається невирішеним.

Наслідки недійсності кредитного зобов'язання визначено у ст. 1057-1 ЦК України. Вказані норми перш за все спрямовані на захист інтересів кредитодавця та зменшення його ризиків на випадок недійсності кредитного договору, по якому позичальнику були видані кошти, а також на випадок виведення майна з-під забезпечення через визнання недійсним договору застави [45].

В.Мацко зауважив, «що банк у більшості справ, які розглядаються нашими «незалежними» судами зловживає правами передбаченими як цивільним, так і цивільно-процесуальним кодексом. Чому? Тому що банк у нашій системі судочинства – це сторона процесу, яка звільнена від доказування та доведення певних фактів. Суди задовольняють позови Банків без належних та допустимих доказів. Внесені зміни до цивільного кодексу в частині доповнення ст. 1057-1, це ще одна можливість для банківського зловживання як процесуальним правом, так і матеріальним [144].

Наприклад, «у лютому 2015 року ОСОБА_5 звернувся до суду з позовом до публічного акціонерного товариства «Акціонерний банк «Укргазбанк» (далі – ПАТ «АБ «Укргазбанк») про визнання недійсними договорів та зобов’язання вчинити певні дії.

ОСОБА_5 просив визнати недійсними кредитний договір від 24 квітня 2008 року № 184/08-ЖКПФ, укладений між відкритим акціонерним товариством акціонерним банком «Укргазбанк» (далі – ВАТ АБ «Укргазбанк»), правонаступником якого є ПАТ «АБ «Укргазбанк», та ОСОБА_5; додатковий договір від 1 вересня 2009 року № 3 до зазначеного кредитного договору; договір іпотеки від 24 квітня 2008 року № 179/08-ІФ, укладений між ВАТ АБ «Укргазбанк», та ОСОБА_5, посвідчений 24 квітня 2008 року приватним нотаріусом Сумського міського нотаріального округу Ровенською А.О. та зареєстрований у реєстрі за № 1999; додатковий договір від 1 вересня 2009 року № 1 до договору іпотеки. Також просив виключити з Єдиного реєстру заборон відчуження об’єктів нерухомого майна запис про обтяження та заборону відчуження нерухомого майна за договором іпотеки, а саме: квартири АДРЕСА_1 та зобов’язати ОСОБА_5 повернути банку у натурі все, що він отримав на виконання угод за вказаними договорами. Зобов’язати ПАТ «АБ «Укргазбанк» повернути ОСОБА_5 у натурі все, що він отримав на виконання угод за вказаними договорами.

Рішенням Ковпаківського районного суду м. Суми від 20 травня 2015 року у задоволенні позову відмовлено.

Додатковим рішенням Ковпаківського районного суду м. Суми від 9 липня 2015 року визнано недійсними договір іпотеки №179/08-ІФ від 24 квітня 2008 року та додатковий договір № 1 від 1 вересня 2009 року, які укладені між ВАТ АБ «Укргазбанк» та ОСОБА_5, посвідчені приватним нотаріусом Сумського міського нотаріального округу Ровенською А.О. та зареєстровані в реєстрі за № 1999 та № 3290.

Ухвалою Апеляційного суду Сумської області від 2 вересня 2015 року рішення Ковпаківського районного суду м. Суми від 20 травня 2015 року та додаткове рішення цього ж суду від 9 липня 2015 року залишено без змін.

Ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 вересня 2015 року відмовлено у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою ПАТ «АБ «Укргазбанк» на додаткове рішення Ковпаківського районного суду м. Суми від 9 липня 2015 року та ухвалу Апеляційного суду Сумської області від 2 вересня 2015 року.

Додатковим рішенням Ковпаківського районного суду м. Суми від 30 травня 2016 року, залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Сумської області від 23 червня 2016 року, накладено арешт на належну ОСОБА_5 квартиру АДРЕСА_1.

Ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 жовтня 2016 року касаційну скаргу ОСОБА_5 відхилено, додаткове рішення Ковпаківського районного суду м. Суми від 30 травня 2016 року та ухвалу Апеляційного суду Сумської області від 23 червня 2016 року залишено без змін.

У поданій до Верховного Суду України заяві про перегляд судових рішень ОСОБА_5 просить скасувати ухвалу Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 жовтня 2016 року, додаткове рішення Ковпаківського районного суду м. Суми від 30 травня 2016 року, ухвалу Апеляційного суду Сумської області від 23 червня 2016 року та ухвалити нове рішення про відмову у задоволенні заяви про накладення арешту з передбачених пунктами 1 та 4 частини першої статті 355 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) підстав: неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих же норм матеріального права, що спричинило ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах; невідповідності судового рішення суду касаційної інстанції, викладеному у постанові Верховного Суду України висновку щодо застосування у подібних

правовідносинах норм матеріального права, зокрема статті 10571 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України).

На підтвердження зазначених підстав подання заяви про перегляд судових рішень ОСОБА_5 посилається на ухвали Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 грудня 2014 року, 30 березня 2016 року та постанову Верховного Суду України від 25 березня 2015 року.

Заслухавши доповідь судді, перевіrivши наведені в заяві доводи, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України вважає, що заява про перегляд оскаржуваних судових рішень підлягає задоволенню з огляду на таке.

Відповідно до статті 353 ЦПК України Верховний Суд України переглядає судові рішення у цивільних справах виключно з підстав і в порядку, встановлених цим Кодексом.

За положеннями пунктів 1 та 4 частини першої статті 355 ЦПК України підставами для подання заяви про перегляд судових рішень у цивільних справах є: неоднакове застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих же норм матеріального права, що спричинило ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах; невідповідність судового рішення суду касаційної інстанції, викладеному у постанові Верховного Суду України висновку щодо застосування у подібних правовідносинах норм матеріального права.

При цьому під судовими рішеннями в подібних правовідносинах слід розуміти такі рішення, де тотожними є предмети спору, підстави позову, зміст позовних вимог та встановлені фактичні обставини, а також наявне однакове матеріально-правове регулювання спірних відносин.

Згідно зі статтею 360-4 ЦПК України, суд задовольняє заяву про перегляд судових рішень та скасовує судові рішення у справі, яка переглядається з підстав, передбачених пунктами 1, 4 частини першої статті 355 цього Кодексу, якщо встановить, що судові рішення є незаконним.

У справі, яка переглядається, суди встановили, що 24 квітня 2008 року між ВАТ КБ «Укргазбанк» та ОСОБА_5 укладено кредитний договір, за умовами якого останній отримав 25 550 доларів США на строк до 10 квітня 2038 року зі сплатою 12, 5 % за користування кредитом.

На забезпечення виконання зобов'язань позичальника за цим кредитним договором 24 квітня 2008 року між ВАТ КБ «Укргазбанк» та ОСОБА_5 був укладений договір іпотеки та 1 вересня 2009 року – додатковий договір до нього, за умовами якого ОСОБА_5 передав в іпотеку банку двокімнатну квартиру № 47 загальною площею 65, 82 кв. м, по АДРЕСА_1.

Додатковим рішенням Ковпаківського районного суду м. Суми від 9 липня 2015 року, яке набуло чинності, зазначений договір іпотеки та додатковий договір до нього визнано недійсними.

Задовольняючи заяву представника ПАТ АБ «Укргазбанк» та ухвалюючи додаткове рішення про накладення арешту на квартиру ОСОБА_5, суд першої інстанції, з висновками якого погодилися й суди апеляційної та касаційної інстанцій, виходив з того, що судом першої інстанції під час ухвалення рішення у справі не було вирішено заяву представника ПАТ АБ «Укргазбанк», подану на підставі статті 1057-1 ЦК України, положення якої вже діяли на час розгляду справи судом та постановлення ним додаткового рішення.

Разом із тим у інших справах, за аналогічних обставин, на які, як наприклад неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих же норм матеріального права посиляється у своїй заяві ОСОБА_5, на відміну від справи, яка переглядається, зокрема, в ухвалях Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 грудня 2014 року та 30 березня 2016 року, містяться висновки про те, що положення статті 10571 ЦК України набрали чинності з 4 листопада 2012 року, а отже її дія поширюється на кредитні договори, договори застави, інші договори,

укладені після цієї дати, а тому її не можна застосовувати до договорів, укладених до дати набрання нею чинності.

Отже, існує неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих же норм матеріального права, зокрема статті 1057-1 ЦК України.

Вирішуючи питання про усунення розбіжностей у застосуванні судом касаційної інстанції зазначеної норми матеріального права, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України виходить із такого.

Згідно з частиною 5 статті 1057-1 ЦК України, визнаючи недійсним договір застави, який забезпечував виконання зобов'язання позичальника за кредитним договором, суд за заявою кредитодавця накладає арешт на майно, яке було предметом застави. Такий арешт підлягає зняттю після виконання зобов'язання повернути кредитодавцю кошти за кредитним договором, а у разі визнання кредитного договору недійсним – після виконання зобов'язання повернути кредитодавцю кошти у розмірі, визначеному судом відповідно до частини першої цієї статті.

Частина п'ята статті 1057-1 ЦК України, яка набрала чинності з 4 листопада 2012 року, застосовується у тому випадку, коли суд визнає недійсним договір застави. Ця норма носить імперативний характер та зобов'язує суд при вирішенні питання про недійсність договору застави у випадку звернення кредитодавця з заявою накласти арешт на майно, яке було предметом застави.

Частина перша статті 58 Конституції України закріплює загальновизнаний принцип права, відповідно до якого закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі.

У рішенні Конституційного Суду України від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99 у справі про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів наголошується на тому, що до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце.

Акти цивільного законодавства регулюють відносини, які виникли з дня набрання ним чинності.

Заборона зворотної дії є однією з важливих складових принципу правової визначеності.

Принцип неприпустимості зворотної дії в часі нормативних актів знайшов своє закріплення в міжнародно-правових актах, зокрема і в Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини (стаття 7).

Водночас Конституція України передбачає зворотню дію законів та інших нормативно-правових актів у часі у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують юридичну відповідальність особи.

Отже, норми Закону № 5405-VI від 2 жовтня 2012 року, якими ЦК України доповнено статтею 10571, набрали чинності 4 листопада 2012 року, тобто після укладення спірного іпотечного договору, який було укладено 24 квітня 2008 року та додаткового договору до нього від 1 вересня 2009 року, що виключає можливість застосування зазначеної норми до спірних правовідносин.

З огляду на наведене, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України встановила, що рішення, ухвалені у справі, яка переглядається з підстав, передбачених пунктами 1 та 4 частини першої статті 355 ЦПК України, є незаконними.

Оскільки неправильне застосування судами зазначених норм матеріального права у справі, яка переглядається, призвело до неправильного вирішення справи, то відповідно до частин першої й другої статті 360-4 ЦПК України ухвалені у справі судові рішення підлягають скасуванню з ухваленням нового рішення про відмову в задоволенні заяви [144].

Для застосування реституції – спочатку недійсність правочину слід підтвердити, а потім вказати на даний факт, щоб мати можливість застосовувати наслідки реституції.

Звісно ж, у зв'язку з цим, що законодавець використовує одночасно два критерії – значна частина ситуацій охоплюється принципом відсутності

підстави, а реституція як наслідок визнання правочину недійсним виділено окремо, і в цій ситуації використовується принцип несправедливого фактора – випадок застосування прямо передбачений у законі.

У літературі відзначають, що вимоги сторін з повернення майна на випадок недійсності кредитного правочину взаємообумовлені, носять зустрічний характер.

Відповідно, реституція повинна розглядатися як універсальний засіб захисту, що застосовується при будь-якому наданні, що не має правової підстави (або має таку підставу спочатку, якщо вона відпала згодом). Разом з тим, слід визнавати більш правильною позицію, згідно з якою реституція складається з двох відносин, в кожній з яких є сторона-кредитор і сторона-боржник. Крім того суб'єктами реституції можуть бути і правонаступники сторони правочину, визнаного недійсним.

Наприклад, у лютому 2015 року Особа 1, Особа 2 звернулися до суду з позовом до ПАТ «КБ «Надра» про визнання недійсними договорів, стягнення коштів у порядку двосторонньої реституції, відшкодування моральної шкоди, в якому просили визнати недійсними: кредитний договір №040/37/07-Ф, укладений між банком та Особою 1 26.06.2007; додаткову угоду до кредитного договору від 15.10.2010; додатковий договір про внесення змін та доповнень до кредитного договору від 29.09.2014; договір поруки, укладений між банком та Особою 2 26.06.2007; іпотечний договір, укладений між ПАТ «КБ «Надра» та Особою 1 26.06.2007. У порядку двосторонньої реституції стягнути з банку на користь Особи 1 \$978,10 та 18382,63 грн, а також заподіяну їй моральну шкоду в розмірі 50 тис. грн

Позовні вимоги обґрунтовано тим, що оспорюваний кредитний договір суперечить закону «Про захист прав споживачів» та Правилам надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту. При укладенні кредитного договору банк приховав від позивача повну та об'єктивну інформацію щодо кінцевої сукупної вартості кредиту, вказав у договорі занижені значення показників істотних умов

договору, чим увів позивача в оману щодо реальної відсоткової ставки та остаточної суми кредиту.

Заочним рішенням Жовківського районного суду від 1.04.2015 позов задоволено частково. Визнано недійсними: кредитний договір №040/37/07-Ф, укладений 26.06.2007 між ПАТ «КБ «Надра» та Особою 1; додаткову угоду до кредитного договору №040/37/07-Ф від 26.06.2007, укладену 15.10.2010 між ПАТ «КБ «Надра» та Особою 1; додатковий договір про внесення змін та доповнень до кредитного договору №040/37/07-Ф від 26.06.2007, укладений 29.09.2014 між ПАТ «КБ «Надра» та Особою 1; договір поруки, укладений 26.06.2007 між ПАТ «КБ «Надра» та Особою 2; іпотечний договір, укладений між ПАТ КБ «Надра» та Особою 1 26.06.2007.

У порядку двосторонньої реституції стягнуто з ПАТ «КБ «Надра» на користь Особи 1 \$978,10 та 18382, 63 грн.

Стягнуто з ПАТ «КБ «Надра» на користь Особи 1 моральну шкоду в розмірі 5 тис. грн. Вирішено питання про судові витрати.

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що з кредитного договору №040/37/07-Ф вбачається, що в ньому немає відомостей щодо загальної вартості кредиту. Кредитний договір не містить графіка платежів, а графік платежів до додаткової угоди від 15.10.2010 не відповідає строку, на який видано кредит. У ньому відсутня інформація щодо вартості всіх супутніх послуг, інших фінансових зобов'язань споживача за кожним платіжним періодом, немає зазначення сукупної вартості кредиту за кожним платіжним періодом. Кредитний договір не містить вказівки на вид та предмет кожної супутньої послуги, пов'язаної з оформленням кредиту, яка має фінансуватися позичальником, на її вартість та обґрунтування такої вартості. Також немає умов відкриття, ведення та закриття рахунку, тарифів та всіх сум коштів, які споживач має сплатити у зв'язку з отриманням кредиту, його обслуговуванням і погашенням. У п.4.2.6 кредитного договору передбачено право банку ініціювати зміну відсоткової ставки за користування кредитом, який має письмово попередити про це позичальника

за 10 робочих днів. При незгоді позичальника з новим розміром відсоткової ставки банк має право вимагати дострокового повернення кредиту, відсотків за користування ним та можливих штрафних санкцій. Така умова договору дає право банку змінювати відсоткову ставку на власний розсуд. Відповідно до ч.5 ст.11 Закону «Про захист прав споживачів» до договорів зі споживачами про надання споживчого кредиту застосовуються положення цього закону про несправедливі умови в договорах, зокрема положення, згідно з якими передбачаються зміни в будь-яких витратах за договором, крім відсоткової ставки. Положення пп.2.10 додаткової угоди містять умову про зміну суми комісії, що підлягає сплаті, залежно від зміни загальної суми заборгованості за договором та суми фактично сплаченого місячного платежу за кредитом, тому така умова є несправедливою. Як убачається з наданого позивачем висновку спеціаліста від 18.12.2014, установлений у договорі щомісячний платіж у сумі \$293, 94 не відповідає відсотковій ставці 12, 99%, передбаченій договором. Для обрахування щомісячного платежу фактично банком була встановлена відсоткова ставка в розмірі 13, 824% річних. Таким чином, умови кредитування не відповідають волевиявленню позивача. За таких обставин банк приховав від позичальника об'єктивну інформацію щодо сукупної вартості кредиту, вказав занижені значення відсоткової ставки як істотної умови договору, тим самим ввівши позивача в оману. Факт приховування важливої інформації перед укладенням кредитного договору та невідповідність визначених у договорі умов фактично встановленим, що призвело до отримання додаткового прибутку на користь банку, суд розцінює як умисел у діях відповідача. Позивач отримала кредит у сумі \$25 тис. У рахунок погашення кредиту позичальник сплатила \$25978,1. Вказані суми підлягають стягненню з банку в порядку застосування двосторонньої реституції. У зв'язку з уведенням в оману та грубим порушенням прав споживача позивачу заподіяно моральну шкоду. Задовольняючи позовну вимогу про визнання недійсним кредитного

договору, слід також визнати недійсними договори поруки та договір іпотеки, оскільки ці договори є похідними від головного договору.

Ухвалою АСЛО від 30.11.2017 заочне рішення Жовківського районного суду від 1.04.2015 залишено без змін.

Ухвала апеляційного суду мотивована тим, що суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку про недійсність договору про надання споживчого кредиту, оскільки він не відповідає вимогам ст.ст.11, 18 закону «Про захист прав споживачів». Зокрема, відповідач не довів належними та допустимими доказами надання позичальнику як споживачу фінансових послуг банку повної інформації про кредитні умови, а саме: орієнтовної сукупної вартості кредиту (у відсотках та грошовому виразі) з урахуванням відсоткової ставки за кредитом і вартості всіх послуг (реєстратора, нотаріуса, страховика, оцінювача тощо), пов'язаних із одержанням кредиту та укладанням договору про надання споживчого кредиту; податкового режиму сплати відсотків або інформації про те, від кого споживач може одержати такі відомості; не роз'яснено позивачу, що валютні ризики під час виконання взятих на себе зобов'язань за кредитним договором покладено на споживача й не надано інформацію щодо методики, яка використовується банком для визначення валютного курсу, строків і комісій, пов'язаних із конвертацією валюти платежу у валюту зобов'язання під час погашення заборгованості за кредитом та відсотками за користування ним, що передбачено вищезгаданими правилами, затвердженими постановою Національного банку від 10.05.2007 №168. Крім того, враховуючи невідповідність відсоткової ставки, вказаної в договорі, реально сплачуваній, невідповідність мінімального щомісячного платежу та строку кредитування, вказаних у договорі, фактично встановленим, суд дійшов правильного висновку про те, що зазначена в договорі сума кредиту не відповідає його умовам і вартості кредиту.

У касаційній скарзі, поданій у лютому 2018 року до ВС, ПАТ «КБ «Надра» в особі уповноваженої особи фонду на ліквідацію ПАТ «КБ «Надра»

просить скасувати рішення суду першої інстанції, ухвалу апеляційного суду та ухвалити нове рішення про відмову в позові, посилаючись на неправильне застосування судами норм матеріального права та порушення норм процесуального права.

Касаційна скарга мотивована тим, що під час підписання кредитного договору позивач була ознайомлена з його умовами, висловила згоду щодо цих умов та волевиявлення шляхом підписання вказаного договору. Позивач не довела, що її введено в оману щодо істотних умов кредитного договору. Крім того, не доведено обставини завдання їй моральної шкоди.

Згідно зі ст.388 ЦПК судом касаційної інстанції в цивільних справах є Верховний Суд.

Відповідно до ч.2 ст.389 ЦПК підставами касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

Відповідно до ст.400 ЦПК під час розгляду справи в касаційному порядку суд перевіряє в межах касаційної скарги правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими. Суд касаційної інстанції перевіряє законність судових рішень лише в межах позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції. Суд не обмежений доводами та вимогами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення, або неправильне застосування норм матеріального права.

За ч.1 ст.402 ЦПК, у суді касаційної інстанції скарга розглядається за правилами розгляду справи судом першої інстанції в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників справи з урахуванням ст.400 цього кодексу.

Касаційна скарга підлягає частковому задоволенню.

Суди встановили, що 26.06.2007 між ПАТ «КБ «Надра» та Особою 1 укладений кредитний договір №040/37/07-Ф, за умовами якого надано кредит у сумі \$25 тис зі сплатою 12, 99% річних та строком погашення до 26.06.2037, розмір щомісячного платежу \$293, 94.

15.10.2010 між банком та Особою 1 укладено додаткову угоду до кредитного договору №040/37/07-Ф від 26.06.2007, якою кредитний договір викладено в новій редакції.

29.09.2014 між банком та Особою 1 укладено додатковий договір про внесення змін та доповнень до кредитного договору.

26.06.2007 між позивачем Особою 2 та ПАТ «КБ «Надра» укладений договір поруки та між Особою 1 та ПАТ «КБ «Надра» укладено іпотечний договір, згідно з яким в іпотеку передано квартиру в будинку за Адресою 1.

Суди дійшли висновку про недійсність кредитного договору з підстав відсутності у ньому детального зазначення сукупної вартості кредиту та ненадання інформації про умови кредитування, а також орієнтовну сукупну вартість кредиту, з чим погодитися не можна.

За змістом положень ст.11 закону «Про захист прав споживачів» (у редакції станом на 26.06.2007), перед укладенням договору про надання споживчого кредиту кредитор зобов'язаний повідомити споживача у письмовій формі про орієнтовну сукупну вартість кредиту та вартість послуги з оформлення договору про надання кредиту (перелік усіх витрат, пов'язаних з одержанням кредиту, його обслуговуванням та поверненням, таких як адміністративні витрати, витрати на страхування, юридичне оформлення тощо. У договорі про надання споживчого кредиту зазначається в тому числі загальна вартість кредиту для споживача.

Тобто, вимоги ст.11 закону «Про захист прав споживачів» на дату укладення оспорюваного договору не передбачали обов'язку банку надати детальне зазначення сукупної вартості кредиту в окремому документі.

Правила надання банками інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту, затверджені постановою правління НБУ від 10.05.2007 №168 (набрали чинності 6.06.2007), зобов'язують банки надавати детальну інформацію про сукупну вартість кредиту або у кредитному договорі, або додатку до нього. Тобто, вона не обов'язково має бути викладена як окремий документ.

Спірний договір споживчого кредиту підписаний сторонами, які досягли згоди з усіх істотних умов договору, мали необхідний обсяг цивільної дієздатності, а їх волевиявлення було вільним і відповідало їхній внутрішній волі; Особа 1 на момент укладення договору не заявляла додаткових вимог щодо умов спірного договору та в подальшому виконувала його умови; договір містить повну інформацію щодо умов кредитування: періоду надання кредиту (п.1.4), розміру відсоткової ставки (п.1.3.1), порядку її нарахування (п.3.4), переліку, розміру й бази розрахунку неустойки (п.5); періоду внесення платежів, відповідальність за порушення умов договору.

Враховуючи зміст наведених пунктів кредитного договору, Особа 1 з моменту підписання цього договору обізнана щодо оплатності кредиту, свого обов'язку вносити плату за користування кредитом, розміру відсотків, порядку їх сплати та відповідальності за прострочення погашення кредиту.

Додатком до додаткової угоди до кредитного договору визначено розмір щомісячних платежів як за тілом кредиту, так і в розрізі відсотків

Таким чином, позивач була проінформована про всі істотні умови договору, спосіб та терміни погашення кредиту, його сукупну вартість, розмір та терміни сплати відсотків та інших платежів, у зв'язку з чим не можна визнати кредитний договір недійсним у цілому.

Недійсність окремої частини правочину не має наслідком недійсності інших його частин і правочину в цілому, якщо можна припустити, що правочин був би вчинений і без включення до нього недійсної частини (ст.217 ЦК).

З обґрунтованістю позову в частині недійсності окремих частин кредитного договору колегія суддів погоджується з огляду на таке.

Відповідно до п.1.3.2 кредитного договору комісія за видачу кредиту за цим договором становить 1, 5% від суми кредиту і сплачується одноразово на дату видачі/перерахування кредитних коштів.

На підставі п.4.3.12 кредитного договору при здійсненні повного дострокового погашення кредиту протягом перших двох років дії кредитного договору позичальник зобов'язаний сплатити банку комісію в розмірі 2% від початкової суми кредиту.

За змістом п.1.1.1 додаткової угоди до кредитного договору, починаючи з 5.05.2011 позичальник сплачує суму в розмірі відстрочених протягом зазначеного в абз.1 цього пункту періоду платежів та комісію за консультації за кредитними операціями у розмірі 0, 75% згідно з додатком (графіком) до цього договору.

Згідно з п.2.10 додаткової угоди №1 до кредитного договору у випадку повного дострокового погашення кредиту позичальник зобов'язаний сплатити комісію в розмірі 2% від суми загальної заборгованості за договором, розрахованої на дату дострокового погашення. У випадку часткового погашення кредиту шляхом унесення необхідного платежу в розмірі, що перевищує платіж, визначений графіком погашення кредиту за відповідний період. Позичальник зобов'язаний сплатити комісію в розмірі 3% від суми, що становить різницю між сплаченим платежем та платежем, визначеним графіком.

За положеннями ч.5 ст.11, чч.1, 2, 5, 7 ст.18 закону «Про захист прав споживачів», до договорів зі споживачами про надання споживчого кредиту застосовуються положення цього закону про несправедливі умови в договорах, зокрема положення, згідно з якими передбачаються зміни в будь-яких витратах за договором, крім відсоткової ставки.

Продавець (виконавець, виробник) не повинен включати в договори зі споживачем умови, які є несправедливими. Умови договору є

несправедливими, якщо, всупереч принципу добросовісності, його наслідком є істотний дисбаланс договірних прав та обов'язків на шкоду споживача. Якщо положення договору визнано несправедливим, включаючи ціну договору, таке положення може бути змінено або визнане недійсним. Положення, що було визнане недійсним, вважається таким з моменту укладення договору.

Аналіз указаних норм дає підстави для висновку, що несправедливими є положення договору про споживчий кредит, які містять умови про зміни у витратах, зокрема щодо плати за обслуговування кредиту, і це є підставою для визнання таких положень недійсними.

Відповідно до ч.8 ст.18 закону «Про захист прав споживачів» (у редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин) нечіткі або двозначні положення договорів зі споживачами тлумачаться на користь споживача.

Відповідно до п.3.6 вищезгаданих правил банки не мають права встановлювати платежі, які споживач має сплатити на користь банку за дії, які банк учиняє на власну користь (ведення справи, договору, облік заборгованості споживача тощо), або за дії, які споживач здійснює на користь банку (прийняття платежу від споживача тощо), або що їх вчиняє банк або споживач з метою встановлення, зміни або припинення правовідносин (укладення кредитного договору, внесення змін до нього, прийняття повідомлення споживача про відкликання згоди на кредитний договір тощо).

Таким чином, комісія за видачу кредиту в розмірі 1,5% від суми кредиту, комісія у розмірі 2% від початкової суми кредиту за дострокове повернення кредиту та комісія за консультації за кредитними операціями у розмірі 0,75% є платою за послуги, що супроводжують кредит, а саме: за компенсацію сукупних послуг банку за рахунок позивача, що є незаконним у силу ч.5 ст.11, чч.1, 2, 5, 7 ст.18 закону «Про захист прав споживачів».

Отже, суди неправильно застосували вищенаведені норми матеріального права, що призвело до неправильного вирішення справи та

відповідно до ст.412 ЦПК є підставою для скасування судових рішень із ухваленням нового рішення про визнання пп.1.3.2, 4.3.12 кредитного договору, пп.1.1.1 (в частині комісії), 2.10 додаткової угоди до кредитного договору недійсними.

В іншій частині позову необхідно відмовити, у тому числі в частині оспорення договорів забезпечення кредиту, оскільки основне зобов'язання залишається дійсним, за винятком пп.1.3.2, 4.3.12 кредитного договору, пп.1.1.1 (у частині комісії), 2.10 додаткової угоди до кредитного договору.

Не є підставою недійсності кредитного договору посилення позивача на те, що щомісячний платіж у розмірі \$293, 94 не відповідає відсотковій ставці за кредитом у розмірі 12, 99% річних, також доводи щодо порушення банком порядку зарахування коштів на погашення кредиту, оскільки такі посилення позивача стосуються правильності розрахунку кредитної заборгованості, а не дійсності правочину, на підставі якого виникли правовідносини між сторонами.

Щодо процедури зміни розміру відсоткової ставки необхідно зазначити таке.

У п.4.2.6 кредитного договору визначено, що банк має право ініціювати зміну відсоткової ставки за користування кредитом, письмово попередивши про це позичальника за 10 робочих днів. При незгоді позичальника з новим розміром відсоткової ставки, про що свідчить факт непідписання позичальником протягом 14 робочих днів додаткової угоди до договору, банк має право вимагати від позичальника дострокового виконання зобов'язань щодо повернення кредиту, сплати нарахованих відсотків та можливих штрафних санкцій.

У новій редакції кредитного договору наведені умови викладено в п.2.8 додаткової угоди №1, в якому зазначено, що про намір змінити розмір відсоткової ставки за надання кредиту кредитор зобов'язаний повідомити позичальника не пізніше ніж за 10 календарних днів до дати початку їх введення, а також надати для укладення додаткову угоду про внесення змін

до цього договору. Якщо позичальник погодиться зі зміненням розміром процентної ставки, він зобов'язаний протягом 5 робочих днів підписати надану кредитором додаткову угоду про внесення змін до цього договору та повернути її кредитору. Якщо позичальник не погодиться із запропонованими кредитором змінами розмірів відсотків і не укладе протягом строку, встановленого в абз.3 п.2.8 цього договору, відповідної додаткової угоди до цього договору, кредитор має право вимагати від позичальника дострокового погашення ним у повному обсязі заборгованості за кредитом, сплати відсотків, а також можливої неустойки (штрафу, пені) відповідно до умов договору.

Суди дійшли висновку про те, що такі умови договору дають право банку змінювати відсоткову ставку на власний розсуд, що свідчить про істотний дисбаланс договірних прав та обов'язків сторін кредитного договору на шкоду споживачу.

Разом з тим згідно з ч.1 ст.651 ЦК зміна договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом.

За ч.3 ст.653 ЦК, у разі зміни договору зобов'язання змінюється з моменту досягнення домовленості про зміну договору, якщо інше не встановлено договором чи не обумовлено характером його зміни.

Отже, сторони кредитного договору досягли домовленості щодо порядку зміни розміру відсоткової ставки, який передбачає необхідність отримання згоди позичальника, а тому не можна погодитися з висновками судів, що п.4.2.6 кредитного договору надає право банку змінювати відсоткову ставку на власний розсуд [219].

Згідно з вимогами ст.611 ЦК відшкодування моральної шкоди в разі невиконання зобов'язання допускається, якщо такі наслідки передбачені законом або договором, а тому вимоги про відшкодування моральної шкоди є безпідставними, що не враховано судами при вирішенні справ.

Тим часом, називаючи реституцію зобов'язальними правовідносинами, вчені не дійшли одностайної думки про те, до якого саме різновиду

зобов'язань слід віднести. Дійсно, якщо виходити з визначення зобов'язання, то до зобов'язань можна віднести: зобов'язок передати майно, виконати роботу, сплатити гроші тощо, або утриматися від певної дії та вимагати виконання зобов'язку.

Я.М. Романюк, співвідносячи правові наслідки недійсності правочину з відновленням становища, яке існувало до порушення, та відшкодуванням збитків як способами захисту цивільних прав та інтересів визначає, що одним із правових наслідків недійсності правочинів є повернення сторін у попереднє становище (двостороння реституція). Серед способів захисту, визначених у ст. 16 ЦК України, передбачено відновлення положення, яке існувало до порушення. Певною мірою зазначені правові наслідки взаємопов'язані.[227,с.29]

Так, одним із наслідків визнання недійсним правочину є двостороння реституція, яка полягає в поверненні сторін у попереднє становище. Можна стверджувати, що в разі повернення сторонами отриманого за правочином їх майнове становище відновлюється. Але така ситуація можлива в разі збереження виконаного в натурі й повернення в непошкодженому вигляді. У випадку неможливості повернення виконаного за правочином одна зі сторін відшкодовує збитки. Тут йдеться не так про відновлення становища, що існувало до порушення, як про компенсацію втрат у вигляді відшкодування збитків [222]. Таким чином, слід зазначити, що в контексті захисту цивільних прав та інтересів способом захисту є не лише визнання правочину недійсним (нікчемним), а й застосування правових наслідків недійсності (нікчемності) правочину. Останні за своєю правовою природою можуть бути тотожними зі способами захисту, визначеними у ЦК України .

Вважаємо, неправильно визначати реституційні відносини (незалежно від форми їх існування) цивільно-правової відповідальністю, а недійсні правочини правопорушенням. Оспорюваний правочин може бути оскаржений тільки вузьким колом осіб, а до цього визнається дійсним і повинен виконуватися. У відповідності зі сформованим у літературі,

найбільш розповсюдженим підходом відповідальність має на увазі, що правопорушник, особа внаслідок настання цивільно-правової відповідальності, несе майнові втрати.

Цивільно-правова відповідальність – одна з форм юридичної відповідальності, яка полягає в покладанні невігідних майнових наслідків на особу, яка допустила порушення цивільних прав і обов'язків.

Відповідно, якщо ми говоримо про те, що реституція – загальний наслідок всіх видів недійсних правочинів, а, значить, і нікчемних правочинів, то повинні мати на увазі, що нікчемний правочин не породжує ніяких правових наслідків, та недійсний з моменту укладення. Не важливо, якої точки зору ми дотримуємося, однак реституція анулює правовий ефект правочину, так як з моменту його укладення в силу припису закону юридичні наслідки не настають, відповідно недійсний правочин не є юридичним фактом.

З урахуванням виокремлених ознак, слід визначити, що реституційне охоронне правовідношення (реституційне зобов'язання) – правовий зв'язок, який виникає між сторонами щодо недійсного кредитного правочину, змістом якого є охоронне право на реституцію і охоронний обов'язок з відновлення майнового стану сторін кредитного правочину шляхом повернення отриманого за правочином або відшкодування його вартості.

Не викликає сумнівів самотійність реституції як спеціального способу, спрямованого на повернення сторін недійсного правочину в першочергове положення.

Практична реалізація представлених пропозицій щодо реституції як основного правового наслідку недійсності кредитного зобов'язання, безсумнівно, сприяє підвищенню ефективності цивільного обороту і захисту прав його учасників.

4.2. Особливості відшкодування збитків при визнанні кредитних зобов'язань недійсними

Тенденція формування законодавства і судової практики в питаннях регулювання балансу інтересів кредиторів і боржників у зобов'язаннях можна назвати помірно «прокредиторською». Це пов'язано насамперед з тим, що зазвичай належне виконання кредитного зобов'язання (як і будь - якого зобов'язання) припиняє зобов'язання і відновлює майновий стан кредитора. Однак, в тому випадку, коли кредитні зобов'язання визнаються недійсними, то цілком логічно, виникає питання відшкодування збитків. Після багаторічних суперечок питання щодо розміру компенсації по відношенню до реально понесених витрат залишається відкритим. Якщо ж у результаті визнання недійсним кредитного договору суб'єкту завдані збитки, розмір яких економічно обґрунтувати неможливо, позивач не отримає ніякої компенсації, що безумовно не відповідає принципу повного відшкодування збитків. Причини виникнення описаної правової ситуації впливають з особливостей розуміння терміна «збитки».

Термін «збитки» (damages) відповідно до міжнародних інструментів правового регулювання визначається як грошова компенсація за втрати (loss), спричинені потерпілій стороні . У цивільному праві велике значення поняття збитків, оскільки вони є негативним результатом, який з різних причин може виникати в майновій «сфері суб'єкта цивільного права і перешкоджати його нормальному функціонуванню у сфері цивільного обороту». Крім того варто звернути увагу на те, що правова система в загальному практично ототожнила поняття «збитки» з поняттям «майнова шкода». По-друге, поняття «збитки» та «шкода» досить часто визнаються синонімами, що є наслідком спрощеного визначення збитків через категорію майнових збитків. Відповідно до частини другої ст. 22 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [274] збитки включають втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або

мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). Також у частині четвертій цієї ж статті зазначається, що майнова шкода може бути відшкодована і в інший спосіб, зокрема шкода, завдана майну, може відшкодовуватись у натурі. Таким чином, законодавець розуміє під збитками один зі способів відшкодування майнової шкоди.

По-третє, такий підхід призводить до неможливості на практиці стягнути упущену вигоду (незважаючи на те, що вона включається до складу збитків), якщо позивач не може визначити упущену вигоду у грошовому вираженні [176, с. 7-11].

Незважаючи на тривалу історію існування даного поняття, в цивільно-правовій науці є ряд дискусійних питань, які потребують вирішення:

По-перше, до сьогодні в цивілістичній науці відсутнє єдине визначення збитків, оскільки одні автори розуміють під ними грошове вираження майнової шкоди, а інші – саму майнову шкоду. Такий стан речей негативно позначається на правозастосовній практиці, що не має чітких орієнтирів для однакового тлумачення даного правового поняття.

По-друге, внаслідок відсутності єдиного розуміння правової природи збитків ряд вчених пов'язують збитки з правопорушенням, вважаючи дане поняття категорією цивільно-правової відповідальності, інші ж вважають, що такий зв'язок має місце не у всіх випадках.

По-третє, вимагає вирішення питання про розподіл збитків на економічні та юридичні, визнаним більшістю цивілістів [57, с.2].

Підтримуємо існуюче твердження з приводу того, що правове значення мають лише юридичні збитки і, відповідно, право цікавлять тільки збитки, які виникли внаслідок неправомірних дій і які підлягають дослідженню. Однак, закон говорить не тільки про збитки як наслідок правопорушення, але і про збитки як результат правомірних дій третіх осіб, або власних дій особи і подій які вплинули на збитки. І.В. Розізнана визначає,

що «в сучасних умовах шкоду слід розглядати як майнові втрати (loss), які особа зазнає внаслідок вчиненого правопорушення, у тому числі невиконанням чи неналежним виконанням договірної зобов'язання. Збитки ж за порушення договору складають грошовий еквівалент шкоди, завданої його невиконанням чи неналежним виконанням. Подібне розуміння, на її думку, дозволяє кваліфікувати названі поняття як зміст та форму економічного (грошового) вираження» [223, с. 80].

У доктрині панує думка, що в цих випадках закон оперує «економічними» збитками, які правового значення не мають, а їх використання в тексті закону пояснюється недбалістю законодавця, внаслідок чого збитки як результат правомірних дій третіх осіб, власних дій особи і подій, незважаючи на правові наслідки, які Цивільний кодекс передбачає на випадок їх настання, з правових позицій не розглядаються. Іншими словами, передбачені законом правові наслідки для тих збитків, які в доктрині правовими не визнаються, не привертають увагу цивілістів і дослідженням не піддаються. Наприклад, в «Інструкції з бухгалтерського обліку операцій із фінансовими інструментами в банках України» мова йде про очікувані збитки». «Очікувані кредитні збитки (або оціночний резерв) – середньозважене значення кредитних збитків, визначене з використанням відповідних ймовірностей настання подій дефолту як коефіцієнтів зважування; очікувані кредитні збитки протягом 12 місяців (або оціночний резерв за фінансовим інструментом на першій стадії зменшення корисності) – частина кредитних збитків, очікуваних протягом усього строку дії фінансового інструменту, що можуть виникнути в результаті настання подій дефолту протягом наступних 12 місяців; очікувані кредитні збитки протягом усього строку дії фінансового активу (або оціночний резерв за фінансовим інструментом на другій чи третій стадії зменшення корисності, чи для придбаного або створеного знеціненого фінансового активу) – очікувані кредитні збитки, що виникають унаслідок настання всіх можливих подій дефолту протягом очікуваного строку дії фінансового інструменту» [100].

Вітчизняне цивільне законодавство у складі збитків виділяє реальний (прямий, дійсний) збиток і упущену вигоду (неотримані доходи). Доведення упущеної вигоди та обґрунтування її розміру залишається проблемним питанням. Розподіл збитків на два види – реальні збитки та упущену вигоду – відомий з дореволюційних часів, хоча в той період він був відомий доктрині та застосовувався у судовій практиці, але не був закріплений у законодавстві. У цивільному кодексі 1922 р. було визначено поділ збитків на позитивні (реальні) та упущену вигоду, який зберігся до сьогодні. В ст.117 зазначено, що «у випадку невиконання боржником зобов'язання, він зобов'язаний відшкодувати кредиторів завдані невиконанням збитки. Під збитком розуміється як позитивний збиток у майні, так і упущена вигода, можлива при звичайних умовах обороту» [163].

У ст. 22 ЦК України під збитками розуміються витрати, які особа, чиє право порушене, здійснила або повинна буде здійснити для відновлення порушеного права, втрата або пошкодження його майна, а також неотримані доходи, які ця особа одержала б при звичайних умовах цивільного обороту, якби її право не було порушене. У зв'язку з цим у збитках можна виділити чотири складові :

- 1) витрати, фактично здійснені потерпілою особою ;
- 2) витрати, які повинні бути здійснені кредитором для відновлення порушеного права;
- 3) втрата або пошкодження майна;
- 4) неотримані доходи [274].

При цьому перші три складові утворюють реальний збиток, а четверта – упущену вигоду. В юридичній літературі упущена вигода визначається як дохід або інше благо, що не отримане особою внаслідок заподіяння шкоди або порушення права невиконанням зобов'язання кредитором [81, с. 32].

Натомість ст. 225 ГК України дещо ширше, ніж ЦК України, охоплює це питання, оскільки до збитків включаються додаткові витрати, у тому числі штрафи і санкції, та моральна шкода. Тобто, господарське законодавство

фактично відносить до збитків моральну шкоду, яка не входить до складу цивілістичних збитків [188, с. 59-67].

Найбільш широке поширення в літературі отримав розподіл збитків на прямі і непрямі [83, с. 71-78]. Питання про таку класифікації було поставлено за радянських часів, ряд авторів продовжують його використовувати. В якості підстави поділу збитків на прямі і непрямі називається причинний зв'язок. Розподіл збитків на прямі і непрямі викликає в цивілістичній літературі неоднозначне тлумачення.

На думку О.В. Савенкової, відшкодування збитків слід розуміти в трьох значеннях: для правопорушника – це відповідальність перед потерпілим, тобто, обов'язок зазнавати майнові втрати; для потерпілої сторони – це спосіб захисту порушеного права, який виражений у суб'єктивному праві яке йому відповідає; та правовий взаємозв'язок, який встановлюється між ними, і є зобов'язанням [230, с. 293-333].

Означена позиція наочно відображає багатогранність і багатоаспектність поняття «збитків» і пояснює існування різних думок щодо правової природи, що склалися в науці. Думки вчених-дослідників, які звертають свою увагу на проблему поняття «збитки» в цивільному праві, умовно можна об'єднати в кілька груп. Одні автори розглядають збитки як порушену цінність і пояснюють їх природу тим, що в результаті порушення майнового права відбувається зменшення або навіть знищення майна потерпілого. Такий підхід має один недолік, а саме: він не враховує специфіки відшкодування збитків при порушенні немайнових прав (наприклад, інформаційних прав позичальників за кредитним правочином). Інші дослідники розуміють під збитками – порушення інтересу.

Причиною збитків можуть бути як дії третіх осіб, так і дії самого потерпілого, збитки або різного роду події (природні явища), що призвели до зменшення майнової сфери того чи іншого суб'єкта цивільного права. Особливістю такого юридичного факту як заподіяння збитків, є множинність породжуваних ним правових наслідків. І хоча зовні майже всі вони зводяться

до відшкодування збитків, це відшкодування прикриває собою правові явища, що мають різну юридичну сутність.

Складний юридичний факт заподіяння збитків залежно від складу елементів, які входять до нього, породжує різні правові наслідки; заподіяння збитків у результаті неправомірних дій має правовим наслідком реалізацію санкції правової норми у вигляді застосування до правопорушника такої міри цивільно-правової відповідальності як відшкодування збитків, здійснювану в рамках охоронних правовідносин; заподіяння збитків у результаті подій, власних дій особи або правомірних дій третіх осіб тягне за собою правовий наслідок у вигляді реалізації диспозиції правової норми, що здійснюється в рамках регулятивного правовідношення; як юридичний факт заподіяння збитків завжди впливає на динаміку правовідносин, яка проявляється у вигляді виникнення, зміни або припинення.

Наприклад, для застосування відшкодування збитків як способу захисту прав позичальника за кредитним зобов'язанням застосовуємо умови, визначені чинним законодавством з урахуванням специфіки кредитних зобов'язань: 1) наявність обов'язку кредитора вчинити певну дію або утриматися від її вчинення; 2) неправомірне невиконання кредитором такого обов'язку; 3) применшення в майновій сфері позичальника і 4) причинний зв'язок між неправомірною поведінкою кредитора і негативними наслідками для позичальник.

Відшкодування збитків – санкція, яка відповідає більш компенсаційному характеру цивільно-правової відповідальності, оскільки тільки в разі відшкодування збитків потерпіла внаслідок правопорушення особа отримує компенсацію, у складі якої можуть бути враховані найбільш повно і в достатньому обсязі всі елементи завданих стороні збитків. Такими якостями не володіють ні неустойка, ні відсотки за користування чужими грошовими коштами. Відповідальність у вигляді відшкодування збитків є правовим наслідком складного юридичного факту протиправного заподіяння збитків, а тому для їх настання необхідна наявність усіх елементів такого

факту: протиправної поведінки особи, що заподіює збитки, її провини, наявність самих збитків, а також причинного зв'язку між збитками і поведінкою заподіювача. Такі умови традиційно позначаються в доктрині як умови настання відповідальності у вигляді відшкодування збитків [154].

Цивільно-правова відповідальність у вигляді її компенсаторної природи має своєю головною метою відновлення порушеного суб'єктивного права потерпілого. У переважній більшості випадків порушення суб'єктивних цивільних прав (як майнових, так і особистих немайнових) супроводжується виникненням негативних наслідків у майновій сфері потерпілого. Внаслідок цього основним способом відновлення порушеного суб'єктивного права є надання потерпілому необхідного і достатнього відшкодування в грошовій (рідше натуральній) формі. Таке відшкодування покликане відновити майнову сферу потерпілого, загладити заподіяну правопорушенням шкоду. Вимога необхідності і достатності наданого потерпілому відшкодування знаходить своє вираження у традиційному для вітчизняного цивільного права принципі повного відшкодування збитків. Випадки обмеження дії принципу повного відшкодування збитків слід відрізняти від ситуацій, коли даний принцип дотримується, але розмір відповідальності правопорушника підлягає зменшенню. Визначаючи специфіку відшкодування збитків, у разі визнання недійсним кредитного зобов'язання, необхідно зробити висновок, що сплата відсотків є формою відповідальності, яку слід застосовувати за тими ж правилами, що і норми про цивільно-правову відповідальність у цілому [79, с. 82].

Як вже нами було зазначено, відшкодування збитків відноситься до групи способів захисту цивільних прав, які мають своїм конкретним призначенням не тільки охорону майнової сфери потерпілої сторони, а відповідний матеріальний вплив на правопорушника.

Відшкодування збитків як відповідальність настає лише тоді, коли кредитор доведе порушення свого права, наявність і розмір збитків і причинний зв'язок між порушенням і збитками. Крім того, при розгляді

справи про відшкодування збитків, враховуючи суб'єктивні обставини, що стосуються самого кредитора, суд може зменшити розмір відповідальності боржника або застосувати принцип змішаної вини.

Складно відшукати якийсь сенс в обмеженні розміру збитків при недійсності кредитних правочинів реальним збиткам, виходячи із загальних принципів цивільного права, необхідно змінити цивільне законодавство з тим, щоб було можливим стягувати з винної сторони також і упущену вигоду, що відповідає принципу відшкодування збитків у повному обсязі.

За загальним правилом кредитор має право вимагати відшкодування збитків без розірвання договору або розірвати чи відмовитися від виконання договору і вимагати їх відшкодування.

Особа, право якої порушено, може вимагати повного відшкодування заподіяних збитків, якщо законом або договором не передбачено відшкодування збитків у меншому розмірі .

У цілому збитки це негативні наслідки, які настали в результаті вчиненого цивільного правопорушення. Вони складається з двох частин, перша виражається в зменшенні наявного майна потерпілого і називається реальним збитком. Реальні збитки складаються з витрат, які особа, чиє право порушене, «зробила або повинна буде зробити для відновлення порушеного права, внаслідок втрати або пошкодження майна». Інша частина, це упущена вигода, тобто відбулося збільшення майна потерпілої особи. Упущена вигода складається з недоотриманих доходів, які потерпіла особа одержала б при звичайних умовах цивільного обороту, якби її право не було порушене.

Цивільне законодавство закріплює принцип повного відшкодування збитків. Так, наприклад, особа, право якої порушене, може вимагати повного відшкодування заподіяних їй збитків, якщо законом або договором не передбачено відшкодування збитків у меншому розмірі.

В.С. Євтеєв стверджує, що «збитки – втрата або зменшення майнових благ або втрата можливості придбання майнових благ виражені у грошовій формі та є результатом подій або неправомірних дій третіх осіб і в силу

закону або договору підлягають відшкодуванню потерпілій особі за рахунок заподіювача та передбачають можливість застосування до останнього заходів державного примусу» [86, с. 116-117].

Кредитор повинен довести наявність і розмір збитків, їх виникнення внаслідок порушення його права (причинний зв'язок), а також прийняти необхідні заходи для зменшення розміру збитків.

Д.В. Добрачев стверджує, що «в питаннях відшкодування збитків встановлення наявності причинного зв'язку між правопорушенням і збитками набуває вирішального значення, тому що неподання доказів наявності причинного зв'язку є підставою для відмови судом у задоволенні позовних вимог про відшкодування збитків» [80, с. 51-56].

Як правило, в разі порушення зобов'язання, боржник не тільки повинен відшкодувати завдані збитки, а й сплатити неустойку, встановлену законодавством або договором. Оскільки законодавство не містить норм, які встановлювали б неустойку за порушення кредитного договору, то вона носить виключно договірний характер.

Як уже зазначалося вище, збитки – це втрати потерпілого від цивільно-правового правопорушення у вигляді шкоди (реальної і упущеної вигоди). Відшкодування збитків ґрунтується на принципі їх повного відшкодування. Сенс відшкодування збитків полягає в тому, що в результаті майно кредитора має опинитися в тому становищі, в якому воно знаходилося б у разі, якби боржник виконав зобов'язання належним чином. Реалізація цього завдання вимагає відшкодування кредитору як реальних збитків, завданих порушенням зобов'язання, так і упущеної вигоди.

Під неустойкою (штрафом, пенею) розуміється грошова сума, що підлягає сплаті боржником кредитору в разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання (ЦК України).

Для відшкодування збитків як наслідків недійсності кредитних правочинів у випадках, прямо передбачених у ЦК, за загальним правилом необхідна наявність вини. Обов'язок відшкодувати збитки виникає у

дієздатної сторони у правочинах, скоєних недієздатними або не повністю дієздатними, якщо дієздатна сторона знала або повинна була знати про недієздатність (обмеження дієздатності) іншої сторони. Дане правило застосовується до правочинів громадян, визнаних судом недієздатними внаслідок психічного розладу або обмежених судом у дієздатності, або які вчинили правочинів у фактично недієздатному стані, до правочинів укладених неповнолітніми.

У правочинах, укладених під впливом обману, насильства, погрози, зловмисної угоди представника однієї сторони з другою стороною і збігу тяжких обставин, вина проявляється в умисних діях по відношенню до потерпілої особи. Відповідно реальні збитки також відшкодовуються винною стороною потерпілому. У правочинах, укладених під впливом обману, насильства, погрози, зловмисної угоди представника однієї сторони з другою стороною, в кабальних правочинах.

Стягнення збитків не є єдиним додатковим правовим наслідком недійсності кредитних правочинів. Додатковим правовим наслідком може бути позов будь-якої зацікавленої особи про заборону виконання правочину, якщо при цьому порушується право цієї особи або створюється загроза його порушення.

Вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного кредитного правочину може бути пред'явлена будь-якою заінтересованою особою, оскільки дефектність акту поведінки очевидна і законодавець дає можливість будь-якому зацікавленому суб'єкту ініціювати застосування норм про наслідки недійсності кредитного правочину, в тому числі і з метою забезпечення свого інтересу. Вважаємо, що з цією метою закон дозволяє суду застосувати наслідки недійсності нікчемного правочину з власної ініціативи.

Статтею 217 ЦК передбачено, що недійсність частини правочину не тягне за собою недійсності інших її частин, якщо можна припустити, що правочин був би вчинений і без включення недійсної її частини [271, с. 116]. Зазначене передбачає, що якщо у правочині можна виділити якусь незаконну

частину, без якої правочин збереже своє значення для сторін, допустимо обмежитися визнанням недійсним лише її частини з тим, щоб в основній частині вона зберегла свою силу. Однак подібне визнання недійсності тільки частини правочину допустимо лише при двох умовах. По-перше, це не повинна бути та частина, без якої правочин взагалі неможливий. Отже, якщо недійсність вплинула на основну частину правочину, вона і в інших частинах існувати не може. По-друге, правочин в цілому може зберегти свою силу при недійсності будь-якої її частини, якщо сторони згодні на виконання без цієї недійсної частини. В іншому випадку на вимогу кожної зі сторін правочин повинен вважатися недійсним [108, с. 25-27].

Не можна віднести до збитків право вимоги, оскільки збитки – міра цивільно-правової відповідальності, і у зв'язку з цим заходи майнової відповідальності мають покладатися на боржника, а повернення отриманого не порушувати еквівалентність відносин сторін. Для кредитора невігідна конструкція збитків, розмір яких необхідно доводити.

Щодо специфіки, то слід зазначити, що питання про співвідношення банківських відсотків зі збитками і неустойкою, а також їх правова природа впродовж тривалого часу продовжує залишатися актуальним і дискусійним у вітчизняній цивілістиці [43, с. 24-25]. У правозастосуванні також досить часто виникають проблеми щодо визначення пріоритетності стягнення банківських відсотків або збитків і неустойки, так і при розгляді судами спорів щодо сукупного стягнення з боржника вказаних засобів цивільно-правової відповідальності [94, с. 63-65].

Кредитний збиток – це різниця між теперішньою вартістю грошових потоків згідно з умовами договору та теперішньою вартістю грошових потоків, які банк очікує отримати, дисконтованих за первісною ефективною ставкою (або відносно придбаних, або створених знецінених фінансових активів, за ефективною ставкою відсотка, скорегованою з врахуванням кредитного ризику). Банк зазнає кредитного ризику навіть коли очікує

отримати всю суму за договором в повному обсязі, але пізніше, ніж передбачено договором [146].

Однак, незважаючи на свій універсальний характер, відновлення порушених цивільних прав за допомогою відшкодування збитків, не є таким вже поширеним на практиці. Це пов'язано з тим, що на практиці довести збитки дуже складно. Суди визнають універсальний характер цього способу захисту цивільних прав: «відшкодування збитків – найбільш універсальний спосіб захисту суб'єктивного цивільного права, який виражає основні ознаки методу і функцій цивільно-правового регулювання – компенсаційні, еквівалентність, відновлення учасників економічних відносин у майнових правах та ін.

У законодавстві зарубіжних країн розрізняють набагато більше різновидів збитків. Наприклад, в законодавстві США розрізняють такі види збитків: компенсаторні, номінальні, штрафні, відшкодування збитків у потрібному розмірі, заздалегідь оцінені збитки (аналог договірної неустойки за порушення умов договору). Особливий інтерес уяляють штрафні збитки, які мають на меті покарати заподіювача шкоди, якщо він діяв навмисно, безглуздо, шкідливо, мстиво або жорстоко. Перевищення суми штрафних збитків у 526 разів над сумою компенсаторних збитків (аналог нашого реального збитку) не є підставою для перегляду рішення суду. Конституційність стягнення штрафних збитків була підтверджена рішеннями Верховного суду США.

Поняття збитків протягом тривалого часу продовжує залишатися дискусійним, але ми дотримуємося такого визначення, вважаючи його найбільш вдалим і точним: «Збитки – це є грошова оцінка майнової шкоди, це майнові втрати, понесені потерпілою стороною, виражені в натуральній або грошовій формі, а також негативні наслідки, які настали в матеріальній сфері потерпілої» [114, с.56].

Такий спосіб захисту цивільних прав, як стягнення збитків, отримує в нашій змістовній доктрині різну кваліфікацію. Одні називають його, по суті,

особливим суб'єктивним правом кредитора, яке виникає внаслідок правопорушення, інші – засобом відновлення відносин, треті – інструментом згладжування майнових наслідків, четверті стверджують зворотнє: раз присуджуються збитки – це санкція, значить вони позбавляють боржника права, покладати додаткові обов'язки, які можуть мати значення, покарання для боржника.

Збитки та упущена вигода виникають по великому рахунку в результаті заяви вимоги про них, а не тільки самі по собі, і особливо це стосується неотриманого доходу. Так як, у особи яка понесла збитки зазвичай є розуміння щодо розміру призначеної їй компенсації, навіть коли боржник зовсім не схильний їх відшкодовувати.

Стягнення збитків є судовою мірою, що виникає переважно на підставі розбіжності щодо наявності шкоди та/або упущеної вигоди, їх розміру, періоду нарахування і т.п.. Мета їх відшкодування полягає у відновленні майнового стану кредитора до стану, в якому б той перебував у разі належного виконання договору.

У даний час в ситуаціях, коли факт порушення боржником зобов'язання і, як наслідок, заподіяння кредитору збитків, не викликає сумнівів, але точний розмір збитків, вимогу про відшкодування яких пред'явлено кредитором, не в повній мірі може бути підтверджений доказами (в тому числі, за властивостями тих же збитків), у переважній кількості випадків кредитор отримує судові рішення про відмову в задоволенні позовних вимог у зв'язку з визнанням недоведеним розміру завданих збитків.

Чинним законодавством передбачені випадки відшкодування збитків, заподіяних правомірною поведінкою. Отже, має місце покладання додаткового цивільно-правового обов'язку, але при відсутності правопорушення, оскільки мова йде про правомірну поведінку. Збитки в цих випадках повинні бути відшкодовані не за вчинення правопорушення, а за порушення прав контрагента. Отже, додаткові обтяження можливі як при відповідальності, так і при захисті права.

Відшкодування збитків – це не тільки цивільно-правова санкція за невиконання або неналежне виконання договору, але і спосіб захисту порушеного суб'єктивного права, коли збитки відшкодовуються поза зв'язком із цивільно-правовою відповідальністю. Однак, відповідно до окремого зазначення в даній нормі, замовник зобов'язаний відшкодувати підрядникові збитки, заподіяні припиненням договору. [93, с. 101-109].

Законом може бути обмежено право на повне відшкодування збитків у двох випадках: за окремими видами зобов'язань і за зобов'язаннями, пов'язаними з певним родом діяльності (обмежена відповідальність).

В тому, і в іншому випадку для відшкодування збитків (шкоди) законодавець вимагає наявність складу правопорушення для притягнення до майнової відповідальності – наявність самого шкоди, протиправної поведінки заподіювача шкоди, причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) заподіювача шкоди і наслідками, і вини заподіювача шкоди. При цьому спочатку саме особа, яка потребує відшкодування шкоди (стягнення збитків), зобов'язана довести наявність у сукупності перших трьох умов.

Слід визначити, що у випадку, коли боржник порушив кредитне зобов'язання, то він не повинен відшкодовувати збитки, які не міг передбачити при укладенні договору як наслідки його порушення.

Стосовно до визначення розміру збитків, то передбачено, що він повинен бути встановлений з належною достовірністю. Суд не може відмовити в задоволенні вимоги кредитора про відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання, тільки на тій підставі, що розмір збитків не може бути встановлений з достатньою впевненістю оцінити достовірності. У цьому випадку розмір збитків, які підлягають відшкодуванню визначається судом з урахуванням всіх обставин справи.

З урахуванням того, що упущена вигода в значній мірі пов'язана з ситуацією невизначеності в механізмі її виникнення, а отже, в кінцевому рахунку і її розміру, законодавець передбачає, що при її визначенні повинні

враховуватися вжиті кредитором для отримання вигоди заходи і надані з цією метою докази. Наприклад, відповідно до ст. 22 ЦК України у вигляді упущеної вигоди відшкодовуються тільки ті збитки, які б могли бути реально отримані при належному виконанні зобов'язання.

При цьому, курсова різниця – різниця, яка є наслідком відображення однакової кількості одиниць іноземної валюти в національну валюту України при різних валютних курсах. Разом з тим, «курсowa різниця» жодним чином не може бути ні збитками, ні упущеною вигодою, оскільки кредитор міг і не отримати такі доходи. Коливання курсу валют, що призвело до курсової різниці, не можна розцінювати як неправомірні дії боржника, що призвели до позбавлення кредитора можливості отримати прибуток.

У даному випадку позивач, реалізуючи право на звернення до суду і принцип диспозитивності щодо можливості самотійно визначити позовні вимоги та спосіб захисту порушеного права, звернувся до суду з позовом про стягнення збитків на підставі ст. 22 ЦК України, обґрунтовуючи свої вимоги зміною «курсowoї різниці» Євро з урахуванням положень ст. 533 ЦК України. Проте такий позов не може бути задоволено, так як курсова різниця – не є збитками [128].

Слід відзначити, що збитки є найбільш універсальною мірою відповідальності, застосування якої змінює правовідносини, що виникли. Застосування положень про збитки при визначенні недійсності кредитних зобов'язань передбачає встановлення обставин і причин заподіяння збитків, вину відповідача в заподіянні збитків, наявність причинно-наслідкового зв'язку між діями (бездіяльністю) зазначеної особи і збитками, а також розмір заподіяних збитків, який може бути обґрунтований з достатньою впевненістю оцінити достовірність спору.

ВИСНОВКИ

У дисертації проведено комплексне дослідження недійсності кредитних зобов'язань за цивільним законодавством України, що дозволило визначити поняття та особливості кредитного договору та кредитних зобов'язань, порядок та правові наслідки визнання кредитних зобов'язань недійсними, а також розробити науково-теоретичні пропозиції для вирішення проблемних питань у сфері недійсності кредитних зобов'язань, слід зробити такі висновки:

1. Кредитні зобов'язання – це цивільно-правові зобов'язання, пов'язані з передачею банком або іншою фінансовою установою (кредитодавцем) у тимчасове користування іншій особі (позичальникові) грошей на умовах повернення їх еквівалента у визначений термін і сплати відсотків та носить самостійний характер.

2. Недійсність кредитного зобов'язання – це не відповідність кредитного договору вимогам чинного законодавства та який не створює правових наслідків через дефекти в структурі, крім наслідків, пов'язаних із його недійсністю

3. Поняття «кредит» використовується: 1) для визначення договірних зобов'язань за кредитним договором і зобов'язань комерційного кредиту; 2) для визначення об'єкта кредитного договору, яким є сума коштів, яку банк або інша фінансова установа (кредитодавець) має надати позичальнику, а останній повернути кредитодавцеві; 3) для зазначення предмета зобов'язання комерційного кредиту.

Юридичного визначення поняття «кредит», яке адекватно відображає його правову природу, до теперішнього часу не існує. У спеціальній літературі представлено різноманітні дефініції цього поняття, які за змістом, рівнем узагальнення, актуалізацією тих чи інших характерних його ознак можна згрупувати таким чином: 1) грошова позика; 2) позичковий капітал банку, грошові засоби або майно, що надається кредитором позичальнику на умовах, встановлених договором; 3) залучені кошти, що розміщуються

банком на власний ризик та на власних умовах; 4) форма руху позичкового капіталу банку або рух капіталу; 5) форма прояву економічних (кредитних) відносин; 6) надання грошей і товарів на умовах повернення та платності; 7) діяльність, спрямована на отримання в кредит, тобто в позику, грошей на умовах, визначених чинним законодавством та договором; 8) кредит розглядається як синонім до поняття кредитного договору; 9) довіреність або акт довіри.

4. Для розкриття сутності кредитного зобов'язання визначальним є зміст цього зобов'язання, який визначається як представлена сукупність зумовлених об'єктивними і суб'єктивними факторами прав і обов'язків, які виражають природу і характер кредитних правовідносин і без яких існування і виконання останнього, як самостійного і індивідуального явища для досягнення правової мети кредитного договору є неможливим.

5. З метою удосконалення та оптимізації законодавчого регулювання кредитного договору, у результаті дослідження запропоновано внести зміни та доповнення до частини першої статті 1054 ЦК України і викласти її в такій редакції:

«1. За кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець)» зобов'язується надати грошові кошти (кредит) у тимчасове користування позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та відсотки».

6. Всі умови кредитного договору в залежності від їх впливу на формування змісту кредитного зобов'язання запропоновано класифікувати на: 1) істотні (сума кредиту, строк (строки) і порядок його надання позичальнику, строк (строки) і порядок повернення отриманого кредиту, розмір і порядок сплати кредитору відсотків за користування кредитом); 2) неістотні (відсоткові ставки по кредитах і вкладах (депозитах), вартість банківських послуг і терміни їх виконання, в тому числі терміни обробки платіжних документів, майнова відповідальність сторін за порушення

договору, включаючи відповідальність за порушення зобов'язань за строками здійснення платежів, а також порядок його розірвання тощо.

7. Загальними підставами нікчемності кредитних правочинів є: 1) укладення правочину з порушенням форми, коли закон спеціально передбачає такий наслідок як нікчемність; 2) укладення правочину з порушенням вимог щодо державної реєстрації; 3) вчинення правочину, що не відповідає вимогам закону або інших нормативно-правових актів; 4) вчинення правочину з метою, порушення публічного порядку; 5) вчинення фіктивних і удаваних правочинів.

Підставами оспорюваності кредитних правочинів за чинним цивільним законодавством є: 1) укладення юридичною особою правочину, якого вона не мала права вчиняти; 2) вчинення правочину неповнолітньою особою, фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за межами її цивільної дієздатності та дієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними; 3) вчинення кредитного правочину під впливом помилки; 4) вчинення правочину під впливом обману, насильства, погрози, в результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, та під впливом тяжкої обставини.

8. Норми, що застосовуються кредитором за кредитними зобов'язаннями з метою відновлення або визнання порушених або оспорюваних прав, що виникли з кредитних зобов'язань, а також з метою запобігання порушенню при наявності загрози порушення права, формують субінститут захисту прав кредитора за кредитними зобов'язаннями, що є складовим елементом інституту захисту цивільних прав.

9. Двостороння реституція або повернення сторін у початкове положення як загальний наслідок недійсності нікчемних і оспорюваних правочинів є способом захисту цивільних прав, а не санкцією за вчинене правопорушення. Даний юридичний факт тягне за собою виникнення у сторін таких прав і обов'язків, як обов'язок щодо повернення всього

отриманого в натурі, а при неможливості – обов’язок із відшкодування його вартості і право вимагати виконання відповідного обов’язку.

10. Цивільне законодавство не містить спеціальних правил правового регулювання виконання реституційного зобов’язання, а також його динаміки (зміни та припинення). Воно не містить обов’язкових приписів для учасників ділового обороту щодо того, як має виконуватися з питань реституції зобов’язання, чи може воно бути припинено відступним, чи вправі сторони припинити його заліком, використовувати способи забезпечення виконання зобов’язання, передбачені чинним законодавством, а також вимагати застосування заходів відповідальності за невиконання реституційного зобов’язання.

11. Реституційні відносини (незалежно від форми їх існування) не є цивільно-правової відповідальністю, а недійсні правочини – правопорушенням. Оспорюваний правочин може бути оскаржений тільки вузьким колом осіб, а до цього визнається дійсним і повинен виконуватися.

12. Відшкодування збитків як відповідальність настає лише тоді, коли кредитор доведе порушення свого права, наявність і розмір збитків і причинний зв’язок між порушенням і збитками. Крім того, при розгляді справи про відшкодування збитків, враховуючи суб’єктивні обставини, що стосуються самого кредитора, суд може зменшити розмір відповідальності боржника або застосувати принцип змішаної вини.

13. Незважаючи на свій універсальний характер, відновлення порушених цивільних прав за допомогою відшкодування збитків, не є таким вже поширеним, що обумовлено складністю довести наявність збитків на практиці.

14. З метою уникнення неоднозначного розуміння термінів «проценти» та «відсотки», усунення розбіжностей у судовій практиці і правовій доктрині, запропоновано внести відповідні зміни до ЦК України шляхом заміни терміна «проценти» на єдиний термін «відсотки».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Cunnington R. Contract Damages: Domestic and International Perspectives. Oxford, Hart Publishing, 2008. P. 9–12.
2. Saidov D. The Law of Damages i№ The International Sale of Goods. Oxford, Portland. 2008. P. 17.
3. Александрова М. М., Маслова С. О. Гроші. Фінанси. Кредит: навч. посіб. 2-е вид., перероб. і доп. К. : УУЛ, 2002. 336 с.
4. Алексій Р. В. Правочини з вадами волі: проблеми теорії та практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12. 00. 03. Івано-Франківськ, 2020. 18 с.
5. Алієва-Барановська В. Коротка історія цивільних кодексів України. *Юридична Україна*. 2015. № 3. С. 4-9.
6. Андріанов М. В. Засоби та правовий режим забезпечення кредитних зобов'язань: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 03. К., 2006. 17 с.
7. Ансон В. Договорное право; под ред. О. Н. Садикова ; пер. с англ. М. : Юрид. лит., 1984. 463 с.
8. Артемьев А. А. Принципы функционирования социалистической банковской системы СССР в период с 1930 по 1987 год. *Финансы и кредит*. 2008. № 25. С. 70-75.
9. Артемьев А.А. Принципы формирования и функционирования национальной банковской системы в период с 1917 по 1930 г. *Финансы и кредит*. № 1(289). 2008. С. 67-72.
10. Артикуленко, О. Теоретичні аспекти правоздатності юридичної особи. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 5-9.
11. Бабаскін А. Ю. Істотні умови кредитного договору в цивільному законодавстві України. *Правова держава: Щорічник наук. праць*. 2017. № 28. С. 85–90.
12. Бабаскін А. Ю. Кредитні відносини у цивільному праві України. К. : ТАЛКОМ, 2018. 570 с.

13. Бабаскін А. Ю. Предмет кредитного договору у цивільному праві України. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія право*. 2017. Вип. 47. Т. 1. С. 97–100.
14. Бабаскін А. Ю. Співвідношення кредитного договору та договору позики за цивільним законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 5–10.
15. Бабаскін А. Ю. Щодо поняття кредит у цивільному праві України. *Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. Вип. 56. 2012. С. 254–258.
16. Байбак О. І. Правова характеристика кредитного договору. Господарський суд Луганської області. URL: <https://lg.arbitr.gov.ua/sud5014/4673456/204747>
17. Бандурка А. М., Глушенко В. В. Деньги и кредит : учебник. Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2003. 480 с.
18. Бандурка О. М., Бурдін М. Ю., Головка О. М. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навч. закл. Харків: Майдан, 2018. 616 с.
19. Банківські операції: навчальний посібник / В. П. Кравченко, Л. М. Фільштейн. Кіровоград. : РВЛ КНТУ, 2012. 336 с.
20. Баранова Л. М. Відшкодування збитків як спосіб захисту цивільних прав. *Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Харків, 2011. С. 1–21.
21. Батракова Т. І., Грінченко А. Ю. Проблеми та перспективи розвитку електронних грошей в Україні. *Мукачівський державний ун-т*. 2016. № 7. URL: <http://www.economyandsociety.in.ua/journal>
22. Бахаєва А. С. Правочин, який вчинено під впливом помилки, обману (шахрайства). *Форум права*. 2018. № 1. С. 8–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2018_1_4
23. Бахаєва А. С. Юридична природа недійсного правочину. *Право і безпека*. 2015. № 4 (59). С. 115-120.

24. Безклубий І. Л. Банківські правочини: цивільно-правові проблеми: монографія. К, 2005. 378 с.
25. Белугин Е. М. Правовые особенности коммерческого кредита. *Труды Института государства и права Российской академии наук*. № 2/2015. С. 104-115.
26. Берназ-Лукавецька О. М. Порівняльний аналіз кредитного договору з суміжними договорами. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 23. С. 58-61.
27. Бессараб Т. В. Проблемні питання визначення поняття «банківський кредит». URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10173/Bessarab_Problemy_pytannya_vyznachennya.pdf?sequence=1
28. Бичкова С. С. Правові наслідки вчинення правочину з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 15. С. 29-34.
29. Боднар Т. В. Договірні зобов'язання як категорія цивільного права. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2004. № 60-62. С. 73-75.
30. Боднар Т. В. Теоретичні проблеми виконання договірних зобов'язань (цивільно-правовий аспект) : дис. ... д-ра юрид. наук: 12. 00. 03. Хмельницький, 2017. 229 с.
31. Бондар І. В. Способи забезпечення виконання зобов'язання у нотаріальному процесі. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 151-153.
32. Бородовський С. О. Визнання правочину недійсним: компетенція суду. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 131-148.
33. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга пятая: в 2 т. Т. 2: Договоры о банковском вкладе, банковском счете; банковские расчеты. Конкурс, договоры об играх и пари. М., 2006. С. 416–417.

34. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: в 4-х кн. М., 2003. Кн. 1. 848 с.
35. Будь-який договір, передбачений ЦК України або ГК України може мати електронну форму і необов'язково повинен бути створений у вигляді окремого електронного документу, допускається і спрощена форма (ВС/КЦС, № 524/5556/19, 12 січня 2021 р.). URL: https://protocol.ua/ru/bud_yakiy_dogovir_perebacheniy_tsk_ukraini_abo_gk_ukraini_moge_mati_elektronnu_formu/
36. Буцан М. С. Виконання зобов'язань в сучасному цивільному праві. *Часопис Київського університету права*. 2020/1. С. 414 -417.
37. Бюджетний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50-51. Ст. 572.
38. Вердников В. Г., Кабалкин А. Ю. Гражданско-правовые формы товарно-денежных отношений. М. : Юрид. лит., 1970. 223 с.
39. Вереzub К. Чи має банк ліцензію на видачу кредитів? URL: <https://help.alfababank.ua/hc/uk-ua/articles/360014294739>
40. Визнання правочинів недійсними: основи теорії та судова практика: посібник для суддів. / А. В. Нижний, М. П. Ходаківський, Г. В. Юровська. Київ: Алерта, 2020. 234 с.
41. Витрянский В. В. Договор займа: общие положения и отдельные виды договора. М., 2004. С. 305-330.
42. Витрянский В. В. Недействительность сделок в арбитражно-судебной практике. В кн. : Гражданский кодекс России. Проблемы. Теория. Практика: Сборник памяти С. А. Хохлова. М., 1998. С. 132-133.
43. Витрянский В. В. Некоторые основные положения концепции развития гражданского законодательства Российской Федерации об обязательствах. *Журнал российского права*. 2010. № 1. С. 24-25.
44. Габаковська Х. Характерні особливості впливу римського права на правові системи Західної Європи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. С. 136-141.

45. Галан М., Штокало Т. «Страховий поліс» кредитора при недійсності договорів кредиту або застави. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/civil-law-pravo/strahoviy-polis-kreditora-pri-neediysnosti-dogovoriv-kreditu-abo-zastavi.html>
46. Галицьких В. Кредити, гроші на зарплати і податкові канікули: як в ЄС рятують бізнес від корона кризи. Європейська правда 17 березня 2020 р. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/03/17/7107626/>
47. Гелей С. Д., Пастушенко Р. Я. Теорія та історія кооперації: підручник. К. : Знання, 2006. 513 с.
48. Гнат Н. Цивільно-правова сутність кредитних відносин в Україні. *Актуал. проблеми правознавства*. 2019. № 4. С. 265-268.
49. Голубева Н. Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання : монографія. О. : Фенікс, 2013. 642 с.
50. Голубева Н. Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12. 00. 03. Одеса, 2013. 42 с.
51. Гончаров І. Кондикція та реституція в цивільному законодавстві України: проблеми співвідношення. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 32–40.
52. Гончарова В. А. Сущностный подход к основаниям недействительности сделок. *Сибирское юридическое обозрение*. 2018. №15(3). С. 372-376.
53. Господарський кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. № 19-20. № 21-22. .Ст. 144.
54. Гражданское право: учебник. Т. 2 / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. М. : Проспект, 2005. 756 с.
55. Гражданское уложение Германии = Deutsches Burgerliches Gesetzbuch mit Einfuhrungsgesetz: введ. закон к Гражд. Уложению; пер. с нем. В. Бергманн. 3-е изд-е, перераб. М. : Волтерс Клувер, 2008. С. 72.

56. Гринько Р. В. Щодо питання про виконання цивільно-правового зобов'язання. *Часопис цивілістики*. 2016. Вип. 21. С. 37-42.
57. Гринько С. Д., Заверуха С. В. Шкода і збитки як умови цивільно-правової відповідальності: порівняльно-правовий аналіз. *Університетські наукові записки*. 2012. № 4. С. 101–109.
58. Громова А. О. До питання визначення специфіки кредитного зобов'язання. *Jurisprudenta – component fundamental a proceselor integrative si a comportamentului legal contemporan: conferinta international stintifico-practica*. (Chişinau, Republica Moldova, 3-4 noiembrie 2017). Chişinau: Tipocart Print. P. 139-141.
59. Громова А. О. Окремі питання недійсності кредитних зобов'язань. *Право і суспільство*. 2020. № 6. Т. 2. С. 63-69.
60. Громова А. О. Підстави визнання кредитного договору недійсним (нікчемним). *Цивілістичні читання присвячені пам'яті І. В. Шерешевського «Цивільний кодекс України досвід 10-років застосування»*: мат. інтернет конференції (Одеса, 6 грудня 2013 р.). Одеса : Фенікс, 2014. С. 83-86.
61. Громова А. О. Проблематика правового регулювання реалізації кредитних відносин у мережі інтернет. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 2. С. 247-251.
62. Громова А. О. Проблемні питання виконання кредитних зобов'язань в умовах пандемії Covid-2019. *Visegrad journal on human rights*. № 6 (volume 1). 2020. P. 127-131.
63. Громова А. О. Щодо особливостей договору споживчого кредиту. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: мат. Міжн. наук.-практ. конф. (20 травня 2016 р., м. Одеса) : у 2 т. Т. 2. Одеса : Юридична література, 2016. С. 489-491.
64. Громова А. О. Щодо проблемних питань кредитного зобов'язань. *Молодий вчений*. № 12. 1. (40). 2016. С. 575-577. URL: http://nbbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_12

65. Громова А. О. Підстави визнання кредитного договору недійсним (нікчемним). *Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики»*. 2014. № 16. С. 182-186.
66. Громова А. О. Щодо підстав виникнення кредитного зобов'язання. *Юриспруденція в теорії і на практиці: питання вдосконалення правової грамотності* : мат. Всеукр. науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 24-25 лютого 2017 року). Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2017. С. 32-34.
67. Громова О. О. До питання визначення правочину у кредитній сфері. *Актуальні проблеми захисту права власності*: мат. круглого столу (м. Одеса, 17 черв. 2016 р.). 2016. С. 63-65.
68. Гутников О. В. Недействительные сделки в гражданском праве. *Теория и практика оспаривания*. М. : Бератор-Пресс, 2003. 576 с.
69. Давидова І. В. Недійсність правочинів, укладених внаслідок помилки та обману: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 О., 2011. 214 с.
70. Давидова І. В. Поняття та ознаки обману як підстави недійсності правочину. *Акт. пробл. держави і права*. 2011. Вип. 59. С. 218–225.
71. Давидова І. В. Правочини та їх недійсність в інформаційному суспільстві: теорія і практика. *«Юридична література»*. 2018. 368 с.
72. Давидова І.В. Недійсність фіктивного правочину: загальна характеристика. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6 2014. С. 47-49.
73. Давтов Б. Р. К вопросу о предмете кредитного договора. *Наука, образование и Культура*. № 6 (30). 2018. С. 37-38.
74. Даниленко О. В. Щодо поняття грошей в цивільному праві. *Форум права*. 2015. №3. С. 37-44.
75. Декларація про державний суверенітет України. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. ст. 429.

76. Деркач Д. Колос Ю. Довірча власність: чи є у неї майбутнє в Україні? URL: <https://vkr.ua/publication№/dovircha-vlasnist-chi-ie-u-noeyi-maybutnie-v-ukrayini>

77. Деркач Д., Колос Ю. Кредити під час карантину: хто і за що може не платити? URL: <https://vkr.ua/publication№/kredit-pid-chas-karantynu-khto-i-za-shcho-mozhe-ne-platiti>

78. Дзера І. Поняття та правова природа недійсних правочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №11. С. 21-25.

79. Добрачев Д. В. К вопросу о начислении процентов по статье 395 ГК РФ на суммы основного денежного долга и убытков. *Журнал российского права*. 2009. 3 (147). С. 81-87.

80. Добрачев Д. В. Основания возмещения и особенности доказывания убытков. *Юрист*. 2008. № 7. С. 51-56.

81. Добрачев Д. В. Упущенная выгода в составе убытков. *Юрист*. 2008. №9. С. 32.

82. Долгобородова Ю. Ю. Основы гражданского законодательства Союза Советских Социалистических республик и союзных республик 1961 года (историко-правовой аспект). URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=21653310>

83. Донська Л. Д. Причинний зв'язок між порушенням зобов'язання і збитками. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия «Юридические науки»*. Том 23 (62). № 1. 2010. С. 71-78.

84. Доценко І. О., Доценко В. В. Сутність та значення кредитної діяльності банку у сучасних умовах економічного розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 12(1). С. 94-98.

85. Дроздова Наталія Василівна. Договір про надання фінансових послуг у цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 03. К., 2005. 193 с.

86. Евтеев В. С. Возмещение убытков как вид ответственности в коммерческой деятельности . М. : ИКД «Зеркало-М», 2005. С. 16-17.
87. Егоров Н. Д. Гражданско-правовое регулирование экономических отношений: учебное пособие. Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. 213 с.
88. Ефимова Л. Г. Банковские сделки: право и практика. М., 2001. 654 с.
89. Євтушенко Є. В., Леонов Б. Д. Недійсність правочину в цивільному судочинстві. *«Інформація і право»*. № 4(23). 2017. С. 116-121.
90. Жагорнікова Т. О. Поняття зобов'язання і грошового зобов'язання в цивільному праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Випуск 23. Частина І. Том 1. 2013. С. 201-206.
91. Заборовський В. В. Порядок визнання правочинів недійсними. *Вісник Запорізького національного університету*. № 2(І). 2012. С. 94-97.
92. Завидов Б. Д., Гусев О. Б. Особенности возмездных договоров: практическое пособие. М. : Юридический дом «Юстицинформ», 2000. 96 с.
93. Замотаева Т. Б. Предмет и объект договорного обязательства II. *Проблемы осуществления гражданских прав: межвуз. сб. науч. тр.* Самара: Изд-во Самар. ун-та, 2002. С. 49-54.
94. Зобов'язальне право України: Підручник. За ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубевої. К. : Істина, 2011. 848 с.
95. Зозуляк О. І. Реалізація цивільної правосуб'єктності юридичних осіб у договірній формі: монографія. Івано-Франківськ: Нова зоря, 2012. 216 с.
96. Зюзь Д. В. Генеза інституту власності та роль держави в трансформації відносин власності. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 2. С. 102-110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2017_2_14.
97. Илларионова Т. И. Механизм действия гражданско-правовых охранительных мер : Учебное пособие. Свердловск, УрГУ. 1980. 76 с.

98. Иоффе О.С. Советское гражданское право. М.: Юрид. Лит., 1967. 494 с.
99. Івасів Б., Березюк Р. Банківська система і монетарна інтеграція. *Проблеми економічної інтеграції України в ЄС: Європейські студії* : матер. міжнар. наук. конф. Вісник НБУ. 2000. № 12. С. 34.
100. Інструкція з бухгалтерського обліку операцій із фінансовими інструментами в банках України: Постанова правління Національного банку України від 21. 02. 2018 № 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014500-18#Text>
101. Калашнікова О. О. Договір банківського рахунку як різновид банківських правочинів. *Часопис Київського університету права*. 2015. №1 С. 166-169.
102. Кальницька І., Нечваль Я. Які переваги та ризики має довірча власність як вид забезпечення виконання зобов'язань. URL: <https://zib.com.ua/ua/pda/140474.html>
103. Каменщиков А. В. «Антисоциальные сделки» в законодательствах зарубежных государств. *Актуальные проблемы экономики и права*. 2011. №3 (19). С. 207–213.
104. Канаев, А. В. Кредитные обязательства в системе римского частного права. *Финансы и кредит*. 2007. №13. С. 70-80.
105. Канарьова Н. Недійсний кредитний договір: суд визначає суму до повернення, а заставне майно під арешт. URL: <https://news.dtki.ua/law/contractual-relationship/22135>
106. Карабань Я. А. Поняття зобов'язання за цивільним правом України. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Серія: Правознавство*. 2013. Т. 18. Вип. 1 (18). С. 22-29.
107. Карпенко, Д. І. Проблемні питання укладення кредитного договору. *Сучасна цивілістика 12 років назустріч майбутньому* : мат. 12-ої Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 27-28 квіт. 2017 р.). 2017 . С. 220-222.

108. Карпова Н. В. Ответственность сторон кредитного договора за ненадлежащее исполнение своих обязательств. *Современное право*. 2006. №10. С. 25-27.

109. Квіт Н. М. Цивільно-правове регулювання іпотечного кредитування в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2009. URL: <http://mydisser.com/ua/catalog/view/6/44/7234.html>

110. Кізлова О. С. Застава в цивільному праві (концептуальні положення та правова природа) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12. 00. 03. Одеса, 2011. 38 с.

111. Кізлова О. С. Питання загальних положень забезпечувальних зобов'язань. *Часопис цивілістики*. № 16. С. 14-17.

112. Коваленко С. Б., Стасенок А.Н. О сущности и структуре кредитных отношений. *Теория и практика общественного развития*. 2012. № 12. С. 49-62.

113. Козка О. Підстави та правові наслідки визнання правочину недійсним. URL: <https://uteka.ua/ua/publication№ /commerce-12-pravovie-soveti-67-osnova№iya-i-pravovye-posledstviya-prizna№iya-sdelki-№edejstvitel№oj>

114. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

115. Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик. М. : Юрид. лит., 1978.

116. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

117. Коробкова Д. С. Сравнительно-правовой анализ договора займа и кредитного договора. *Электронный научный журнал «Наука. Общество. Государство»*. 2017. Т. 5. № 1 (17). URL: <https://esj.pnzgu.ru/>

118. Коряков В. П. Кредитные и расчетные правоотношения по советскому финансовому праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 1964. 30 с.

119. Коструба А. В., Недостатки формы и содержания сделки как дефекты правопрекращающегося юридического факта, а также особенности защиты гражданских прав и законных интересов её участников. *Право и государство*. 2013. №6 (102). С. 48-53.

120. Кот О. Способи захисту договірних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 13-18.

121. Кофанов Л. Л. Обязательственное право в архаическом Риме. Отв. ред.: Маяк И.Л. М.: Юрист, 1994. 240 с.

122. Кофман В. И. Избранные труды по гражданскому и хозяйственному праву. *Бизнес, менеджмент и право*. 2011. 590 с.

123. Крат В. І. Недійсність зобов'язання. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7196/1/Krat_411.pdf

124. Крат В. І. Недійсність правочинів, учинених під впливом обману. *Часопис Київського університету*. 2012. № 3. С. 189-192.

125. Крат В. І. Недійсність правочинів, учинених під впливом помилки. *Юрист України*. 2012. № 1-2(18-19). С. 35-40.

126. Кривенда О. В. Цивільно-правове регулювання позикових відносин в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 03. К., 2003. 22 с.

127. Кузнєцова Н.С., Кот О.О. Оновлення цивільного законодавства: QUO VADIS? *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 95-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна Харків : Панов; ХНУВС, 2020. 385 с.

128. Курсова різниця не є збитками чи упущеною вигодою: ВС/КЦС у справі № 127/27222/16-ц від 09 грудня 2020 р. URL: https://protocol.ua/ua/tsivilniy_kodeks_ukraini_stattya_533/

129. Кучер В. О. Недійсні правочини та їх цивільно-правові наслідки: навч. посібник. Львів, 2014. 344 с.

130. Кучер В. О. Нікчемні правочини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 03. Л., 2004. 16 с.

131. Лаврушин О. И. Эволюция теории кредита и его использование в современной экономике: монография. М. : КНОРУС, 2016. 264 с.
132. Лагутін В.Д.Кредитування: теорія і практика: навч. посіб. 3-тє вид., перероб. і доп. К.: Т-во «Знання», КОО, 2002. 215 с.
133. Ленський С.В. Сутність і мета зобов'язання комерційного кредитування. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 8. С. 139-145.
134. Лепех С. М. Кредитний договір: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 Л., 2004. 19 с.
135. Лозовик Д. Б. Перспективи розвитку систем електронних грошей в Україні. *Ефективна економіка*. 2012. № 6. С. 1-2.
136. Луспеник Д. Відступлення від правових висновків Верховного Суду України: аналіз судової практики у цивільних справах. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-ce№tr/zmi/769257/>
137. Майданик Р. А. Поняття зобов'язання. Аннавч.-прак. Посібник. К.: Юстініан, 2007. 912 с.
138. Майданик Р. Поняття зобов'язання в цивільному праві України. *Підприємство, господарство і право*. 2006. № 3. С. 71-74.
139. Малиновська Т. М. Виникнення та розвиток банківської справи. *Форум права*. 2012. №1. С. 588-592.
140. Малофеев А. А. Негативное влияние сделок с пороками воли на гражданский оборот. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*. 2008. № 24 (55). С. 218-222.
141. Малышев В. А. О категориях «объект» и «предмет» применительно к гражданско-правовому договору. *Законодательство и экономика*. 2008. № 10. С. 42-46.
142. Малько А. В., Субочев В. В., Шериев А. М. Права, свободы и законные интересы: проблемы юридического обеспечения. М., 2010. 192 с.
143. Матвеев И. В. Правовая природа недействительных сделок. М. : Юрлитинформ, 2004. 176 с.

144. Мацко В. Банківська проституція у цивільному кодексі. Питання у часі? URL: <https://gazeta.ua/blog/35347/bankivska-prostitutciya-u-civilnomu-kodeksi-pitannya-u-chasi?mobile=false>
145. Мейер Д. И. Русское гражданское право. Ч. 2 По исправленному и дополненному 8-му изд., 1902. М. : Статут, 1997. 290 с.
146. Методичні рекомендації щодо розрахунку ефективної ставки відсотка за фінансовими інструментами в банках України. Правління національного банку України. URL: https://zakonolii.com.ua/documents/show/374507_374572
147. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
148. Мілаш В. С. Перспективи модернізації договірних правовідносин у сфері господарювання: монографія. Х. : ХНУМГ, 2014. 227 с.
149. Мороз В. Захист прав кредиторів: ефективні механізми. *Юридична газета*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/bankivsketa-finansove-pravo/zahist-prav-kreditoriv-efektivni-mehanizmi.html>
150. Муляр М. С. Цивільно-правове регулювання споживчого кредитування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. 2019. 20 с.
151. Муравьева Л. А. Финансы СССР в годы Великой Отечественной войны. *Финансы и кредит*. 2004. № 14. С. 83-91.
152. Муравьева Л. А. Экономика СССР в начальный период Великой Отечественной войны. *Финансы и кредит*. 2004. № 1. С. 81-91.
153. Мягких А. И Способы обеспечения исполнения обязательств. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*. 2017. №8-1 С. 93-95.
154. Мягких А. И. Договорные санкции в гражданском праве. *Гражданское право*. 2009. № 1. С. 40-48.

155. Найман Н. Юридична сила е-соNtracts: як розцінювати договори, укладені в мережі Інтернет? URL: <https://radako.com.ua/news/yuridichna-sila-e-contracts-yak-rozcinyuvati-dogovori-ukladeni-v-merezhi-internet>

156. НБУ заборонив банкам писати умови в договорах на кредити дрібним шрифтом. URL: <https://suspi№e.media/109557-dollar-viris-do-28-kurs-valut-vid-Nebu/>

157. Небрат В. В. Ретроспективний аналіз практики урядових запозичень та розробка державного кредиту в українській економічній думці другої половини XIX початку XX ст. *ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*. 2008. С. 174-193.

158. Недійсність правочинів : комент. суд. практики / [І. В. Спасибо-Фатєєва, В. І. Крат, Н. Ю. Філатова та ін.] ; за заг. ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : Право, 2018. 264 с.

159. Недійсність як приватно-правова категорія. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 05 вересня 2019 року у справі № 638/2304/17 (провадження № 61-2417сво19). URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/presentation_nedijsnist_16_07_20_1.pdf

160. Некіт К. Г. Довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань: аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства. *Часопис цивілістики*. 2016. Вип. 21. С. 78-81.

161. Ніколаєнко Я.М. Поняття та зміст права на судовий захист: сучасний погляд. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2014. Вип. 8. С. 48-50.

162. Новікова В. Деякі аспекти поняття недійсності правочину. *Підприємництво, господарство і право: науково-практичний господарсько-правовий журнал*. 2012. №9. С. 12-17.

163. О введение в действие Гражданского кодекса РСФСР. Постановление от 11 ноября 1922 года. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_1435.htm

164. О кредитной реформе: Постановление от 30 января 1930 года. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_3620.htm#komeNot

165. О мерах по дальнейшему улучшению кредитования и расчетов в народном хозяйстве и повышению роли кредита в стимулировании производства: Постановление от 3 апреля 1967 г. № 280. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_6550.htm

166. О национализации банков. Декрет ВЦИК от 14 декабря 1917 г. СУ РСФСР. 1917. № 10. Ст. 150. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_93.htm

167. О некоторых мерах по улучшению порядка кредитования и расчетов в народном хозяйстве: Постановление от 22 августа 1973 г. № 594. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_8340.htm

168. Об изменении в системе кредитования, укрепления кредитной работы и обеспечении хозяйственного расчета: Постановление от 20 марта 1931 г. №229. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_3707.htm

169. Об отмене ограничений денежного обращения и мерах к развитию вкладной и переводной операций»: Декрет СНК РСФСР от 30. 06. 1921. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_999.Htm

170. Об упразднении Народного банка. Декрет СНК от 19 января 1920 г. СУ РСФСР. 1920. № 45. Ст. 25.

171. Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права: Державний іспит. Харків: Одиссей, 2007. 256 с.

172. Оплачко Л. П. Правове регулювання відносин за кредитним договором: автореф. ... дис. канд. юрид. наук. Київ, 2011. 19 с.

173. «Охоронюваний законом інтерес»: визначення та способи захисту у суді: Рішення КС у справі 1-10/2004. від 1 грудня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04#Text//>

174. Панченко С. С. Строк дії договору і строк виконання договірною зобов'язання в цивільному праві: питання взаємозв'язку та розмежування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2015. Вип. 6(1). С. 107-110.

175. Першина Т. С. Воєнні й державні позики СРСР / Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К. : В-во «Наукова думка», 2003. 688 с.

176. Пешкова О. А. Соотношение понятий «вред», «убытки», «ущерб». *Мировой судья*. 2010. № 7. С. 7–11.

177. Пилипенко С. А. Договірні зобов'язання в цивільному праві України, Англії та США (порівняльно-правовий аспект). *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 3(9). 2015. С. 52-55.

178. Пиріг О. А. НЕП: більшовицька політика імпровізації: моногр. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. 312 с.

179. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право. Навчальний посібник. К. : Юрінком Інтер, 2003. 512 с.

180. Пленюк М. Д. Про деякі напрямки удосконалення загальних положень про зобов'язання у цивільному кодексі України. *Науково-інформаційний вісник «Право»*. №1(13). 2016 С. 169-175.

181. Победоносцев К. П. Курс гражданского права. Часть третья: Договоры и обязательства. Учебник. М. : Статут, 2003. 622 с.

182. Поваров Ю. С. Вопросы соотношения реституционного и кондикционного требований. *Журнал российского права*. 2010. № 7. С. 55-67.

183. Погребняк В. Я. Цивільно-правове регулювання споживчого кредитування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12. 00. 03. Харків, 2016. 20 с.

184. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Х. : Право, 2008. 240 с.

185. Погрібний С. О. Визначення способу захисту цивільних прав та інтересів. URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezent_Pogribnyi_sposib_zahistu.pdf

186. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: монографія. К. : Правова єдність, 2009. 304 с.

187. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14. № 15-16. № 17. Ст. 112.

188. Подцерковний О. П. Особливість та деякі проблеми відшкодування шкоди у сфері господарювання. *Вісник господарського судочинства*. 2008. № 4. С. 59-67.

189. Подцерковний О. П. Універсалізація поняття зобов'язання як фактор перегляду догм права та елемент розвитку галузей права. *Платформа стратегічної та законотворчої аналітики*. URL:

<https://coordynata.com.ua/universalizacia-ponatta-zobovazanna-ak-faktor-peregladu-dogm-prava-ta-element-rozvitku-galujej-prava>

190. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. М. : Статут, 2001. 351 с.

191. Положення Національного банку України про кредитування: затверджене постановою Правління НБУ № 246 від 28. 09. 1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0323-14>

192. Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями: затверджене постановою Правління НБУ від 30. 06. 2016 р. № 351. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16#Text>

193. Положення про порядок надання фінансових послуг ломбардами: затверджене розпорядженням Держкомфінпослуг від 06. 04. 2005 р. № 3981. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0565-05#Text>

194. Положення про порядок, умови видачі та розміри кредитів страхувальникам, які уклали договори страхування життя: затверджене розпорядженням Держкомфінпослуг від 03. 12. 2004 р. № 883. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1615-04#Text>

195. Потапенко С. В., Зарубин А. В. Недействительность сделок с пороками воли, вызванными виновным поведением контрагента либо иных лиц. *Известия Иркутской государственной экономической академии*. 2008. № 3 (59). С. 123-127.

196. Прилуцький О. В. Організаційно-правові засади діяльності комерційних банків в Україні : дис. ... кандидата юрид. наук : 12. 00. 07. Х., 2008. 192 с.

197. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5-6. ст. 30.

198. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21.06.2018 № 2473-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 30, ст. 239.

199. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення кредитування : Закон України від 03.07.2018 № 2478-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 46. ст. 368.

200. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами і споживачами фінансових послуг : Закон України 2 вересня 2011 року № 3795-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 21. Ст. 197.

201. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони банкам змінювати умови договору банківського вкладу та кредитного договору в односторонньому порядку: Закон України від 12 грудня 2008 року № 661-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 15. ст. 190.

202. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникнення і поширення коронавірусної хвороби (COVID-19). *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 17. Ст. 106.

203. Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з кредитних договорів: Постанова Пленуму Вищого Господарського Суду України від 24. 11. 2014 № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va001600-14#Text>

204. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 45. ст. 410.

205. Про заставу : Закон України : Закон України від 02.10.1992 № 2654-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 47. ст. 642.

206. Про іпотеку: Закон України . : Закон України від 5 червня 2003 року № 898-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 38. ст. 313.

207. Про кредитні спілки : Закон України від 20.12.2001 № 2908-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 15. ст. 10.

208. Про кредитування : Положення втратило чинність на підставі Постанови Національного банку № 54 (z0296-04) від 18. 02. 2004. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0246500-95#Text>

209. Про Національний банк : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. ст. 238.

210. Про особливості та заборони здійснення професійної діяльності з врегулювання простроченої заборгованості колекторської діяльності: Пояснювальна записка до проекту Закону України. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH4Y91BA.html

211. Про споживче кредитування: Закон України від 15.11.2016 № 1734-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 1. ст. 2.

212. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними: аналіз окремих питань судової практики, що

виникають при застосуванні судами рекомендаційних роз'яснень, викладених у постанові Пленуму Верховного Суду України від 06 листопада 2009 року № 9. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00220>

213. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06 листопада 2009 року № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09#Text>

214. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 року № 2664-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 1. ст. 1.

215. Пуль С. І. Особливості класифікації позовів у цивільному судочинстві. *Право і Безпека*. 2015. № 4. С. 126-132.

216. Рабинович Н. В. Недействительность сделок и ее последствия. Л. : изд. Ленинградского университета, 1960. 171 с.

217. Ревина С. Н. Теоретические проблемы правового регулирования рыночных отношений в современной России: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Нижний Новгород, 2008. 55 с.

218. Резніченко С. В., Фульга В. С. Одностороння відмова від зобов'язання. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: мат. VIII міжнар. наук. практ. конф. (Одеса, 25 березня 2016 р.). Одеса: ОДУВС, 2016. С. 94-95.

219. Реституція позики. URL: https://zib.comua/ua/print/136375-vs_nazvav_nespravedlivi_umovi_kreditnogo_dogovoru.Html

220. Рішення Гуляйпільського районного суду Запорізької області: Справа № 315/480/17 від 04 травня 2018 року. URL: <https://youcoNetrol.com.ua/ru/catalog/court-documeNet/73999431/>

221. Рішення Недригайлівського районного суду Сумської області: Справа № 582/674/18 «26» жовтня 2018 р. URL: <https://youcoNetrol.com.ua/ru/catalog/court-documeNet/77514566/>

222. Рожкова М. А. Юридические факты гражданского и процессуального права: соглашения о защите прав и процессуальные соглашения. М., 2011. 430 с.

223. Розізнана І. В. Поняття і зміст збитків при порушенні договірних зобов'язань. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Випуск 26. С. 78-81.

224. Романюк Я. М., Майстренко Л. О. Реституція, віндикація, кондикція, відшкодування шкоди: окремі аспекти співвідношення та розмежування. *Вісник Верховного Суду України*. 2014. № 10. С. 22-31.

225. Ромащенко І. О. Порядок та форми захисту суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів шляхом зміни та припинення правовідношення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. Випуск 3. Том 1. С. 110–115.

226. Рузанова Е. В. Гражданско-правовые обязательства: понятие и классификационные критерии. *Юридический вестник СамГУ*. 2015. Т. 1. № 4 С. 59-68.

227. Рыбакова С. В. Что нового привнесет Гражданский кодекс в регулирование кредитных отношений? *Банковское право*. 2012. № 5. С. 34-40.

228. Рябинин Н. А Особенности понимания субъективного права на защиту гражданских прав. *Юридическая и правоохранительная практика*. № 2 (44). 2018. С. 14-19.

229. Рябко Л. Г. Правове регулювання кредитних відносин по законодавству України: автор. дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 03. Харків, 2002. 19 с.

230. Савенкова О. В. Проценты на убытки: теоретические и правовые предпосылки. *Меры обеспечения и меры ответственности в гражданском праве*. 2010. 413 с.

231. Савельєва М. О., Бондаренко К. С. Деякі аспекти поняття зобов'язання у цивільному праві. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 155-161.

232. Салаватов Ф. Р. Особенности недействительности предпринимательских приватизационных сделок. *Материалы республиканской научно-практической конференции*. Казань: Центр инновационных технологий. 2005. С. 203-223.

233. Самбір О. Помилка, що має істотне значення як підстава для визнання правочину недійсним. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 24-28.

234. Селіхов Д. А. Правове регулювання сільськогосподарського кредиту на українських землях російської імперії другої половини XIX початку XX ст. як історіографічна проблема. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 1 с. 46-60.

235. Семушина О. В. Недійсні правочини та правові наслідки їх недійсності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 03. К., 2010. 18 с.

236. Сергеев А. П. Защита гражданских прав. Гражданское право: Учебник. Т. 1. М., 2003. С. 342.

237. Сеницын С. А. Реституционные правоотношения: понятие, содержание, проблемы классификации. *Юрист*. 2015. № 19. С. 32–39.

238. Скіданов К. Поняття волі та волевиявлення і їх правове значення для вчинення правочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 4. С. 240-247.

239. Слесарев В. Л. Экономические санкции в советском гражданском праве. Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та. 1989. 189 с.

240. Слободська І. А., Буцька Т. В. Особливості створення та діяльності юридичних осіб за чинним законодавством України. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2019. № 1. С. 147-153.

241. Спиридонова К. Довірча власність як новий спосіб забезпечення виконання зобов'язань. *Юридичний журнал femida.ua*. 2019. URL: <https://femida.ua/advice/dovircha-vlasnist-yak-novyyj-sposib/>.

242. Стеценко Н. А., Заїка С. М. Банківське кредитування : історія розвитку та сучасний стан. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2014. № 5. Т. 2 С. 251-255.
243. «Суди практично не визнають кредитні договори недійсними». URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/intervyu/71461_sudi-praktichno-ne-viznayut-kreditn-dogovori-nedysnimi
244. Сурженко А. О. К вопросу о предмете договора в гражданском праве. *Проблеми законності*. 2002. Вип. 53. С. 132–137.
245. Суханов Е. А. О юридической природе процентов по денежным обязательствам. *Законодательство*. 1997. № 1. С. 4-17.
246. Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навч. посіб. / С. О. Сліпченко, О. В. Синегубов, В. А. Кройтор та ін. Харків : Право, 2017. 808 с.
247. Сушко О. О. Непмани: соціально-історичний тип приватних підприємців в УССР (1921 1928 pp.). К. : НПУ, 2003. 96 с.
248. Суюнова Д. Проблемы правового регулирования кредитных отношений. URL: http://www.zqai.kz/sites/default/files/vest№ik_1212011.pdf
249. Тихонова А. А. К вопросу о правовой природе кредитных правоотношений. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. 2019. № 2 (127). С. 183-193.
250. Толстой В С Понятие обязательства по советскому гражданскому праву. *Учен. зап ВЮЗИ*. Вып. 19. М., 1971.
251. Томілін О. О., Гаврилова О. А., Демчук Г. С. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн: навчальний посібник. Полтава, 2009. 284 с.
252. Трофимов К. Т. Практические вопросы правоспособности банка. *Хозяйство и право*. 2005. № 4. С. 89–95.
253. Тузов Д. О. Иски, связанные с недействительностью сделок / Теоретический очерк. Томск : Пеленг, 1998. 71 с.
254. Тузов Д. О. Реституция и виндикация: проблемы соотношения. *Вестник Высшего Арбитражного Суда РФ*. 2002. № 3. С. 124-132.

255. Туктаров Ю. Е. Требование о возврате полученного по недействительной сделке. Недействительность в гражданском праве: проблемы, тенденции, практика: сб. ст. М., 2006. С. 146–147.

256. Тупицька, Є. О. Особливості зміни та розірвання кредитного договору. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 19 лют. 2016 р.). 2016. С. 173-177.

257. Фесенко А. М. Кризис НЭПа 1923 года: сущность и уроки. *Записки історичного факультету Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова*. 1998. Вип. 7. С. 234–239.

258. Фещенко В. М. Сучасні економічні теорії : навч. посіб. К. : КНЕУ, 2012. 474 с.

259. Финансовая система государства в годы Великой Отечественной войны. М., 1996. С. 46.

260. Флейшиц Е.А. Расчетные и кредитные правоотношения. М. : Гос. издат. юрид. литературы. 1956. 278 с.

261. Харитонов Е. О Основы римского частного права. Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. 416 с.

262. Харитонов Є. О. Здобутки та прорахунки другої кодифікації цивільного законодавства в УРСР. *Правове життя сучасної України* : мат. Міжнар. наук. конф. проф. викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.). Одеса : Фенікс, 2013. Т. 2. С. 549-552.

263. Харитонов Є. О. Рецепція римського приватного права (теоретичні та історико-правові аспекти). Одеса, 1997. 286 с.

264. Харитонов Є. О. Цивільне право України : підручник. 3-є вид., перероб. і допов. Київ, 2013. 806 с.

265. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Приватне право як концепт. Том III. Концепт приватного права і ре кодифікація цивільного законодавства в Україні: рефлексія фронтиру: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 752 с.

266. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивільні правовідносини: моногр. 2-ге вид. перероб. і доп. Одеса: Фенікс, 2011. 456 с.

267. Харитонов Є. Рецепція римського приватного права як підґрунтя сучасної цивілістики. *Вісник Академії правових наук*. 1998. № 2 (13). С. 107–108.
268. Хатшук Н. С. Умови дійсності угод. *Держава і право*. Вип. 1. 2001. С. 283-289.
269. Хімченко С. В. Загальні аспекти фіктивного правочину в цивільному праві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. №1. 2018. С. 96-103.
270. Цейтлин Я. Е. Вопросы применения гражданско-правовых средств в деятельности кредитных организаций. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-voprosy-primeneniya-grazhdansko-pravovyh-sredstv-v-deyatelnosti-kreditnyh-organizatsiy>
271. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бєгова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Х. : Право, 2011. Т. 1. 656 с.
272. Цивільне право України : в 2-х томах. Т. 2.: підручник / за ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. О. Харитонова; канд. юрид. наук Н. Ю. Голубєвої. Х. :ТОВ «Одіссей», 2008. 872 с.
273. Цивільний кодекс УРСР 1922 р. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B4Jol7u6WEiLZTQxcG1wODJIR00/edit>
274. Цивільний кодекс. *Відомості Верховної Ради України*. 2003 №№ 40-44. Ст. 356.
275. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41. 42.Ст. 492.
276. Чанишева А. Р. Зміст зобов'язальних відносин: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса: Юридична література, 2017. 447 с.
277. Чорна Ж. Л. Особливості дієздатності малолітніх і неповнолітніх осіб за цивільним законодавством України, Росії, Білорусі. *Університетські наукові записки*. 2010. № 3. С. 60-64.

278. Шаина М. А. Реституционное обязательство в гражданском праве России: понятие, основания возникновения, содержание. *Российский юридический журнал*. 2016. № 6. URL: <http://base.garant.ru/57205703/>

279. Шахраї взяли на клієнта «ПриватБанку» кредит сумою в 45 тисяч гривень, банк відмовився допомогти. URL: <https://gsminfo.com.ua/34537-shahrayi-vzyaly-na-kliyenta-pryvatbanku-kredyt-sumoyu-v-45-tysyach-gryven-bank-vidmovyvsya-dopomogty.html>

280. Шевчук Л. С. Нормативно-правові основи законотворчого процесу Директорії УНР у 1918-1921 рр. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 18 : Економіка і право. 2010. Вип. 12. С. 75-81.

281. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права в 2 т. Том 2. Особенная часть. Москва : Издательство Юрайт, 2019. 898 с.

282. Шестакова Н. Д. Недействительность сделок. СПб., 2001. 305 с.

283. Шимон С. Безготівкові кошти як об'єкти цивільних прав (замітки для наукової дискусії). *Юридична Україна*. 2015. № 7–8. С. 47–52.

284. Шишка Р. Б. Грошові зобов'язання в позитивному праві України. *Актуальні проблеми приватного права. Збірник наукових праць до 85-річчя з дня народження і 55-річчя науковопедагогічної та громадської діяльності Володимира Васильовича Луця*. 2018. 336 с.

285. Штанько А. Визнання правочину недійсним у системі способів судового захисту майнових цивільних прав та інтересів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2(6). С. 119–128.

286. Щенникова Л. В. Гражданско-правовое понятие обязательства. *Законодательство: Право для бизнеса*. 2005. №8. С. 8-11.

287. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 5. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2003. 736 с.

288. Юрчак І. Р. Обов'язки особи: теоретико-правовий вимір: дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 01. Львів, 2017. 185 с.

289. Яковлев В. Ф. Принуждение в гражданском праве. *Проблемы современного гражданского права*. М. : Городец, 2000. С. 210–222.

290. Янишен В. П. Закон України « Про споживче кредитування »: нові стандарти захисту прав позичальників. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 139. С. 52-62.

291. Ярова Т. М. Поняття і види форм захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів. *Науковий вісник Чернівецьк. ун-ту: Сер. Правознавство*. 2007. Вип. 375. С. 63-67.

ДОДАТОК А.

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Громова А. О. Підстави визнання кредитного договору недійсним (нікчемним). *Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики»*. 2014. № 16. С. 182-186.
2. Громова А. О. До питання забезпечення виконання кредитного договору. Постановка наукової проблеми. *Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики»*. 2015. № 18. С. 60-64.
3. Громова А. О. Щодо проблемних питань кредитного зобов'язань. *Молодий вчений*. 2016. № 12.1 (40). С. 575-577.
4. Громова А. О. Проблематика правового регулювання реалізації кредитних відносин у мережі Інтернет. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 2. С. 247-251.
5. Громова А. О. Проблемні питання виконання кредитних зобов'язань в умовах пандемії Covid-2019. *Visegrad journal on human rights*. 2020. № 6 (vol. 1). Р. 127-131.
6. Громова А. О. Окремі питання недійсності кредитних зобов'язань. *Право і суспільство*. 2020. № 6. С. 63-69.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Громова А. О. Поняття кредитного договору. *Нова редакція Конституції України та вдосконалення цивільного законодавства : проблеми гармонізації* : мат. кругл. столу (м. Одеса, 14 вересня 2013 р.). Одеса : Фенікс, 2013. С. 127-129.
8. Громова А. О. Види забезпечення кредитного договору. *Духовні засади сучасного право генезису* : мат. Міжн. наук.-практ. конф. «ІХ Прибузькі юридичні читання» (м. Миколаїв, 29-30 листопада 2013 року). Миколаїв: Іліон, 2013. С. 251-253.
9. Громова А. О. Підстави визнання кредитного договору недійсним (нікчемним). *Цивілістичні читання присвячені пам'яті І.В. Шерешевського*

«Цивільний кодекс України досвід 10- років застосування»: мат. інтернет конференції (м. Одеса, 6 грудня 2013 року). Одеса : Фенікс, 2014. С. 83-86.

10. Громова А. О. До питання визнання кредитного договору недійсним укладеного одним із подружжя. *Цивілістичні читання присвячені пам'яті І.В. Шерешевського «Принципи DCFR методологічна основа вдосконалення національного цивільного законодавства»*: мат. інтернет конференції (м. Одеса, 5 грудня 2014 року). Одеса : Фенікс, 2014. С. 101-103.

11. Громова А. О. Щодо особливостей договору споживчого кредиту. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: мат. Міжн. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 травня 2016 року) : у 2 т. Одеса : Юридична література, 2016. Т. 2. С. 489-491. URI: <http://hdl.handle.net/11300/5913>

12. Громова А. О. Щодо підстав виникнення кредитного зобов'язання. *Юриспруденція в теорії і на практиці: питання вдосконалення правової грамотності*: мат. Всеукр. науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 24-25 лютого 2017 року). Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2017. С. 32-34.

13. Громова А. О. До питання визначення специфіки кредитного зобов'язання. *Jurisprudenta – component fundamental a proceselor integrative si a comportamentului legal contemporan*: conferinta internationala stintifico-practica. (Chişinau, Republica Moldova, 3-4 noiembrie 2017). Chişinau: Tipocart Print. P. 139-141.

14. Громова А.О. Проблеми правового регулювання договору споживчого кредиту та шляхи їх вирішення. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри*: мат. третьої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 23 квітня 2020 року). Суми, 2020. С. 108-111.

Відомості про апробацію результатів дисертації

Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія». Основні положення дисертації доповідалися на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: Матеріали круглого столу *«Нова редакція Конституції України та вдосконалення цивільного законодавства: проблеми гармонізації»* (м. Одеса, 14 вересня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції *«IX Прибузькі юридичні читання»* (м. Миколаїв, 29-30 листопада 2013 року); Всеукраїнській інтернет-конференції *«Цивілістичні читання присвячені пам'яті І. В. Шерешевського «Цивільний кодекс України досвід 10-років застосування»*. (м. Одеса, 6 грудня 2013 р.); Всеукраїнській інтернет-конференції *«Цивілістичні читання присвячені пам'яті І.В. Шерешевського «Принципи DCFR методологічна основа вдосконалення національного цивільного законодавства»*: мат. інтернет-конференції (Одеса, 5 грудня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції *«Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції»* (м. Одеса, 20 травня 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції *«Юриспруденція в теорії і на практиці: питання вдосконалення правової грамотності»* (м. Запоріжжя, 24-25 лютого 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції *«Jurisprudenta – component fundamental a proceselor integratone si a comportamentului legal contemporan: conferinta international stintifico-practica»* (Chişinau, Republica Moldova, 3-4 noiembrie 2017); Третій Міжнародній науково-практичній конференції *«Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри»* (м. Суми, 23 квітня 2020 року).

ДОДАТОК Б.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Ректор

Національного університету

«Одеська юридична академія»,

проф. В.С. Загородній

2020 р.

про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження

Громової Альони Олегівни

на тему: «Недійсність кредитних зобов'язань за цивільним
законодавством України» в навчальну та науково-дослідну діяльність

Національного університету «Одеська юридична академія»

Комісія у складі: голови — першого проректора Національного університету «Одеська юридична академія», професора М.Р. Аракеляна, членів комісії: віце-президента, проректора з навчальної роботи Національного університету «Одеська юридична академія», професора Г.О. Ульянової, начальника навчально-методичного відділу Національного університету «Одеська юридична академія» Кузнецової Л.В., декана факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія», доцента Д.О. Колодіна, завідувача кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», професора Є.О. Харитонова, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Громової Альони Олегівни на тему «Недійсність кредитних зобов'язань за цивільним законодавством України» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 — цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право використовуються у навчальному процесі Національного університету «Одеська юридична академія» при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право», «Цивільне та сімейне право України», «Договірне право», «Проблеми цивільного права», «Проблеми цивільного та сімейного права», а також у науково-дослідній роботі студентів, аспірантів, науковців.

Так, були враховані положення дисертації про необхідність розширити обсяг матеріалу, що викладається у рамках навчальних дисциплін «Цивільне право», «Цивільне та сімейне право України», «Договірне право», «Проблеми цивільного права», «Проблеми цивільного та сімейного права», зокрема, включити питання щодо розширеного визначення недійсності кредитних зобов'язань, розмежування підстав та умов недійсності кредитних зобов'язань, а також конкретизації правових наслідків, які настають у такому випадку.

При розробці програми навчальних дисциплін «Цивільне право», «Цивільне та сімейне право України», «Договірне право», «Проблеми цивільного права», «Проблеми цивільного та сімейного права» були враховані висновки дисертаційної роботи, зокрема, щодо проблем визначення поняття та правової природи кредитного зобов'язання та кредитного договору та їх місце у системі цивільно-правових зобов'язань, щодо визначення кредитного договору як виключної підстави виникнення кредитних зобов'язань, щодо підстав та порядку визнання кредитних зобов'язань недійсними, а також визначити правові наслідки, які настають у разі визнання кредитних зобов'язань недійсними в сучасному законодавстві України, які необхідно розширити, доповнити та запропонувати внести зміни у чинне законодавство України.

Крім того, рекомендовано до використання у навчальному процесі 14 наукових праць, основними з яких є наступні публікації:

1. Громова А.О. Поняття кредитного договору. *Нова редакція Конституції України та вдосконалення цивільного законодавства: проблеми гармонізації* : мат. кругл. столу (Одеса, 14 вересня 2013 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова ; Націон. Ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2013. С. 127-129.

2. Громова А.О. Види забезпечення кредитного договору. *Духовні засади сучасного право генезису*: мат. міжн. наук.-практ. конф. «ІХ Прибузькі юридичні читання» (29-30 листопада 2013 року) / відп. ред. д-р юрид. наук, проф., академік С.В. Ківалов. Миколаїв: Іліон, 2013. С. 251-253.

3. Громова А.О. Підстави визнання кредитного договору недійсним (нікчемним). *Цивілістичні читання присвячені пам'яті І.В. Шерешевського «Цивільний кодекс України досвід 10- років застосування»* мат. інтернет конференції (Одеса, 6 грудня 2013 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова ; Націон. Ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2014. С. 83-86.

4. Громова А.О. До питання визнання кредитного договору недійсним укладеного одним із подружжя. *Цивілістичні читання присвячені пам'яті І.В. Шерешевського «Принципи DCFR методологічна основа вдосконалення національного цивільного законодавства»* : мат. інтернет конференції (Одеса, 5 грудня 2014 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова ; Націон. Ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2014. С. 101-103.

5. Громова А.О. Щодоособливостей договору споживчого кредиту. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: мат. міжн. наук.-практ. конф. (20 травня 2016 р., м.

Одеса) : у 2 т. Т.2. відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса : Юридична література, 2016. С. 489-491. URL: <http://hdl.handle.net/11300/5913> ¶

6. Громова А.О. Щодо підстав виникнення кредитного зобов'язання. *Юриспруденція в теорії і на практиці: питання вдосконалення правової грамотності*: мат. всеукр. науково-практ. конф., м. Запоріжжя, 24-25 лютого 2017 р. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2017. С. 32-34.

7. Громова А.О. До питання визначення специфіки кредитного зобов'язання. *Jurisprudenta – component fundamental a proceselor integrative si a comportamentului legal contemporan*: conferinta internationala stintifico-practica. (Chişinău, Republica Moldova, 3-4 noiembrie 2017). Chişinău: Tipocart Print. P. 139-141.

8. Громова А.О. Проблеми правового регулювання договору споживчого кредиту та шляхи їх вирішення. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри*: мат. 3-ої міжн. науково-практ. конф. (Суми, 23 квітня 2020 року). Суми, 2020. С. 108-111.

9. Громова А.О. Підстави визнання кредитного договору недійсним (нікчемним). *Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики»*. 2014. № 16. С. 182-186. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2014_16_40

10. Громова А.О. До питання забезпечення виконання кредитного договору. Постановка наукової проблеми. *Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики»*. 2015. № 18. С. 60-64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2015_18_15

11. Громова А.О. Щодо проблемних питань кредитного зобов'язань. *Молодий вчений*. №12.1. (40). 2016. С. 575-577. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_12

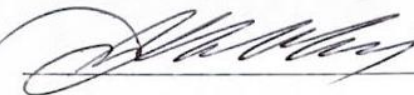
12. Громова А.О. Проблематика правового регулювання реалізації кредитних відносин у мережі інтернет. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 2. С. 247-251. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/2_2020/part_2/39.pdf

13. Громова А.О. Проблемні питання виконання кредитних зобов'язань в умовах пандемії Covid-2019. *Visegrad journal in human rights*. № 6 (volume 1), 2020. P. 127-131. URL: <http://vjhr-journal.sk/wp-content/uploads/2021/02/VVHR-6-1-2020.pdf>

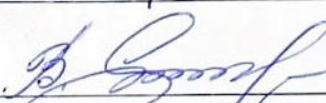
14. Громова А.О. Окремі питання недійсності кредитних зобов'язань. *Право і суспільство*. 2020. № 6-2 Ч. 1. С. 63-69. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/6-2_2020/part_1/12.pdf

Використання зазначених результатів дозволило більш повно та ґрунтовно викласти матеріали вказаних навчальних дисциплін та надати студентам Національного університету «Одеська юридична академія»

відомості про поняття та правову природу недійсності кредитних зобов'язань, підстави та порядок визнання кредитних зобов'язань недійсними, а також правові наслідки, які настають у даному випадку. На основі вищезазначених публікацій запропоновано шляхи вдосконалення положень в сфері недійсності кредитних зобов'язань за законодавством України.

Голова комісії: М.Р. Аракелян

Члени комісії: Г.О. Ульянова

 Л.В. Кузнецова

 Д.О. Колодін

 Є.О. Харитонов